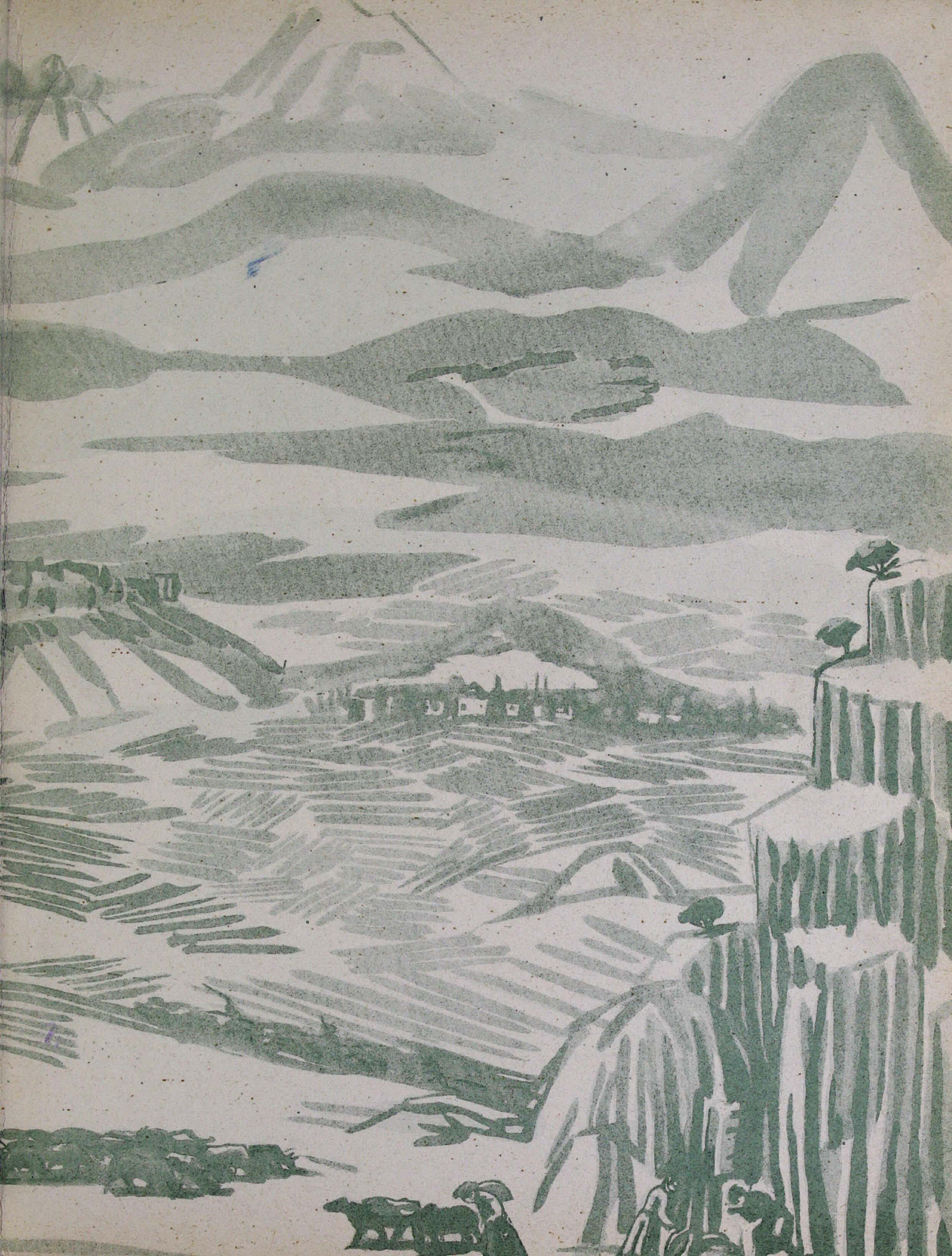

Արմեն Բաբյան Գրաֆիկ
1955

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСКУССТВ

КОМИТАС

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

том первый

СОЛЬНЫЕ ПЕСНИ

Редакция
Р.А. Атаяна

Аригосиздат

Ереван

1 9 6 0

ԿՈՄԻՏԱՍ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

առաջին հայրոր

ՄԵՆԵՐՔԵՐ

Խմբագրություն
Ռ.Ա. Աթայանի

Հայպետհրատ

Երևան

1 9 6 0

ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ է
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ
1949 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 26-Ի
ՈՐՈՇՄԱՆ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ

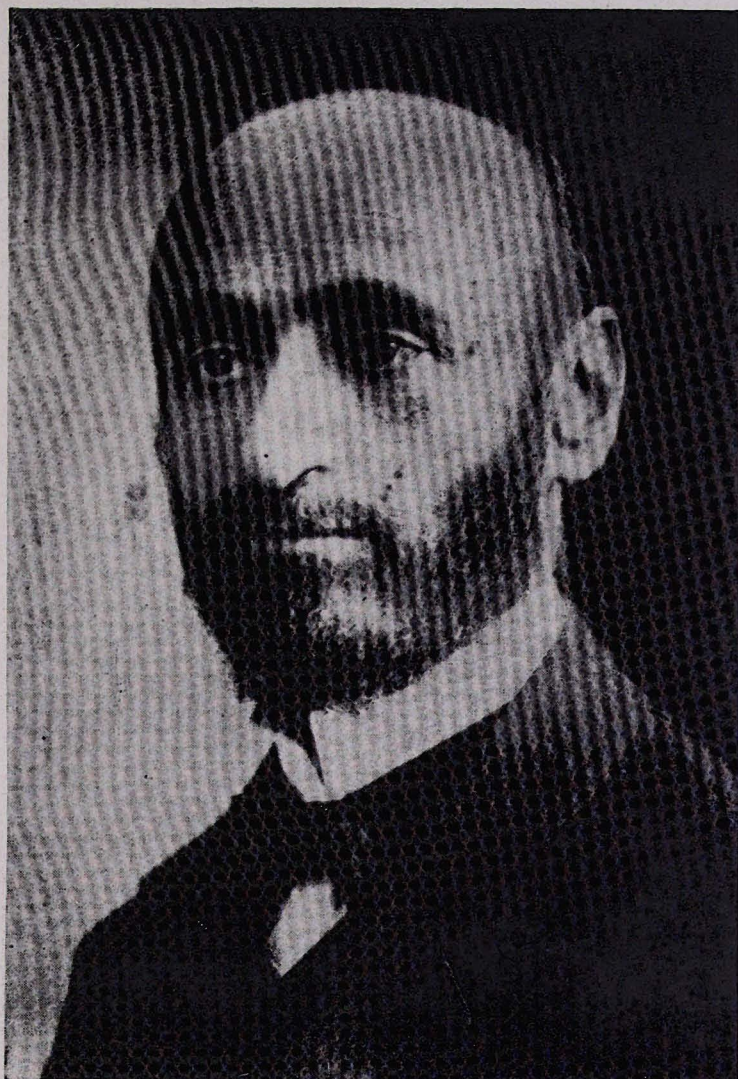
ПЕЧАТАЕТСЯ
НА ОСНОВАНИИ ПОСТАНОВЛЕНИЯ
СОВЕТА МИНИСТРОВ АРМЯНСКОЙ ССР
ОТ 26 СЕНТЯБРЯ 1949 Г.

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ԱԹԱՅԱՆ Ռ. Ա.
ԱՂԱՅԱՆ Մ. Ղ.
ԿԱՍՊԱՐՅԱՆ Ս. Գ.
ԿՈՒՇՆԱՐՅԱՆ Ք. Ս.
ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Մ. Հ.

АТАЯН Р. А.
АГАЯН М. Л.
ГАСПАРЯН С. Г.
КУШНАРЯН Х. С.
МУРАДЯН М. О.

Ֆորագրը ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻ
Ձևավորումը Ռ. ԲԵՂԻՐՈՍՅԱՆԻ

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿՈՂՄԻՑ**

Կոմիտասի երաժշտական ստեղծագործության և երաժշտագիտական ժառանգության համահավաք տեքստի հրատարակությունը ձեռնարկվում է առաջին անգամ: Մինչև այժմ եղել են բազմաթիվ առանձին հրատարակություններ, որոնք ընդգրկել են մեծանուն կոմպոզիտորի ժառանգության այս կամ այն արժեքավոր հատվածը միայն:

Կոմիտասի երկերի ակադեմիական առաջին բազմահատորյակի հաջող իրագործումը կապված է մեծ դժվարությունների հետ: Կոմիտասի կյանքի եղերական վախճանը մեզ զրկել է նրա ժառանգության շատ արժեքներից, որոնց մի մասն անհետ կորել է, իսկ մի մասն էլ դեռ զրտնըվում է տարբեր անհատների մոտ՝ ցրված աշխարհի զանազան կողմերում:

Սովետական Հայաստանի կառավարության և Գիտությունների ակադեմիայի կողմից ձեռք առնված միջոցների շնորհիվ վերջին տարիներս հնարավոր դարձավ Երևանում կենտրոնացնել Կոմիտասի ժառանգության զգալի մասը: Այդ գործում առանձնակի նշանակություն ունեցավ Փարիզի Կոմիտասյան խնամատար հանձնաժողովի և անձամբ՝ Կոմիտասի աշակերտուհի օրիորդ Մարգարիտ Բաբայանի, Կիլիկիայի կաթողիկոս, հանգուցյալ Գ. Հովսեփյանի և այլոց աջակցությունը, որոնց շնորհիվ Երևան փոխադրվեցին շատ արժեքավոր ձեռագիր ու տպագիր նյութեր: Անշուշտ, Կոմիտասի ժառանգության հավաքումը դեռևս ավարտված չէ և մեծ ջանքեր են պահանջվելու առաջիկայում, որպեսզի որքան կարելի է շատ նյութեր փրկվեն կորստից ու կենտրոնացվեն Երևանի Կոմիտասյան արխիվում, որը խնամքով պահվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Գրականության և արվեստի թանգարանում: Սակայն արդեն այժմ նոր ու արժեքավոր այնքան նյութ է հավաքված, որ Սովետական Հայաստանի կառավարությունն անհրաժեշտ համարեց հանձնարարել Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիային՝ նախապատրաստել և հրատարակել Կոմիտասի երկերի այս բազմահատորյակը, հնարավորին չափ լրիվ ընդգրկելով հեղինակի գեղարվեստական ստեղծագործությունը, երաժշտական-ազգագրական ու երաժշտագիտական ժառանգությունը, ինչպես և նրա նամակները, անավարտ սևագիր ստեղծագործություններն ու հետապոտական բնույթի նշումները:

Ձեռնարկելով ներկա հրատարակության նախապատրաստմանն ու իրագործմանը, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի ինստիտուտը լիափույս է, որ կհանդիպի հայ երաժշտական կուլտուրայի վարգաճմանը նախանձախնդիր հայրենասեր բոլոր անձանց բազմակողմանի աջակցությանը, գիտակցելով, որ այս գործը բացառիկ իրադարձություն է հայ ժողովրդի կուլտուրական կյանքում:

ОТ ИНСТИТУТА ИСКУССТВ АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР

Издание собрания сочинений Комитаса осуществляется впервые. До настоящего времени произведения и музыковедческие работы Комитаса публиковались в виде отдельных выпусков, охватывающих лишь ту или другую часть богатого наследия крупнейшего армянского композитора.

Успешное осуществление данного многотомного академического издания связано со значительными трудностями. Трагические обстоятельства, оборвавшие творческую жизнь Комитаса, лишили нас многих ценностей его наследия, часть которого безвозвратно потеряна, другая же все еще рассеяна по разным странам и находится у частных лиц.

Благодаря мероприятиям, предпринятым Правительством Советской Армении и АН Арм. ССР за последние годы, стало возможным сконцентрировать в Ереване значительное количество рукописей Комитаса. В этом деле большое содействие оказали Парижский Комитасовский комитет, в частности, активная деятельница Комитета, ученица Комитаса Маргарит Бабаян, Киликийский католикос ныне покойный Гарегин Овсепян и ряд других лиц, стараниями которых было перевезено в Ереван много ценнейших рукописных и печатных материалов.

Собирание всего сохранившегося наследия Комитаса, несомненно, еще далеко не завершено и в будущем потребует немалых усилий, чтобы спасти по возможности больше материалов и сконцентрировать их в Ереванском комитасовском архиве, который бережно хранится в Музее литературы и искусств АН Арм. ССР. Однако, учитывая наличие уже накопленного материала, Правительство Советской Армении сочло необходимым поручить АН Арм. ССР подготовить выпуск первого собрания сочинений, которое должно по возможности шире охватить музыкальное творчество композитора, его этнографические и музыковедческие труды, письма, а также незавершенные творческие и исследовательские работы.

Взявшись за подготовку и осуществление настоящего издания, Институт искусств АН Арм. ССР надеется, что встретит всестороннюю поддержку всех лиц, заинтересованных в развитии армянского музыкального искусства и могущих помочь этому делу, которое является исключительно важным событием в культурной жизни армянского народа.

4pt ----- = 1-12-18-23

[Signature]

ფიქსირებული $d = 46$

[illegible]

2-й этаж, комната 1288

A handwritten musical score for the song "The Rose Tree". The score is written on three systems of staves. The top staff is in treble clef, the middle in alto clef, and the bottom in bass clef. The key signature is one flat (B-flat). The tempo is marked "Allegretto". The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings like "p" (piano) and "mf" (mezzo-forte). There are also handwritten annotations in Italian, including "r - rrr rrr" and "mm.". The score is divided into two main sections, labeled "1" and "2", with a repeat sign at the end.

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԻՆՖՆԱԳԻՐԸ

Պոմիտասի երկերի ժողովածուի առաջին հատորն ընդգրկում է կոմպոզիտորի մեներգերը:

Ինչպես հայտնի է, Կոմիտասի վոկալ ստեղծագործությունների նյութը գերազանցապես վերցված է ժողովրդական սկզբնաղբյուրից: Իրենց մեծ մասով դրանք փաստորեն բուն ժողովրդական երգերի մշակումներ են, կատարված ժողովրդի ստեղծագործության կենսական ուժի վառ զգացումով և ազգային երաժշտության հատկանիշների խոր իմացությամբ: Այդ մշակումները նաև աչքի են ընկնում ժողովրդական հորինվածքի վրա կոմպոզիտորի ստեղծագործական գործող ներգործությամբ և միաժամանակ իրենց դասական պարզությամբ ու կատարելությամբ:

Այս հատորում ամփոփված նյութի հիմնական մասը Կոմիտասի այն մեներգերն են, որ կապված են հայկական գյուղական ֆոլկլորի հետ, գեղարվեստորեն ընդհանրացնում և մեծարում են հայ գյուղի մարդկանց ու բնության շինչ և անարատ, կոմպոզիտորի համար հավերժ գրավիչ կերպարները: Այդ մեներգերն իրենց ժանրի և թեմատիկայի տեսակետից բազմազան են:

Նշանակալի տեղ են գրավում լիրիկական երգերն ու պարերգերը, որոնց մեջ առանձնապես լայնորեն ներկայացված է սիրային լիրիկան իր անվերջ բազմապիսի, նրբին երանգներով («Քելե, քելե», «Քելեր, ցուրեր», «Գարուն ա», «Զինար հա», «Հաբբան», «Հոյ, նազան իմ» և այլն): Սիրային թեմայով երգերի կողքին քիչ չեն նաև հայ աշխատավոր գյուղացիության մինչսոցիալական ժամանակաշրջանի ծանր կյանքը պատկերող, սոցիալական թեմայով երգերը («Հովարեք», «Միրանի ծառ», «Անտունի» և այլն), որոնցից մի քանիսը հայ պանդխտի խռովահույզ վիճակն արտահայտող ստեղծագործություններ են («Անտունի»-ից բացի նաև «Կանչե, կոունկ», «Ալագյազ բարձր սարին», «Կոունկ» և այլն): Այդ բոլորից բացի հատորում կան նաև պատմա-էպիկական բովանդակության («Մոկաց Միրզա»), կենցաղային («Օրօր») և այլ երգեր ևս: Ընդհանուր առմամբ հայ գեղջուկի ստեղծագործությունից քաղված Կոմիտասի այս մեներգերն ունենդրին են ներկայացնում ռեալիստական արվեստի մեծ ուժով և խորաթափանցությամբ գծագրված կերպարների ստվար մի շարք, որտեղ անկեղծ և անմիջական կերպով երևան են բերված մարդկային բազմահարուստ հույզեր և ապրումներ:

Պոմիտասի մեներգերը տարբեր ժամանակ և տարբեր վայրերում են հրատարակվել: Մի մասը տպագրվել է դեռևս կոմպոզիտորի գործունեության տարիներին

«Հայ քնար» և «Հայ գեղջուկ երգեր» ժողովածուներում կամ պարբերական մամուլում: Որոշ մեներգեր հեղինակի հիվանդության ընթացքում կամ մահից հետո առանձին տետրերով լույս են տեսել Փարիզում, երկու երգ առաջին անգամ տպագրվել են Մոսկվայում: Մեներգերի նոր հրատարակությանը ձեռնարկելիս հատորը հնարավորին չափ լրիվ կազմելու նպատակով նախ և առաջ հավաքված ու համեմատված են եղած բոլոր տրպագրությունները: Որպես հիմք ընդունվել են հետևյալ հրատարակությունները.

1. «Հայ քնար». Հավաքածու գեղջուկ երգերի. գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Փարիզ. 1907:
2. «Կախավի երգը». Ժողովրդական բանաստեղծություն. մշակեց Հովհ. Թումանյան, ձայնագրեց Կոմիտաս վարդապետ: Հրատարակություն «Հասկեր» ամսագրի, Թիֆլիս, 1908:
3. «Զեմ կրեա». Հայ ժողովրդական պարերգ. գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: «Գեղարվեստ» ամսագիր, № 1, էջ 101. Թիֆլիս, 1908:
4. «Շողեր». Հայ գեղջուկ երգ. գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: «Մուգիկա» ամսագիր (հունարեն լեզվով), № 5, էջ 147. Կ. Պոլիս, 1912:
5. «Հայ գեղջուկ երգեր» №№ 13—22. գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Լայպցիգ, 1912*:
6. «Հայ ժողովրդական երաժշտություն». Նոր շարք. գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Փարիզ. Տետր Բ.—1925
Տետր Դ.—1928
Տետր Ե.—1930
Տետր Զ.—1937

* Ինչպես «Հայ քնար»-ի, այնպես էլ «Հայ գեղջուկ երգեր»-ի առաջին տպագրություններն անթվակիր են, դրանց լույս ընծայման ժամանակը որոշվում է կողմնակի տվյալներով: Մասնավորապես «Հայ գեղջուկ երգեր»-ի երկու տետրի մասին Մարգարիտ Բաբայանին ուղղված Կոմիտասի նամակում գրված է. «Երգերն տպագրվում են Breitkopf und Härtel-ի մոտ և մեկ կամ երկու ամսից կենն մաս-մաս» (1911 թ. Կ. Պոլիս: Տե՛ս «Մշակույթ» պարբերական, № 3—4, էջ 163, Փարիզ, 1935), և «...Դեռ երգարանները Leipzig-ից չեն ստացել, թեև տպված ու պատրաստ են միանգամայն» (1912, 15/ԺԲ. Կ. Պոլիս: Տե՛ս Կոմիտասի նամակի ընդօրինակումը Մ. Բաբայանի կողմից, ձեռագիր Հայկ. ՍՍՈ ԳԱ Արվեստի ինստիտուտում):

7. «Հայ ժողովրդական երգեր». գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս: Առաջին սերիա, տետրակ Ա—1932
երկուրդ սերիա, տետրակ Ա—1953

8. Կոմիտաս. «Ժողովրդական երգեր». Առաջին սերիա (առանձնատիպ). Կ. Պոլիս. 1935—1936:

9. Կոմիտաս. «Մեներգեր դաշնամուրի նվագակցությամբ» (խմբագրությամբ Խ. Վ. Թոռջյանի):

Մոսկվա—Լենինգրադ. 1939:

Մեներգերի քանակի տեսակետից բերված հրատարակությունները հետևյալ պատկերն են ներկայացնում.

«Հայ քնար»-ը ընդգրկում է 5 մեներգ,
«Հայ գեղջուկ երգեր»-ը՝ 10,
Պարբերական մամուլում տպագրված է 3,
«Հայ ժողովրդական երաժշտության» 4 տետրում՝ 18,

Երևանի 1932—35 թթ. հրատարակությամբ տպագրվել է 25,

Կ. Պոլիս 1935—36 թթ. հրատարակությամբ՝ 5,
Մոսկվա—Լենինգրադի հրատարակությամբ՝ 27:

Համեմատությունից պարզվեց, որ այդ բոլոր հրատարակություններում ընդգրկված են ձայնի և դաշնամուրի համար գրված՝ Կոմիտասի 38 տարբեր երգեր, որոնք և զետեղված են այս հատորում (36-ը մեներգ են, 2-ը գրված են տենորի և սոպրանոյի փոխնփոխ կատարման համար):

Տպագրված երգերի համեմատությունից բացի, մասնաժամանակ կերպով վերանայված և ուսումնասիրված են Երևանի Կոմիտասյան արխիվում պահվող մեներգերի ձեռագրերը (Հայկական ՍՍԻ Գիտությունների ակադեմիայի Գրականության և արվեստի թանգարան): Դրա հետևանքով հնարավոր է գտնվել եղած անտիպ մեներգերից ևս երկու երգ մտցնել ներկա հրատարակության մեջ: Այսպիսով տպագրվող երգերի թիվը ստացվել է 40, ուստի սույն հատորը հանդիսանում է Կոմիտասի մեներգերի մինչև այժմ հրատարակված ժողովածուներից առավել լիակատարը*:

Հատորի գլխավոր մասը կազմում են այն երգերը, որոնց գեղարվեստական մշակումն ու հարգարումը հեղինակի կողմից լիովին ավարտված են եղել: Դրանք են «Հայ քնար» և «Հայ գեղջուկ երգեր» ժողովածուների մեներգերը և մի քանի ուրիշներ:

Դրանց հետ մեկտեղ կան մի շարք մեներգեր, որոնք լիովին ավարտված գործեր չեն, որոշ չափով ուրվագծի

* Այդ թվով չի սպառվում Կոմիտասի մշակած մեներգերի քանակը, ժամանակին տեղի ունեցած նրա համերգների նկարագրություններից և պահպանված ծրագրերից դատելով գեղջուկական ֆուկորի հետ կապված որոշ մեներգեր գեղեցիկ չեն հայտնաբերված: Այդպիսիները հայտնաբերվելու գեղարված կերպով կմտցվեն նրանցից ժողովածուի հետագա հատորներից մեկի մեջ:

ընդամենը կրում: Օրինակ, այդպիսի երգեր են՝ «Տուն արի», «Գութանը հաց եմ բերում», «Լուսնակը սարի տակին», «էս գիշեր լուսնակ գիշեր», «Մոկաց Միրզա», «Օրոր» և այլն: Սրանցից վերջին երկուսը հատկապես աչքի են ընկնում իրենց թերի մշակվածությամբ, քանի որ նրանցում միայն ներդաշնակման նախնական նշումներ են կատարված: Ամբողջացված ստեղծագործություն չի կարող համարվել նաև Կոմիտասի ձայնագրած՝ երաժշտությամբ բարձրարժեք «Ողբերգ»-ի մշակումը, որի գրական տեքստում կերպարի գեղարվեստական ընդհանրացում չկա:

Այդ մշակումները Կոմիտասն ինքը չի հրատարակել: Նկատի ունենալով իր ստեղծագործության նկատմամբ կոմպոզիտորի չափազանց խստապահանջ ու բծախնդիր վերաբերմունքը, պետք է ենթադրել, որ նա մեկից ավելի անգամ դեռևս կանգնադառնար դրանց, որպեսզի նախքան հրապարակ հանելը վերջնական տեսքի բերեր: Սակայն իրենց ուրվագծային վիճակով հանդերձ, այդ կարգի մշակումներն ևս մեծ մասամբ ինքնուրույն գեղարվեստական արժեք ունեն, դրանցում դրսևորված են կոմպոզիտորի նուրբ ճաշակը, նրա մշտապես հետաքրքիր ու արժեքավոր մտահղացումները, ստեղծագործական անհատականության այս կամ այն գծերը. ուստի դրանք ևս մտցված են Կոմիտասի երկերի ժողովածուի այս հատորի մեջ:

Հատորում ընդգրկված մեներգերի մեջ առանձնանում են նաև «Ախ, մարալ ջան»-ը, որն ամբողջացած գեղարվեստական ստեղծագործություն է, բայց ներդաշնակության ոճով զգալի տարբերվում է կոմպոզիտորի մյուս մեներգերից, և հանրածանոթ «Միծեռնակ»-ը, որ քաղաքային երգ է: Այս երգերի մշակումը Կոմիտասի ուսումնառության տարիներին է կատարված, ուստի նրա ստեղծագործական ուղին պարզաբանելու տեսակետից ևս որոշակի հետաքրքրություն ունի: Դրանց համեմատությունն ավելի ուշ գրված ստեղծագործությունների հետ ցույց է տալիս, որ Կոմիտասի կոմպոզիտորական ոճը, նրա հասուն ստեղծագործական դեմքը վերջնականապես ձևավորվել է 1900 թվին Հայաստան վերադառնալուց հետո, երբ նա ստեղծում էր «Հայ քնար» ժողովածուն:

Ներկա հրատարակության համար ստուգված, իսկ որոշ դեպքերում նաև ճշտված և ուղղված է մեներգերի երաժշտական տեքստը: Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ մինչև այժմ կատարված հրատարակությունների մեծ մասում կան մանր կամ խոշոր թերություններ՝ ակնհայտ սխալներ, անճշտություններ, երբեմն խմբագրողի կողմից կատարված աղավաղումներ, վրիպակներ (տարբեր հրատարակություններում եղած թերություններն առանձին, կարևոր դեպքերում նշված են երգերի ծանոթագրություններում):

Հրատարակության պատրաստված հատորում այդ թերություններն ու աղավաղումները հնարավոր չափով

ուղղելու համար հիմք են ծառայել նախ՝ Կոմիտասի եղած ձեռագրերը, ապա՝ նրա գործունեության տարիներին կատարված տպագրությունները: Այդ հարցում որոշ նշանակություն են ունեցել նաև Կոմիտասի երգերի մյուս հրատարակությունները:

Երևանի Կոմիտասյան արխիվում կան այս հատորի մեջ ընդգրկված մեներգերի մեծագույն մասի ձեռագիր օրինակները, որոշ երգերի բնագրեր պահպանվել են մի քանի տարբերակով: Ճիշտ է, եղած բնագրերի մեջ ավարտված և մաքուր գրված մեներգերը համեմատաբար սակավ են: Տպագրվող երգերի ձեռագիր օրինակների մեծ մասը սևագրություններ են, որոնք հնդկականի ձևերով կատարված հաճախ բազմաթիվ ուղղումներ և փոփոխություններ են կրում: Չնայած դրան, հիշյալ ձեռագրերը Կոմիտասի որոշ մեներգերի երաժշտական տեքստն ուղղելու, ինչպես նաև մշակման նոր տարբերակներ կամ դեռևս անտիպ մնացած երգեր հայտնաբերելու գործում մեծ օժանդակություն են ցույց տվել:

Ձեռագրերից առանձնապես պետք է նշել «Միրանի ծառ» մեներգի օրինակները, ապա 1911 թվի հուլիս-օգոստոսին գրված տետրը (ձեռ. № 399): Այս վերջինը «Հայ քնար»-ից հետո Կոմիտասի մեներգերի երկրորդ խոշոր ժողովածուն է եղել և իր մեջ ամփոփում է 26 մեներգ*: Ինչ-ինչ պատճառներով նպատակահարմար չգտնելով ստվար ժողովածուն միանգամից տպագրության ներկայացնելը, Կոմիտասն ընտրել է այդտեղից 8 երգ, միացրել 2 այլ մեներգեր և «Հայ գեղջուկ երգեր» անվան տակ հրատարակել է 10 երգերի հայտնի տետրը: 1911 թվի ձեռագիր ժողովածուի մեջ պահպանված մնացած երգերը (բացի «էս գիշեր, լուսնակ գիշեր» և «Անձրևն եկավ» մեներգերից) հետագայում «Հայ ժողովրդական երաժշտություն» շարքով լույս է ընծայել Կոմիտասյան հանձնաժողովը:

Կոմիտասի մեներգերի վերը նշված աղբյուրների թվում ոչ պակաս կարևոր են «Հայ քնար» և «Հայ գեղջուկ երգեր» ժողովածուները: Տպագրված լինելով կոմպոզիտորի անմիջական հսկողության տակ, այդ ժողովածուները իսկական հնդկականային տեքստի արժեք ունեն, դրանց մեջ ընդգրկված երգերը (եթե չհաշվենք տպագրական մի քանի մանր թերություններ) խմբագրական տեսակետից Կոմիտասի կողմից մշակված են ամենայն մանրամասնությամբ: Դա առանձնապես վե-

րաբերում է «Հայ քնար»-ին, որի մեներգերի ձեռագրերը (բացի «Անտունի»-ի մի նախնական ուրվագծից), ի դեպ, արխիվում չկան: Ինչ վերաբերում է «Հայ գեղջուկ երգեր»-ին, որոնց ձեռագիր նմուշները, ինչպես ասացինք, գրեթե լրիվ առկա են արխիվում, ապա այս երգերի տպագրված և ձեռագիր օրինակների մեջ որոշ տարբերություն կա, որը սակայն տպագրության պրոցեսի հետ չի կապված, այլ երգերի մշակման վերջնական համարված վարիանտներն տնհնալուց հետո, տպագրության ներկայացնելու ընթացքում իսկ, Կոմիտասը դարձյալ աշխատել, բարեփոխել է դրանք*: Այդպիսի դեպքում «Հայ գեղջուկ երգեր»-ի որպես իսկական հնդկականային տեքստի արժեքն ավելի ափսոսալի է դառնում:

1925—1937 թվականներին Փարիզում հրատարակված «Հայ ժողովրդական երաժշտություն» ժողովածուի մեներգեր պարունակող տետրերը մեզ մոտ երկար ժամանակի ընթացքում Կոմիտասի մի քանի երգերի (ինչպես, օրինակ, «Միրանի ծառ», «Չինար ես», «էս առուն», «Ալագյազ բարձր սարին» և այլն) միակ աղբյուրն են հանդիսացել և այդպիսով գործնականում խոշոր դեր են կատարել: Այժմ ձեռքի տակ ունենալով այդ տետրերում ընդգրկված գրեթե բոլոր (բացի «Մուկայ Միրզա» և «Օրոր») երգերի հնդկականային ձեռագրերը, մենք հնարավորություն ենք ստացել ուղղել և ճշտել դրանցից մի քանիսի երաժշտական տեքստում արդեն նշված կարևոր սխալներն ու թերությունները: Սակայն այդ երգերի բնագրերն իրենք պակասություններ ունեն, օրինակ, շատ դեպքերում տեմպի ցուցիչն ու երանգանիշներն իսպառ բացակայում են: Ուստի «Հայ ժողովրդական երաժշտության» խմբագիր կոմպոզիտոր Վ. Սարգսյանը դրանց մեջ որոշ մանր հավելումներ է կատարել, որոնք ներկա հրատարակության մեջ հիմնականում պահպանված են:

Տարբեր աղբյուրները համեմատելիս, բուն կոմիտասյան տեքստը ճշտորեն վերարտադրելու նպատակով, անհրաժեշտ համարվեց նախորդ որոշ հրատարակությունների համեմատությամբ վերականգնել և նոր հրատարակության մեջ պահպանել երգերի այնպիսի շարադրանքը, որպիսին կատարված է կոմպոզիտորի ձեռքով մի քանի ձեռագրերում և հատկապես «Հայ քնար» ու «Հայ գեղջուկ երգեր» ժողովածուներում:

Հիշյալ ժողովածուներում և ձեռագրերում Կոմիտասի շարադրանքը մի շարք առանձնահատկություններ ունի: Այդ առանձնահատկությունները հանդես են եկել երաժշտական մետրի գրանցման, բանալիի նշանների, լիգաների, կատարումը բնորոշող տեղանիշների և նվագակցության պեդալի նշման մեջ: Հենց այս կետե-

* Երևանի Կոմիտասյան արխիվի ձեռագրային ֆոնդը նշանակալից չափով հարստացվեց 1955 թվականին:

** Այդ երգերն են՝ 1. Շողեր ջան, 2. Ամպել ա կամար-կամար, 3. Նա աղջիկ եմ, 4. Էրվում եմ, 5. Ամպել ա, ձյուն չի գալիս (Տուն արի), 6. Հող նագան իմ, 7. Կանչե կռունկ, 8. Ալ ալուղա, 9. Ալագյազ բարձր սարին, 10. (չի պահպանվել), 11. Նա սարեն կուգայի (պահպանվել են վերջին տակտերը միայն), 12. Չինար ես, 13. Ձինը ու գինը, 14. Քելե, քելե, 15. Սար, սար, 16. Դուքանը հաց եմ բերում, 17. էս առուն, 18. Ողբերգ (Վարդևանն ելավ դաշը), 19. Ալագյազ սարն ամպել է, 20. Մեր դռանը խնկի ծառ, 21. Անձրևն եկավ, 22. Լուսնակը սարի տակին, 23. էս գիշեր լուսնակ գիշեր, 24. Չեմ, չեմ, 25. Նլ, ել, ելի պարենք և Չեմ ու չեմ, չեմ կրնա խաղալ, 26. Արորն ու տատարակը (24, 25 և 26-րդ երգերից կան միայն վերջնա-գրերը):

* Այդ մասին Մ. Բաբայանին ուղղված նամակում 1911 թվին Կոմիտասը գրում է. «Երգերը բավական փոփոխության ենթարկեցի և ավելի գեղեցիկ ձև ու օղ, տարածություն, պատկեր ստացան» («Մշակույթ» պարբերական, թ. 3—4, էջ 163, Փարիզ, 1935):

րում էլ վերը թված որոշ հրատարակություններում անհիմն փոփոխություններ են կատարվել, որի հետևանքով հեղինակային տեքստն այս կամ այն չափով աղավաղվել է:

Որոշք են այդ առանձնահատկությունները.

ա. Երաժշտական մետրի գրանցումը: Մի շարք երգերի մեջ Կոմիտասը գործ է ածել երկար և կարճ տակտագծեր: Այդ մասին «Հայ քնար»-ի առաջաբանում նա գրում է. «Տրոհակները ցույց են տալիս միայն տաղափական միություն և ոտք»:

Հատկացնելով Կոմիտասի դիտողությունը բանաստեղծական տեքստին, տեսնում ենք, որ երկար տակտագծերը մեծ մասամբ սահմանազատում են համեմատական խոշոր տաղափական միությունները (բանաստեղծական տողերը), իսկ կարճ գծերը ցույց են տալիս տաղափական ոտքեր: Սակայն, բնականաբար, բանաստեղծական տեքստի տրոհությանը զուգահեռ, երկար և կարճ տակտագծերը համարյա միշտ ցույց են տալիս նաև երաժշտական տեքստի տրոհումը, իսկ մի քանի դեպքում, ինչպես, օրինակ՝ «Կանչե, կոռնկ», «Անտունի» և այլ երգերում, դրանք վերաբերում են բացառապես երաժշտական տեքստին:

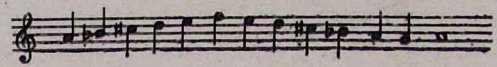
Երաժշտական տեքստի տրոհության տեսակետից ևս երկար տակտագծերում ամփոփված են մետրական համեմատաբար խոշոր միավորումներ, այն է՝ բարդ տակտեր կամ երաժշտական ֆրազի հետ համընկնող համեմատական չափով ավարտված կառուցումներ, իսկ կարճ գծերով ցույց են տրված դրանց մասերը:

Անհրաժեշտ է նշել, որ երկար տակտագծերը միաժամանակ համընկնում են ուժեղ տակտերի, իսկ կարճ գծերը՝ թույլ տակտերի սկզբի հետ: Հետևաբար տեքստում այդ տակտագծերը ցույց են տալիս նաև ուժեղ և թույլ տակտերի հաջորդականությունը, իսկ հայտնի է, որ այդ ուժեղ և թույլ տակտերը յուրաքանչյուր ժողովրդական երգի մեջ մի առանձնահատուկ դասավորություն են ունենում:

Այս բոլորից պարզ է դառնում, որ ժողովրդական մեղիկների կառուցվածքը, նրանց մետրական առանձնահատկությունները ճիշտ պատկերացնելու համար Կոմիտասի կատարած առանձնահատուկ տակտաբաժանումը կարևոր նշանակություն ունի: Բացի դրանից, հիշյալ երկար և կարճ տակտագծերը որոշակի նշանակություն ունեն նաև երգի կատարման, հատկապես ֆրազավորման համար:

բ. Բանալիի նշանները: Շատ դեպքերում Կոմիտասը յուրովի ձևով է դրել բանալիի նշանները: Այսպես, օրինակ՝ «Քելեր, ցուրեր» երգում բանալիի մոտ դրված է դիեզ և բեմոլ, «Գարուն ա» երգը, չնայած ներդաշնակված է դա միևնույն, բայց բանալիի մոտ ունի ոչ թե 3, այլ 2 բեմոլ և այլն:

Բանալիի նշանները դնելիս Կոմիտասը մեծ մասամբ ելնում է ժողովրդական երգի լադային կառուցվածքից: Տվյալ դեպքում «Քելեր, ցուրեր»-ի լադի հընչունաշարը հետևյալն է.

Այստեղ առնիկան լյա-ն է: Քանի որ լադը բնորոշ է 1 աստիճանի վրա կառուցված «հարմոնիկ» քառալարով, ուստի սի-բեմոլ և դո-դիեզ հնչյունները այդ լադի հնչյունաշարի ոչ թե ձևափոխված, այլ բնական աստիճաններ են: Պարզ է, որ հենց այդ պատճառով Կոմիտասը բանալիի մոտ դրել է թե՛ սի-բեմոլ և թե՛ դո-դիեզ: Նույն սկզբունքով բանալիի սի-բեմոլ և դո-դիեզը դրված է նաև «Կոռնկ» երգում:

Ժողովրդական երաժշտության լադային հատկանիշներն ընդգծելու ձգտումով պետք է բացատրել նաև լյա տոնայնության մեջ գտնվող «Հաբբան» և «Քելե, քելե» միևնույն երգերի բանալիում Կոմիտասի նշած ֆա-դիեզները, «Կանչե, կոռնկ»-ի սի-դիեզը (տոնայնությունը ռե-դիեզ է), «Ալ ալուլ»-ի դո-դիեզը և այլն: Վերջապես, «Գարուն ա» երգում նույնպես Կոմիտասը ոչ թե լյա-բեմոլը, այլ լյան է ընդունում որպես հնչյունաշարի բնական աստիճան և այդ ձևով ընդգծում է «ստորին մեղիկաձայն» դեպի վեր ուղղված ձգող ֆունկցիան, որ հայկական ժողովրդական երաժշտության լադերի բնորոշ հատկություններից մեկն է:

Բանալիի նշանների այդպիսի գործածությունը սովորական չէ, ուստի, հավանաբար, հնարավոր թյուրիմացությունից խուսափելու նպատակով է, որ «Հայ քնար»-ի առաջաբանում Կոմիտասը գրում է, թե «բանալիի մոտ դրված կիսվար և կիսվեր նիշերը ամբողջ եղանակին են պատկանում»:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ բանալիի նշանները դնելու Կոմիտասի կիրառած այդ ձևը կատարողի համար բարդություն չի ստեղծում, ընդհակառակը, օգնում է ավելի հեշտությամբ պատկերացնելու ստեղծագործության լադատոնայնությանը:

գ. Ֆրազավորման լիգաների գործածությունը: Կոմիտասի երգերում ֆրազավորման լիգաները առանձնապես առատ են կիրառված: Աչքի են ընկնում հատկապես այն դեպքերը, երբ լիգաներով միաժամանակ ցույց են տրված և՛ ամբողջական ֆրազները, և՛ նրանց մեջ ամփոփված առանձին մոտիվները: Այսպիսի դեպքերում հաճախ մեկ ձայնանիշից դուրս են գալիս կամ նրան մոտենում են միանգամից երեք լիգա (տե՛ս «Հայ քնար»-ում՝ «Ճրկինքն ամպել է» 6-րդ տակտը, «Հայ գեղջուկ երգեր»-ում՝ «Քելեր, ցուրեր»-ի սկիզբը և այլն):

Անշուշտ այդպիսի լիգաները ծանրաբեռնում են ֆակտուրան և երաժշտական տեքստը կարգալիս որոշակի անհարմարություն են ստեղծում: Լիգաները նշանակելու հարցում Կոմիտասի համար բնորոշ է և այն, որ երբեմն շնչառության նշանով (') միմյանցից անջատված երկու ֆրազ միավորված են մեկ լիգայի տակ (տե՛ս «Հաբբան»-ի 8—11 տակտերը):

Կոմիտասի կողմից նշված ֆրազավորման կարևորությունը նկատի առնելով լիգաները նշանակելու նրա

սկզբունքն այստեղ պահպանված է: Տեղ-տեղ միայն, դրությամբ ձևը փոխելու միջոցով, թեթևացված է ֆակտուրայի ավելորդ բեռնվածությունը, բայց այդպիսի փոփոխությունների հետևանքով երաժշտական տեքստի ֆրազավորումը չի տուժել:

դ. Կատարումը բնութաբան տեքստները: Մի քանի երգերում առատորեն նշանակված այս տեքստները խոշոր չափով օգնում են ստեղծագործության ճշգրիտ և արտահայտիչ վերարտադրությանը: Հեղինակն ինքը մեծ կարևորություն է տվել դրանց և երբեմն սովորական, օտարազգի տեքստներին կից նշանակել է նաև հայերեն տեքստներ:

Առանձնահատկությունն այստեղ այն է, որ ոչ բոլոր դեպքերում օտար տեքստներին կից գրված հայերեն նշումները առաջինների բառացի թարգմանությունն են: Որոշ դեպքերում դրանք ճշգրտում, կոնկրետացնում են օտարազգի տեքստներին իմաստը, մի շարք այլ դեպքերում հայերեն նշումները կատարման ցույց տրված բնույթը լրացնող նոր իմաստ են պարունակում: Մի քանի տեղ էլ միայն հայերեն տեքստներ են դրված:

Այդ բոլորը հաշվի առնելով, Կոմիտասի հայերեն նշումները, չնայած դրանք այս հատորի երգերի մի մասի մեջ կան միայն, նույնպես պահպանված են: Դուրս են հանված այն նշումները միայն, որոնք վերաբերում են սոսկ դինամիկային, համարժեք են ընդունված սովորական նշումներին (օր. ուժ.=ֆ, մ.=Ր և այլն) և դրված են դրանց զուգահեռ:

ե. Պեղալի գաղթածությունը: Կոմիտասի հրատարակած ոչ բոլոր երգերում է պեղալ նշանակված: Պեղալը ցույց է տրված այն դեպքերում միայն, երբ դա յուրահատուկ ձևով է գործածվում:

Ցուրահատկությունն այն է, որ Կոմիտասի երգերում պեղալի միջոցով ստացվող հարմոնիան հաճախ դուրս է գտնվում տեքստային համահնչյունների և նրանց սովորական հարմոնիկ կապերի սահմաններից: Բացի դրանից, Կոմիտասի կողմից նշանակված պեղալը երբեմն բավական երկարատև է և, դրա հետևանքով, այդ երաժշտությանն անժանոթ մարդու համար «անմաքուր» կարող է թվալ:

Երկու խոսք Կոմիտասի մեներգերի հարմոնիայի մասին:

Ժողովրդական երգի ներդաշնակությունը պետք է բխի այդ երգի լադայնությունից: Հատկություններից, հարազատ լինի ժողովրդական երաժշտության ոճին ու ոգուն: Կոմիտասի մշակումներում դա նրա ստեղծագործական կարևոր սկզբունքներից մեկն է: Մասնավորապես հարմոնիայի ասպարեզում Կոմիտասն այդ սկզբունքը իրագործել է հայկական ժողովրդական երաժշտության լադային բնույթը կրող մի ամբողջ շարք համահնչյունների՝ սպեցիֆիկ Կոմիտասյան ակորդների և նրանց լադային հարմոնիկ կապերի կիրառության միջոցով: Կոմիտասի մեներգերի ժողովրդական-լադային հարմոնիան՝ նրա ներդաշնակության ոճը բնորոշ և

առանձին վերցրած ամեն մի ստեղծագործության ազգային բնույթը որոշող կարևոր միջոցներից մեկն է:

Ժողովրդական-լադային լինելու հետ մեկտեղ Կոմիտասյան համահնչյուններն ունեն նաև յուրահատուկ դունագեղություն: Գունագեղությանը մեծ չափով նըպաստում է այն, որ այդ համահնչյունները հաճախ լայն են դասավորված, դրանց առանձին հնչյունները ստեղնաշարի զանազան մասերում հաջորդաբար հանդես գալով, երբեմն մեկը մյուսի վրա «կիտվելով», յուրօրինակ էֆեկտ են առաջացնում:

Կոմիտասի երգերում առանձնահատուկ ձևով կիրառված պեղալը նախ և առաջ ապահովում է այդպիսի լադային համահնչյունների ստանալը և նրանց գունեղությունը: Դրանով է բացատրվում այն, որ որոշ երգերում առաջին հայացքից կարծես միմյանցից անկախ և տարբեր թվացող հարմոնիաները հնչում են միաժամանակ, կատարվում են մեկ պեղալի վրա (տե՛ս, օրինակ, «Հով արեք», «Երկիրնքն ամպել է», «Ալագյալ» երգերը):

Այնուհետև՝ «Կանչե կոռնկ», «Անտունի», «Կուժն առա» և մի քանի այլ երգերում Կոմիտասը երկարատև պեղալ է նշանակել: Դրա շնորհիվ նվագակցության մեջ ստեղծվում է մի անընդհատ, նուրբ հնչյունային ֆոն, որի վրա հանդարտ ծավալվում են լայնաշունչ մեղեդիները:

Ինչպես համահնչյունների ժողովրդական-լադային բնույթը, այնպես էլ Կոմիտասի նվագակցությունն ամբողջապես, սերտ կերպով կապված են երգի բովանդակության հետ, լրացնում, կատարյալ են դարձնում ժողովրդական երգի մեջ դրված կերպարը: Մասնավորապես նվագակցության մեջ ստեղծվող անընդհատ հնչյունային ֆոնը նպաստում է երգի տրամադրության խորացմանը, ամբողջացնում է այն: Երբեմն, ինչպես «Հով արեք»-ում, այդ ֆոնը կարծես փոխարինում է ժողովրդական գործիքային երաժշտության ծանր եղանակների պահվող ձայնին՝ ձայնառությանը: Սակայն, որպես կանոն, դա ունի լադային ակորդների բազմազան հարմոնիա և ըստ այդմ՝ արտահայտչական ավելի մեծ հնարավորություններ: Ներկա հրատարակության մեջ պեղալի վերաբերյալ հեղինակի բոլոր նշումները պահպանված են, ուղղված են ակնհայտ վրիպակները միայն:

Կոմիտասի շարադրանքի այս առանձնահատկությունները վերաբերում են գլխավորապես այն երգերին, որոնք նրա կողմից լիակատար կերպով ավարտված, խմբագրված են եղել: Այն բնագրերը, որոնք հեղինակն ինքը չի հասցրել տպագրության պատրաստել, ոչ միայն զուրկ են Կոմիտասյան շարադրության հիշյալ առանձնահատկություններից, այլև, ինչպես ասվեց, կատարողական նշումներում պակասություններ ունեն: Այդ պակասությունների, նախկին խմբագրի կատարած հավելումների, ինչպես և ներկա հրատարակության մեջ առավել անհրաժեշտ դեպքում կատարված լրացումների և խմբագրական փոփոխություն-

ների մասին հատուկ նշումներ են արված համապատասխան ծանոթագրություններում:

Այսպիսով մեններգերի ստեղծման ճշգրիտ և լիակատար ժամանակագրությունը հաստատել առայժմ հնարավոր չէ: Արխիվի նյութերի մեջ հատորի մեններգերից շատերի վերաբերյալ գտնվել են ժամանակագրական դանազան տվյալներ (բերված են ծանոթագրություններում): Սակայն առայժմ այդ տվյալները հնարավորություն են տալիս ո՛չ այնքան կոմպոզիտորի ստեղծագործական մտքի զարգացման ընթացքին հետևելու, որքան՝ պարզելու նրա կոմպոզիտորական աշխատանքի հանգամանքները (այսպես, երևում է, որ համեմատաբար ուշ շրջանում Կոմիտասը հնարավորություն չի ունեցել իր մտահղացումները՝ մասնավորապես 1911 թվին կազմած ժողովածուի երգերի զգալի մասի մշակումը, վերջնական ավարտի հասցնել):

Այս հատորում երգերը դասավորված են նրանց լույս ընծայման կարգով, որ ընդհանուր առմամբ չի հակասում նաև ստեղծման հերթականությանը (այդպիսի դասավորությունը միաժամանակ մոտավոր պատկերացում է տալիս այն մասին, թե ինչ աստիճանի ավարտվածության է հասցված այս կամ այն ստեղծագործությունը): Սկզբից դրված են Կոմիտասի գործունեության տարիներին հրատարակված երկու հիմնական ժողովածուների մեններգերը, որոնց մեջ պահպանված է հեղինակի կողմից կիրառված հաջորդականությունը: Դրանից հետո գետեղված են 1911 թվի ձեռագիր ժողովածուի այն մեններգերը, որոնք չեն մտել «Հայ գեղջուկ երգեր»-ի մեջ և առանձին տետրերով հրատարակվել են Կոմիտասյան հանձնաժողովի կողմից 1925—37 թվականներին, ապա մյուս հրատարակությունները և առաջին անգամ տպագրվող երգերը (որպես բացառություն «Ծիրանի ծառ» մեններգը, որ բավական ուշ է տպագրվել, բայց 1906 թվին իր վերջնական տեսքով արդեն գոյություն է ունեցել, գետեղված է «Հայ քնար»-ի մեններգերից անմիջապես հետո): Այս կամ այն չափով թերավարտ մնացած մեններգերը, ինչպես նաև Կոմիտասի գործունեության վաղ շրջանին վերաբերող «Ախ, մարալ ջան» և «Ծիծեռնակ» երգերը գետեղված են հատորի վերջում:

Մեններգերի մեծ մասի բանաստեղծական տեքստը տպագրված է հեղինակի և Մանուկ Աբեղյանի կազմած «Հազար ու մի խաղ» կոլեկտիվ երգարանի երկու գրքուկում (1903—1905 թթ. Վաղարշապատ):

Երկու հիսնյակից բաղկացած «Հազար ու մի խաղ» ժողովածուն իր մեջ ամփոփում է ժողովրդական ոտանավորներ, «որոնք բոլորն ունեն իրենց հատուկ եղանակները և որոշված են երգելու և ոչ թե կարդալու համար»*: Այդ ոտանավորները Կոմիտասի և Մ. Աբեղյանի

կողմից, մեղեդիներին համապատասխան, նախապես մշակված ու խմբագրված են և մեններգերի հետ տպագրվելիս այլևս փոփոխության չեն ենթարկվել, բացի հատուկներտ դեպքերից:

Այս հրատարակության մեջ մեններգերի բանաստեղծական տեքստում «Հազար ու մի խաղ»-ի համեմատությամբ եղած տարբերությունները, ինչպես և նախորդ հրատարակությունների տեքստերում եղած անհրաժեշտությունների ուղղումը նույնպես ցույց են տրված ծանոթագրություններում: Զեռագիր մեններգերի պակասող կամ թերի բանաստեղծական տեքստերը հնարավոր չափով լրացված են համապատասխան խմբական երգերից կամ այլ վստահելի աղբյուրներից:

Հատորին կցված է հավելված, որտեղ գետեղված են Կոմիտասի մշակած երգերից մի քանիսի տարբերակները և մի շարք այլ օժանդակ նյութեր:

Հայտնի է, որ իր բազմակողմանի գործունեության բոլոր բնագավառներում Կոմիտասը վերին աստիճանի խստապահանջ է եղել: Նրա՝ իր կողմից ավարտված ճանաչված ամեն մի գործը երկարատև և մեծ խնամքով կատարված ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք է, ամեն մի փոքրիկ երգն անգամ ստեղծագործական մշակման բազմաթիվ փորձերի միջից է ծնվել: Հավելված տարբերակները ինչքան էլ, որ փոքրաքանակ են, այնուամենայնիվ Կոմիտասի կատարած աշխատանքի ընթացքի մասին որոշ գաղափար են տալիս: Բացի դրանից, տարբերակներից մի քանիսը իրենց այդ նախնական վիճակում էլ ինքնուրույն գեղարվեստական արժեք ունեն:

Հավելվածի օժանդակ նյութերի մեջ կան.

ա. «Հայ քնար»-ի առաջաբանից մի հատված, որը Կոմիտասի երգերի ձայնագրության, ներդաշնակման և հատկապես կատարման վերաբերյալ հեղինակի կողմից տրված արժեքավոր տեղեկություններ և գործնական ցուցումներ է պարունակում:

բ. «Հայ քնար միաձայն գեղջուկ երգերի» Ա. տասնյակի նախաբանը, որից երևում է, թե ինչ նշանակություն էր տալիս Կոմիտասը իր մշակած՝ միաձայն և ներդաշնակված ժողովրդական երգերի հրատարակությանը:

գ. Կոմիտասի և Մ. Աբեղյանի «Հազար ու մի խաղ» Ա. և Բ. հիսնյակի ծանոթագրությունները, որոնց մեջ ցույց է տրված, թե ժողովրդական երգերի տեքստը այդ հեղինակների կողմից ինչպիսի խմբագրման է ենթարկված:

Հատորի մեջ մտնող մեններգերի ազգագրական սկզբնաղբյուրների, մշակման ընթացքում Կոմիտասի կատարած ստեղծագործական աշխատանքի և մի շարք այլ հարցերի մասին մանրամասն տեղեկություններ են տրված նաև համապատասխան ծանոթագրություններում:

* «Հազար ու մի խաղ»-ի «Ծանոթությունից»:

ՄԵՆԵՐԳԵՐ

ԳԵՂԱՌԻԿ ԵՐԳԵՐ.

ՀԱՅԱՔԵՅ, ԴԱՇՆԱԿԵՅ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ե. Բաղդասարյան
1906

Կոմիտասի երգերի առաջին
ժողովածուի տիպոգրաֆերը

Più mosso ♩ = 72

p *pp* *p* *pp* *mf* *p* *mf* *decresc.* *p* *decresc.* *ppp*

Սա - րե - րը հով չե՛ն ա - նում,

սա - րե - րը հով չե՛ն ա - նում,

իմ դար - ղին դար - ման ա - նում,

իմ դար - ղին դար - ման ա - նում:

decresc.

19

Ամ - սե՛ր, ամ - սե՛ր, Մի ինչ գո՛ւլ ա - րե՛հ,

վա - րա՛ր անձ - րե՛վ թա - փե՛հ, ծո՛ւլ ա - րե՛հ.

զե՛հ մար - ղու՛ or - ա - րե - ր վը

ubվ հո - ղի՛ սա - կով ա - րե՛հ:

diminuendo

Հով արեք, սարեր ջան, հով արեք,
 Իմ դարդին դարման արեք:—
 Սարերը հով չեն անում,
 Իմ դարդին դարման անում:

Ամպեր, ամպեր, մի քիչ վով արեք,
 Վարար անձրև թափեք, ծով արեք.
 Գեշ մարդու օր-արևը
 Սև հողի տակով արեք:

Հով արեք, ամպեր ջան, հով արեք,
 Իմ դարդին դարման արեք:—
 Ամպերը հով չեն անում,
 Իմ դարդին դարման անում:

Սարեր, ձորեր, դաշտեր ու ջրեր,
 Մարմանդ-մարմանդ վազող աղբյուրներ,
 Մի վեր կացեք, իմացեք,
 Տեսեք իմ սըրտի ցավեր:

ՀԱՐՐԻԱՆ АБРБАН

Allegretto $\text{♩} = 100$

Soprano

Tenore

pp Ջա - նե ջա-ն:

p Ջա - բըր - բա-ն:

p *mf* *pp*

mp *p* *p*

Սի - բեկ եմ՝ սերն ե - բե - սին, ան-թա - ռամ քերն ե - բե - սին.

p

mf

նվ իմ սի - րածն ինձ չի տա, աւ - սը - ծու կերն ե - րե - սին,

cresc.

mf

p

mf

նվ իմ սի - րածն ինձ չի տա, աւ - սը - ծու կերն ե - րե - սին:

cresc.

decresc.

p

pp dolce

Հա - բը - րա՛ն:

mf con fuoco

Սա - րի բը - րն - ջուկ բա - ցա,

Հա - նե, ջա՛ն:

ppp

mf

f

p

pp dolce

mp

pp

p

մեղր ու Եւ - քա - ր քեզ մա - րա. Ինձ պէս նա - րա - նի աղ - քիկ

pp *mp* *più dolce*

p

քեզ պէս Տը - ղին ո՞նց սա - րա, Ինձ պէս նա - րա - նի աղ - քիկ

pp

pp *decresc.*

1.2.3. 1.

քեզ պէս Տը - ղին ո՞նց սա-րա: Իմ մոր գո - վա - կան փե - սա:

1.2.3. 1.

ppp *ppp*

ՏՂԱ. Հաբըրբան:
ԱՂՋԻԿ Զանե, ջան:

ՏՂԱ. Սիրել եմ՝ սերն երեսին,
Անթառամ թերն երեսին.
Ով իմ սիրածն ինձ չի տա,
Աստղծու կերն երեսին:

ԱՂՋԻԿ. Հաբըրբան:
ՏՂԱ. Զանե, ջան:

ԱՂՋԻԿ Սարի թըրթընջուկ թապա,
Մեղր ու շաքար քեզ մապա.
Ինձ պես նապանի աղջիկ
Քեզ պես տղին ո՞նց սապա:

ՏՂԱ. Պղպտիկ աղջիկ, համ ունիս,
Չորեքդիմաց ծամ ունիս,
Խունջիկ-մունջիկ մի անի,
Ինձ առնելու կամ ունիս:

ԱՂՋԻԿ. Գութանըդ հուլմ, հուլմ,
Գութանիդ տակը քոլ ա.
Քանի գըժությունն անես,
Քեզի առնողը տու ա:

ՏՂԱ. Ձեր տան տակին վար կանես
Չար ագռավին քար կանես.
Թող իմ սիրածն ինձի տան,
Գըժությունոս թառև անես:

ԱՂՋԻԿ. Ջուրը իր ճամփով կերթա,
Ցողածը վարդի թերթ ա.
Ինձ սիրող կըտրիճ տղեն
Հապարի մեջ մի բերդ ա:

ՏՂԱ. Բուսել ես բաղր միջին,
Շամամի թաղի միջին.
Գիշեր ցերեկ միալար
Դու ես իմ խաղի միջին:

ԱՂՋԻԿ. Աշուղի պես խանդ ասա,
Բըլբուլի պես տանդ ասա.
Ինչքան որ գովես՝ արժեմ,
Իմ մոր գովական փեսա:

ԵՐԿԻՆՔՆ ԱՄՊԵԼ Է ЕРКИНКН АМПЕЛ Э

Allegretto dolce ♩. = 66

p

Եր - կին - քն ամ - պել է, Ի՜նչ ա - մուռ թոն է,

ppp

pp

Եր - կին - քն ամ - պել է, Ի՜նչ ա - մուռ թոն է.

mf

Գամ, դրո - նեն աճց - նեմ՝ հո - գյա - կրս հոն է.

p

Գամ, դրո - նեն աճց - նեմ՝ հո - գյա - կրս հոն է: Ես:

1. 2. 3. 4. 5. 6.

1. 2. 3. 4. 5. 6.

Երկինքըն ամպել է,
Ի՛նչ անուշ թոն է.
Գամ դըռներն անցնեմ՝
Հոգսկըս հոն է:

Երկինքըն ամպել է,
Գետինը թաց է.
Յարըս քնել է,
Երեսը բաց է:

Երկինքըն ամպել է,
Ի՛նչ անուշ երակ.
Սըրտիս մեջ չըցավ
Մի բուռը կըրակ:

Երկինքըն ամպել է,
Գետին շաղերով.
Ես քեզ սիրել եմ
Անուշ խաղերով:

Երկինքըն ամպել է,
Գետինը մութ է.
Ես քեզ ուզել եմ,
Թող ասեն՝ սուտ է:

Շորճր դու, շեկլիկ յար,
Տեսնեմ՝ դու ումն ես.
Իրավ եմ ասում
Դու իմ սըրտումն ես:

ԱՆՏՈՒՆԻ АНТУНИ

Largo ad libitum $\text{♩} = 58$ *mf**p**pp*

Սիր - քոս նը-ման

է

*pp**ppp**pp**ppp**p**pp**p**pp**mf**p**f**mf**mp**p**p*

էն փը - լած քը - նեւ,

cresc.

*

mf *stretto* *f* *a tempo* *pp*

կոն-րեր զե - րան-ներ, խախ-տե- ր սը - ներ.

decresc. *p* *pp*

mf *ff*

բուն պի-տի դը - նեն մեջ վայ-րի հազ - րեր.

mf *p* *ff cresc.* *ff*

p *accelerando* *rallentando* *espirando*

եր - քամ' ձի քա - լեմ էն ել - ման զե - տեր.

pp *pp* *ppp*

*p a tempo**rallentando**espirando*

᠒᠘ - ᠒ᠦᠦ᠋ ᠠᠨᠠᠭ - ᠒ᠦᠦ - ᠨᠠᠨᠠ ᠠᠭ - ᠠᠨᠠ - ᠨᠠᠨᠠ - ᠨᠠᠨᠠ ᠠᠨᠠᠨᠠ ᠠᠨᠠᠨᠠ:

pp *pp* *ppp*

pp *pp* *ppp*

*f cresc.**più f**decrescendo**pp*

U. j.

f rinforzato *ff*

p espirando

sn ᠠᠨᠠᠨᠠ sn - ᠠᠨᠠ ᠠᠨᠠᠨᠠ:

diminuendo *ppp*

mf *p* *pp*

Սեղ ծով լ'եմ սե - սե,

pp *ppp* *pp* *ppp* *p* *pp* *p* *pp*

mf *f* *mf*

mp

սիւս-սակե եր բո - լոր,

cresc.

mf *f* *a tempo* *pp*

mf *f* *a tempo* *pp*

ա - լին կը զար-ճեւ, չէր խառ - նի հի - բու.

decresc. *p* *pp*

mf *ff*

էն ո՛րն է տե - տե մեկ ծովն երկ-թա - վո՛ր, —

mf *p* *ff* *cresc.* *fff*

mf *p* *ff* *cresc.* *fff*

p *accelerando* *rallentando* *espirando*

աճ - տու - նի սիրսն է պլղ-տու ու մո - լոր:

pp *ppp*

p *a tempo* *rallentando* *espirando*

Ախ, իս - կի մի - նի սրբ - տիկ տե - վա - վո՛ր:

pp *ppp*

f cresc. più *f* decresc. *pp*

ll. j.

f rinforzato

ff

dim. * *dim.*

p espirando

sn lu-à sp - lu - qbr:

diminuendo

ppp

*

Սիրտըս նման է հն փըլած տըներ,—
Կոտրեր գերաններ, խախտեր է սըներ.
Բուն պիտի դընեն մեջ վայրի հավքեր.
Երթամ՝ ձի թալեմ հն ելման գետեր.
Ընիմ ձկներու ձագերացըն կեր:
Ա՛յ, տո լմճ տընավեր:

Սեվ ծով մ'եմ տեսե, սիպտակն էր բոլոր,
Ալին կըզարներ, չէր խառնի հիրոր.
Էն հրն է տեսե մեկ ծովն երկթավոր,—
Անտունի սիրտն է պըղտոր ու մոլոր:
Ա՛խ, իսկի մի լնիք սըրտիկ սեվավոր:
Ա՛յ, տո լմճ տընավեր:

ԳԱՐՈՒՆ Ա. ΓΑΡΥΗ Α

Lento $\text{♩} = 40$

p *p* *p* *p*

cresc. *p* *p* *p*

p *p* *p* *p*

f *ff* *p* *f* *ff* *p*

p *cresc.* *3* *decresc.* *3* *cresc.* *3* *decresc.* *3*

Գա - րուն ա, ձուն ա ա - րել,
 իմ յարն ինձ - նից ա սա - ռել:

վա՛յ, լե, լե, վա՛յ, լե, լե,
 Ա՛խ, չոր - նա՛, վա՛խ, ա՛յ, յար,

Պա. * Պա. * Պա. * Պա. * Պա. * Պա. *

mf *f* *p* *pp*

վա՛յ, լե, լե, լե, լե:
չար մար դու լե զու՛ն:

p 3 *morendo*

pp

mf *f* *p* *f* *p*

վա՛յ, լե, լե, վա՛յ, լե, լե,
կա՛յ, չար մար, յար,

pp *cresc.*

decresc.

cresc.

decresc.

p *mf* *pp*

վա՛յ, լե, լե, լե, լե:
չար մար դու լե զու՛ն:

pp *morendo*

ppp

Գարուն ա, ձուն ա արել,
վա՛յ, լե, լե, վա՛յ, լե, լե,
վա՛յ, լե, լե, լե, լե.

Ըմ յարն ինձսից ա սառել:
Ա՛խ, չորնա՛, վա՛խ, ա՛յ յար,
Չար մարդու լեզուն:

Քամին փչում ա պաղ-պաղ,
Լերդ ու թոքս անում ա դաղ:

Յար, ինձ բեմուրադ արիր,—
Սերըդ ինձնե վատ արիր:

ԾԻՐԱՆԻ ԾԱՌ ՄԻՐԱՆԻ ՄԱՐ

Lento. Con affetto $\text{♩} = 42$

Ծի - րա - նի' ծառ, մար մի'

սա, վա՛յ. ձրդ-նե-

ըրգ ի - րար մի' սա, վա՛յ.

Meno lento $\text{♩} = 46$

U. - մեն մե - ջոդ ման գա - լիս

ff

Պա. * Պա.

gա - վե - ռիս ի - րար մի' sw:

f *mf* *p*

Պա. * Պա. * Պա. *

Moderato $\text{♩} = 88$ Lamento ma tranquillo $\text{♩} = 92$

sw:

Հա', սը - վե'f,
Գը - նա, էլ

p *pp* dolce

Պա. * Պա.

Է՛ս սը - վե՛հ, սա - ռե՛հ, — հո՛վն ըն - կա՛վ,
 ե՛ս չը - գա էս տա՛ր վա տա - ռի՛ն, —

8

սը - իս խըն - դում ծո՛վն ըն - կա՛վ.
 սե՛վ դա՛րդն իմ վը - գո՛վն ըն - կա՛վ:

8

Più lento, con dolore $\text{♩} = 72$

Հո՛ւ՛վ, հո՛ւ՛վ, հո՛վն ըն - կա՛վ, —

pp

8

Պա. * Պա. * Պա. *

սը - իս խըն - դում ծո՛վն ըն - կա՛վ:

pp

8

Պա. *

Ծիրանի ծառ, բար մի տա,
վայ.

Ճղղներդ իրար մի տա,
վայ.

Ամեն մեջդ ման գալիս
Ցավերըս իրար մի տա:

Հնա, տըվեք, ետ տըվեք, սնրեր,— հովն ընկավ,
Սըրտիս խընդում ծովն ընկավ.
Գընա, ել ետ չըգա ես տարվա տարին,—
Սև դարդն իմ վըզովն ընկավ:

Հնվ, հհվ, հովն ընկավ,—
Սըրտիս խընդում ծովն ընկավ:

Մեռա բաղում բանելեն,
Մի կողմեն ջուր անելեն.
Ծառերին թուփ չըմընաց
Դարդիս դարման տանելեն:

Սև ամպը գըցել ա հով,
Մուրը տըվել ա իմ քով.
Տեսնում եք՝ ինձ պատել ա
Էս անիրավ արյուն ծով:

Նըստած տեղիս քար չունիմ,
Էրված սըրտիս ճար չունիմ.
Ա՛յ անօրեն, փուչ աշխարհ,—
Բաղ ունիմ ու բար չունիմ:

ՔԵԼՆԵՐ, ՑՈԼՆԵՐ ԿԵԼԵՐ, ԸՕԼԵՐ

Քննույե
Andante dolce ♩ = 52

ppp
նոսր

vacillando
ալիսածանի

pp

Քե - լեր, ցո - լեր՝ իմ յա - րը, ա - րե - զի քա - նից

do lce
ձայ նուց

vivamente
քաղաք

marcato
գայտուց

Քե - լեր, ցո - լեր՝ իմ յա - րը:

con calore

ջերմ

Սա - ռի սո - վոր, մե՛ն մե - նա - վոր, շե՛կ տը - դա,

pp con desiderio
փափազով

f
Շո՛ղ ա - ռե - գակ, քո՛ղ ա - ռե - գակ, շե՛կ տը - դա:

come eco
արնագանք

Սա - ռի սո - վոր, մե՛ն մե - նա - վոր, շե՛կ տը - դա,

come eco
արնագանք

f

ԵՂ՝Ղ ա - ռե - զակ, թո՛ղ ա - ռե - զակ, Ե՛կ, ՏՂ - ղա:

1. 2. 3.

pp

4.

pp *pp* perdendo հեռանալով *ppp*

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը,

Արևի տակին

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը:

Սարի սովոր,

Մեն մենավոր,

Շէկ տըղա,

Շող արեգակ,

Թող արեգակ,

Ե՛կ, տըղա:

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը,

Աղբյուրի ակին

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը:

Կանաչ առվով,

Ճանաչ առվով

Ե՛կ, տըղա,

Բաղովն արի,

Շաղովն արի,

Շէկ տըղա:

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը,

Գերանդին ուսին

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը:

Հով ծառի տակ,

Ջով ծառի տակ

Ե՛կ, տըղա,

Հունձ ես արել,

Քրրտինք դառել,

Շէկ տըղա:

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը,

Ջան աչքի լուսին,

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը:

Հով է, քը՛նիր,

Ջով է, քը՛նիր,—

Ե՛կ, տըղա,

Հունձ ես արել

Շատ բեզարել,

Շէկ տըղա:

ՔԵԼԵ, ՔԵԼԵ КЕЛЕ, КЕЛЕ

Առույգ
Andante amabile ♩ = 69

The musical score is written for piano and voice. It begins with a piano introduction in 2/4 time, marked 'Andante amabile' with a tempo of 69 beats per minute. The piano part features a descending melodic line in the right hand, marked with a forte 'f' dynamic and a 'decrescendo' (decreasing) hairpin, with the Armenian text 'հետզհետե նուրբ' (gradually becoming softer) written below. The left hand provides a steady bass accompaniment. The vocal part enters with the lyrics 'Քե' - լե, Քե' - լե, Քե' - լե, Քե' - լե, մեռ - նեմ.' (Khe - le, Khe - le, Khe - le, Khe - le, me - ra - nem.). The piano accompaniment continues with a 'mf' (mezzo-forte) dynamic. The second system of the vocal part continues the lyrics 'մեռ - նեմ.' (me - ra - nem.). The piano accompaniment features a 'ppp' (pianissimo) dynamic. The third system of the vocal part continues the lyrics 'մեռ - նեմ.' (me - ra - nem.). The piano accompaniment features a 'p' (piano) dynamic. The fourth system of the vocal part continues the lyrics 'մեռ - նեմ.' (me - ra - nem.). The piano accompaniment features a 'pp' (pianissimo) dynamic. The score concludes with a final piano flourish marked with a 'pp' dynamic and an asterisk.

f decrescendo
հետզհետե նուրբ

mf *f* *ppp*

Քե' - լե, Քե' - լե, Քե' - լե, Քե' - լե, մեռ - նեմ.

mf *f* *p*

մեռ - նեմ.

mf *p*

մեռ - նեմ.

mf *pp*

perdendo
հեռանալով

Սի - րա - վոր լո - րիկ, վի - րա - վոր լո - րիկ,

dolce
կայտառ

լո - րիկ, սե - վա - վոր

mormorando
կարկաչուն

սիրուն

լո - րիկ, 1. Լո - րիկ ջա-ն: 2. Լո - րիկ ջա-ն:

mf

Քնլե, քնլե, քելքիդ մեռնեմ.
 Զո գովական խելքիդ մեռնեմ:
Սիրավոր լորիկ,
Վիրավոր լորիկ,
Լորիկ,
Սեմավոր լորիկ,
Լորիկ ջան:

Քնլե, քնլե, սոյիդ մեռնեմ.
 Զո չինարի բոյիդ մեռնեմ:

Քնլե, քնլե, քողիդ մեռնեմ.
 Զո լուսընկա շողիդ մեռնեմ:

Քնլե, քնլե, բերնիդ մեռնեմ.
 Զո սիրունիկ ձենիդ մեռնեմ:

Քն'լե, քն'լե, ձեռիդ մեռնեմ.
 Զո հուր կըրակ սերիդ մեռնեմ:

Քնլե, քնլե, աչիդ մեռնեմ.
 Զո անուշիկ պաչիդ մեռնեմ:

ՍԱՐ, ՍԱՐ CAP, CAP

Հպարտ
Con alterezza ♩. = 66

Սա՛ր, սա՛ր, ես սա-րե-րի ծա-ղիկն եմ.

p *mf* *p*

ջա՛ն, ջան, ես Լե-վո-նի բու-րիկն եմ.

p tenero *mf* *p*
Լազարի

Սմր, սմր,
 Ես սարերի ծաղիկն եմ.
 Զմն, ջմն,
 Ես Լևոնի քուրիկն եմ:

Ժամի դռներն դուս ելա,
 Արևի պես լուս ելա:

Էն սարին սմր չեմ ասի,
 Փիս գյաղին յմր չեմ ասի:

Ինձ չէր առնում՝ թող չառներ.
 Խոսք ու վրիցն էլ ի՞նչ էր:

Հաց եմ թըխել փրփրաի,
 Վատ խոսողը քրքրի:

Ես սարերի ծաղիկն եմ.
 Ես Լևոնի քուրիկն եմ:

ԿԱՆՁԵ ԿՌՈՒՆԿ ԿԱՆԿԵ ԿՐՄԻԿ

Առօրեցուն
Espansivo $\text{♩} = 66$

The piano introduction consists of two staves. The right staff has a treble clef and a key signature of three sharps (F#, C#, G#). The left staff has a bass clef and the same key signature. The music is in 2/4 time. It begins with a series of chords and single notes, marked with *pp* (pianissimo). There are several measures with sustained chords and moving lines. The word "eco" is written above the right staff, and "արձագանք" (echo) is written below the left staff. The piece ends with a double bar line and a repeat sign.

Պա.

con affetto

The vocal melody is written on a single staff with a treble clef and a key signature of three sharps. It begins with a forte (*f*) dynamic. The lyrics are written below the staff: "Կան-չե, կը-ռո՛ւնկ, կան - չե, քա-նի գա - րուն է,". The melody is marked with a slur and a fermata over the first two notes.

Կան-չե, կը-ռո՛ւնկ,

կան - չե,

քա - նի գա - րուն է,

The piano accompaniment for the first line of the song consists of two staves. The right staff has a treble clef and a key signature of three sharps. The left staff has a bass clef and the same key signature. The music is in 2/4 time. It begins with a series of chords and single notes, marked with *pp* (pianissimo). There are several measures with sustained chords and moving lines. The piece ends with a double bar line and a repeat sign.

Պա.

The vocal melody is written on a single staff with a treble clef and a key signature of three sharps. It begins with a slur and a fermata over the first two notes. The lyrics are written below the staff: "ղա - րիք-նե - րու սիր - ք գունդ-գունդ ա-րուն է,". The melody is marked with a slur and a fermata over the first two notes.

ղա - րիք-նե - րու

սիր - ք

գունդ-գունդ ա-րուն է:

The piano accompaniment for the second line of the song consists of two staves. The right staff has a treble clef and a key signature of three sharps. The left staff has a bass clef and the same key signature. The music is in 2/4 time. It begins with a series of chords and single notes, marked with *pp* (pianissimo). There are several measures with sustained chords and moving lines. The piece ends with a double bar line and a repeat sign.

Պա.

կը-ռո՛ւնկ ջան, կը-ռո՛ւնկ ջան, գա - րուն է,

pp

con tinto duolo
նկարուն վիշտ

p

Պա.

կը - ռո՛ւնկ ջան, կը-ռո՛ւնկ ջան, գա - րուն է,

mf

Պա.

ա՛խ, սիր - քս ա - րուն է:

mf

p *f* *p*

Պա.

կը - ու՛նկ ջան, կը - ու՛նկ ջան, գա - ռուն է,

Պա. * Պա. * Պա. *

կը - ու՛նկ ջան, կը - ու՛նկ, ջան, գա - ռուն է,

Պա. * Պա. * Պա. *

ա՛խ, սիր - թս ա - ռուն է:

f *ppp*

pp

pp *pp* *eco* արձագանք *ppp* *ppp* *morendo* մ'արեւով

Պա. * Պա. *

Կանչե՛, կըռհնկ, կանչե՛, քանի գարուն է,
 Ղարիբներու սիրտը գունդ-գունդ արուն է:
 Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, գարուն է,
 Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, գարուն է.
 Ա՛խ, սիրտըս արուն է:

Կանչե՛, կըռհնկ, կանչե՛, քանի արոտ է.
 Աշխարհն է արեգակ, սիրտըս կարոտ է:
 Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, արոտ է,
 Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, արոտ է.
 Ա՛խ, սիրտըս կարոտ է:

Կանչե՛, կըռհնկ, կանչե՛, քանի արեւ է.
 Աշնան կերթաս երկիր, յարիս բարեւէ:
 Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, արեւ է,
 Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, արեւ է.
 Ա՛խ, յարիս բարեւէ:

ԵՍ ՍԱՐԵՆ ԿՈՒԳԱՅԻ ЕС САРЕН КУГАИ

Զափավոր
Comodo ♩ = 80

The first system of the musical score consists of three staves. The top staff is a single melodic line in treble clef, starting with a whole rest. The middle and bottom staves are a piano accompaniment in treble and bass clefs respectively. The key signature has one sharp (F#) and the time signature is 12/8. The piano part begins with a piano (*p*) dynamic. The melody in the middle staff features a series of eighth and sixteenth notes, while the bass staff provides a harmonic foundation with longer note values and some grace notes.

The second system continues the musical piece. It features a vocal line on a single staff with lyrics in Armenian and Russian. The lyrics are: Ես սա - րեն կու - գա - յի, (Я са - рен ку - гаи). The melody is marked with a forte (*f*) dynamic. Below the vocal line is a piano accompaniment in two staves (treble and bass clefs), marked with a piano (*p*) dynamic. The piano part continues with a similar rhythmic pattern to the first system, supporting the vocal melody.

p

դուն դու - ու բա - ցիր.

f *p*

mf *commoso*
հուզուն

ձե - ուղ ծո - ցող սա - րաւ, ա - խ ա - ռիր, լա - ցիր:

mf *dim.* *f*

Քա.

f *piu mosso*
շարժուն

Վա - յ, վա - յ, վա - յ, վառ - վում եմ, վա - յ, վա - յ, վա - յ, հալ - վում եմ.

f *piu mosso*
շարժուն

Քա. * Քա. * Քա. *

a tempo
չափով

հալ - վում, վառ - վում եմ:

a tempo
չափով

f

վա՜յ, վա՜յ, վա՜յ, վառ - վում եմ, վա՜յ, վա՜յ, վա՜յ, հալ - վում եմ,

f

Դժ. * Դժ. * Դժ. *

հալ - վում, վառ - վում եմ:

Ես սարեն կուգայի,
 Դու՛ն դուռը բացիր.
 Ձեռքդ ծոցըդ տարար,
 Ա՛խ արիր, լացիր:
 Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, վառվում եմ,
 Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, հալվում եմ,
 Հալվում, վառվում եմ:

Ես մի պինդ պաղ էի,
 Դու՛ մըրմուռ լացիր.
 Զո հրեղեն արցունքով
 Ինձի հալեցիր:

Ես մի չոր ծառ էի,
 Դու՛ գարնան արև.
 Զո սիրով ծաղկեցավ
 Իմ ճյուղն ու տերև:

Թե՛ ինձ չէիր ամենի,
 Ինչո՞ւ սիրեցիր.
 Մի բուռ կըրակ եղար,
 Սիրտըս երեցիր:

ԶԻՆՉ ՈՒ ԶԻՆՉ ՅԻՆԿ Ս ՅԻՆԿ

Առօրինակ
Allegretto $\text{♩} = 54$

mf

Զի՞նչ ու զի՞նչ տամ լող - վոր - չուն, — գո - մա գո - մա

pp *glissando* սահուն

p *mf*

էր. զի՞մ լա - չակ տամ լող - վոր - չուն. ֆո - մա ֆո - մա

p *f*

էր: Ո՛չ է - առ, ո՛չ հավ - նե - ցա՛վ, գո - մա գո - մա

p *f*

էր. ոչ ե - հան ծամ - կալ ծո - վե՛ն. ֆո - մա ֆո - մա էր: էր:

mf

Զինչ ու վինչ տամ լողվորչուն:—

Զոմա զոմա էր:

Զիմ լաչակ տամ լողվորչուն:

Զոմա քոմա էր:

Ո՛չ էառ, ո՛չ հավնեցավ,

Զոմա զոմա էր.

Ո՛չ եհան ծամկալ ծովեն:

Զոմա քոմա էր:

Զինչ ու վինչ տամ լողվորչուն:—

Զիմ մեջկապ տամ լողվորչուն:

Ո՛չ էառ, ո՛չ հավնեցավ,

Ո՛չ եհան ծամկալ ծովեն:

Զի՞նչ ու վի՞նչ տամ լողվորչուն:—

Զիմ ջապիկ տամ լողվորչուն:

Ո՛չ էառ, ո՛չ հավնեցավ,

Ո՛չ եհան ծամկալ ծովեն:

Զինչ ու վինչ տամ լողվորչուն:—

Լուսնակ գիշեր պագ մի տըվի:

Հետ էառ, հետ հավնեցավ,

Հետ եհան ծամկալ ծովեն:

ԱՄՍԳՅԱԶ ԱԼԱԴՅԱԶ

Պայծառ.
Clara voce ♩ = 63

p *delicato* նազուկ *pp*

p — *mf* * *mf* *

Ա - լա-լլազ սարն ամ - պել ա, վա՛ն, լե՛, լե՛, լե՛, լե՛,

p *delicato* նազուկ *crescendo*

p — *mf* *f*

լե՛, լե՛, լե՛. աղ - բեր իր ձիւն բամ - բել ա: իմ

decrescendo *pp* *p* *pp*

* *mf* * *mf* * *mf* *

մայ - ռիկ, զա՛ն, իմ մայ - ռիկ զա՛ն:

f *risonante* արձագանք *pp* *mf*

mf

Ալագլազ սարն ամպել ա,
 Վանյ, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե.

Աղբեր իր ձին թամբել ա:
 Իմ մայրիկ ջան, իմ մայրիկ ջան:

Աղբեր իր ձին թամբել ա:
 Յարոջ դռնեն անցել ա:

Յարոջ դռնեն անցել ա,
 Ելե դաշտը՝ խաղցել ա:

Ելե դաշտը՝ խաղցել ա,
 Անձրեվ եկե, թըրջել ա:

Անձրեվ եկե, թըրջել ա,
 Արեվ վարկե՝ չորցել ա:

Արեվ վարկե՝ չորցել ա,
 Քան կարմիր վարդ բացել ա:

ԽՆԿԻ ԾԱՌՈՒ ՄԱՐ

Կայտառ
Gato $\text{♩} = 63$

dolce
քնքույշ

p

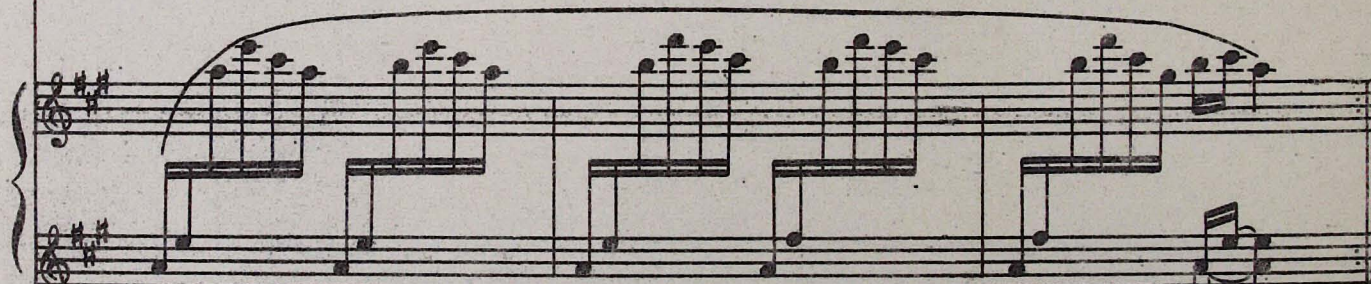
Մեր դր-ու-նը իրն - կի ծառ, գյու-լո՛ւմ ջա՛ն,
 Խըն - կե-նից ա բե - ռել բար, գյու-լո՛ւմ ջա՛ն,

leggierissimo
սահուն

pp

ձեռ դր-ու-նը իրն - կի ծառ. գյու-լո՛ւմ ջա՛ն.
 Իմ իտ-րո-սիկ պըզ -- սիկ յար. գյու-լո՛ւմ ջա՛ն:

Մեր դռանը խընկի ծառ,
 Գյուղում ջան,
 Ձեր դռանը խընկի ծառ,
 Գյուղում ջան,
 Խընկենին ա բերել բար,
 Գյուղում ջան.
 Իմ խորոտիկ, պըպտիկ յար:
 Գյուղում ջան:

Մեր դռանը խընկի ծառ,
 Նախշուն բըլբուլ վըրեն թառ.
 Երթար ու գար, շորոր տար,
 Սիրուն յարին օրոր տար:

Մեր դռանը խընկի ծառ,
 Մարջան բըլբուլ վըրեն թառ.
 Գընար ու գար, շըվին տար,
 Անուշ յարի թևին տար:

Մեր դռանը խընկի ծառ,
 Ոսկի բըլբուլ վըրեն թառ.
 Կարմիր խընձոր անել տար,
 Ալվան ծաղիկ տանել տար:

ԱԼ ԱՅԼՈՒՂՍ ԱԼ ԱՅԼՈՒՂՍ

ԳՆԱՅՈՒՆ
Allegretto dolce ♩ = 76

pp *pp* *p* *p*

Sopr.
semplice
պարզուկ
mf

Լի ալ - լու - ղըս Լի - բազ ձեր դուռ՝

pp *p*

փո - բո - բեկ է սիր - քըս մըր - մուռ.

p *f* *p* *p* *mf* *p*

mf *p* *mf*

բաղ - սը ըն - ձի գը - ցեց էս կուռ. ջա'-նո ջան.

p *con delicatezza* Եազուկ *p*

amabile սիրաբան *mf* *p*

սի - բուն սը - դա տո'ւր ալ - լու - լլս:

p *pp* *p*

mf *p* *mf* *p* *mf*

Բաղ - սը ըն - ձի գը - ցեց էս կուռ. ջա'-նո ջան.

p *p*

mf *p*

սի - բուն ին - ղա, տո՛ւր ալ - լու - ղըս:

p *pp* *p*

con tenerezza
Tenor. սնուշ

Լ. ալ - լու - ղըդ ես չը - ղը - տա.

pp *p*

p *f* *p*

եր - ղը-վում եմ աս - ված վը - կա.

p *mf* *p*

mf *mf* *p* *mf* *espansivo*
առաժույց

ով գը-տել է՝ թող բե - ռի տա, զա՛-նո, զա՛ն. սի - ռուն աղ - ջիկ.

p *p* *pp*
con amore
սիրազեղ

mf *p* *p*

mf *p* *mf* *mf* *p* *mf*

ե՛ն ալ - լու - ղըդ: Ըվ գը-տել է՝ թող բե - ռի տա, զա՛-նո, զա՛ն.

p *p* *pp* *p* *mf* *p*

mf *p*

սի - ռուն աղ - ջիկ, ե՛ն ալ - լու - ղըդ:

pp *p* *pp* *p*

ԱՂԶԻԿ. Ալ այլուղըս կորալ ձեր դուռ՝
 Փոթոթել է սիրտըս մըրմուռ.
 Բախտը ինձի գցեց էս կուռ.
Ջանո ջան.
 Սիրուն տըղա, տո՛ւր այլուղըս:

ՏՂԱ. Ալ այլուղդ ես չըգըտա.
 Երդըվում եմ՝ աստված վըկա.
 Ով գըտել է՝ թող բերի տա,
Ջանո ջան.
 Սիրուն աղջիկ, քո այլուղդ:

ԱՂԶԻԿ. Ալ այլուղըս յարս էր բաշխել.
 Ալ աբըրշում՝ շուրջը նախշել,
 Պատկերըս վըրեն էր քաշել.
 Սիրուն տըղա, տո՛ւր այլուղըս:

ՏՂԱ. Ջահիլ ջիվան՝ սարերն ընկա,
 Ցավոտ սըրտիս ճար չըգըտա,
 Զո սերն ինձի հոգի կուտա.
 Թող ինձ մընա ալ այլուղդ:

ԱՂԶԻԿ. Ա՛խ, ինչ ասեմ իմ խորթ մորըս,
 Կամ ինչ պատմեմ ապիկ հորըս.
 Խաբար կուտան շեկ աղբորըս.
 Տը՛ղա, տը՛ղա, տո՛ւր այլուղըս:

ՏՂԱ. Սեվհիկ աղջիկ, սիպտակ հագիր.
 Առ այլուղդ, վերքըս կապիր.
 Սիրուդ գերի՝ ինձ մի՛ տանջիր.
 Էրված աղջիկ, մռ այլուղդ:

ԿՈՒԺՆ ԱՌԱ КУЖИ АРА

Պարզուկ
Naturale ♩ = 72

The first system of the musical score consists of three staves. The top staff is a single melodic line in treble clef, mostly containing rests. The middle and bottom staves are a grand staff (treble and bass clefs) for piano accompaniment. The piano part features a series of arpeggiated chords in the right hand and a steady eighth-note bass line in the left hand. Dynamics include *p* (piano) and *pp* (pianissimo). The tempo is marked as 72 beats per minute.

The second system continues the musical score. It includes a vocal line on a single staff with lyrics in Armenian and Russian. The piano accompaniment continues with arpeggiated figures. Dynamics include *mf* (mezzo-forte), *p* (piano), and *pp* (pianissimo).

Կուժն ա - ռա, ե - լա սա - ռը.

Հը - գը - տա Ֆի - դան յա ռը,

p *pp*

con calore
ջերմազին

Ֆի - դան յա - ռը ինձ սը - վե՛հ, Հը -

con calore
ջերմազին

ճա.

Բա - շեմ՛ ահ ու զա - ռը:

pp *eco*
արձագանք

ճա.

Կուժն առա, ելա սարը,
 Չըզըտա ֆիդան յարը.
 Ֆիդան յարը ինձ տըվեք,
 Չըքաշեմ առ ու վարը:

Մեժ սարի հովին մեռնեմ,
 Շեկ տըղի բոլին մեռնեմ,
 Մի տարի ա չեմ տեսել,—
 Տեսնողի աչքին մեռնեմ:

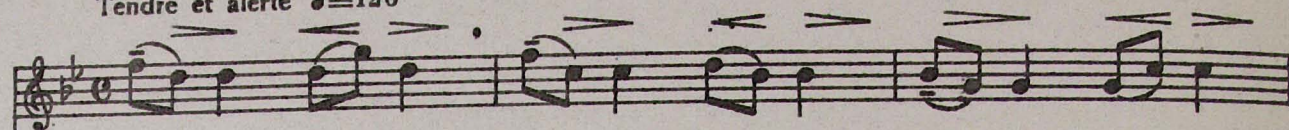
Բըլբուլը դարի վըրա,
 Խընձորը սարի վըրա.
 Սիրած սիրածի տալին,
 Չոր գետնին՝ քարի վըրա:

ԿԱՔԱՎԻ ԵՐԳԸ ԿԱԴԱՅԻ ԵՐԳ

Խոսք՝ Հովհ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ

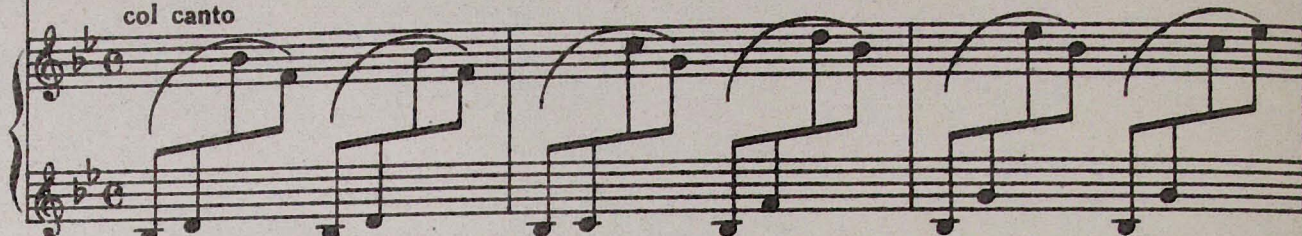
Գեղայե և զվարթ
Tendre et alerte

♩ = 126

Ա - ռեվ բաց - վեց բուխ ամ - պե - ռեց, կա - քաղ թը - ռալ

col canto

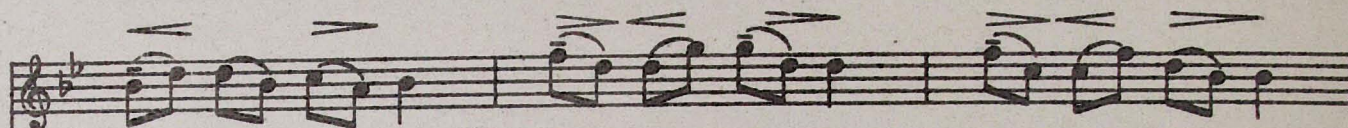

Դա.

* Դա.

* Դա.

* Դա.

կա - քաղ սա - ռեց, կա - քաղ սա - ռեց՝ սա - ռի ծե - ռեց,

* Դա.

simile

* Դա.

* Դա.

* Դա.

un poco meno mosso

բա - ռեվ բե - քաղ ծա - դիկ - ցե - ռեց: Սի - րու - ցիկ,

* Դա.

* Դա.

* Դա.

* Դա.

* Դա.

սի - րու - Նիկ, սի-րու-Նիկ, նախ - ռուՆ կա - ֆա - վիկ,

* Պա. * Պա. Պա. * Պա. * Պա. *

սի - րու - Նիկ, սի - րու - Նիկ,

Պա. * Պա. * Պա. * Պա.

սի - րու - Նիկ, նախ - ռուՆ կա - ֆա - վիկ:-

* Պա. * Պա. * Պա. *

Արեւ բացվեց թուխ ամպերեն,
 Կաքավ թռռավ կանաչ սարեն,
 Կանաչ սարեն՝ սարի ծերեն,
 Բարև բերավ ծաղիկներեն:

*Սիրունիկ, սիրունիկ,
 Սիրունիկ, նախշուն կաքավիկ:*

Զո բուն հյուսած ծաղիկներով—
 Շուշան, նարգիկ, նունուֆարով:
 Զո տեղ լըցված ցող ու շաղով,
 Զընես-կելնես երգ ու տաղով:

Զո թեւ փափուկ ու խատուտիկ,
 Պըստի կըտուց, կարմիր տոտիկ,
 Կարմիր-կարմիր տոտիկներով
 Կըշորորաս ճուտիկներով:

Երբ կըկանգնես մամռոտ քարին,
 Սաղմոս կասես ծաղիկներին,—
 Սարեր-ծորեր զըվարթ կանես,
 Դարդի ծովն սիրտ կըհանես:

ՉԵՄ ԿՐՆԱ ԽԱՂԱ ՎԵՄ ԿՐԻՆԱ ԽԱՂԱ

Քնույն Երգանքով
Delicato

♩ = 50

pp

Չե՛մ,

չե՛մ,

չե՛մ, կըր - ցա խա - ղա,

չե՛մ,

չե՛մ,

Քնույն

չե՛մ կըր - ցա խա ղա,

մաս

փա-փու-ջրս

կը նըռ - նը - ռա,

անհայտացնել

ա -

նո -

թի

փո -

ջրս

կը

գրո -

գը -

ռա:

անհայտացնել

Չեմ, չեմ, չեմ կըրնա խաղա,
Չեմ, չեմ, չեմ կըրնա խաղա,
Մաս փափուջըս կըճըռճըռա,
Անոթի փորըս կըզըռզըռա:

Չեմ, չեմ, չեմ կըրնա խաղա,
Չեմ, չեմ, չեմ կըրնա խաղա,
Վարդ կոշիկըս կըճըռճըռա,
Կեսուրըս կըգա կըվըռվըռա:

ՇՈՂԵՐ ԶԱՆ ՄՈԴԵՐ ԺՅԱՆ

Նազելի
Moderato grazioso

Ամ - պել ա, ձու՛ն չի՛ գա - լի, Շո - դե՛ր քա՛ն,

pp leggiero

Պա.

սա - րի - ցը տու՛ն չի՛ գա - լի, Շո - դե՛ր քա՛ն.

pp

Պա.

դու շո - ռո - րա՛, դու՛ն օ - ռո - րա՛, Շո - դե՛ր քա՛ն,

pp

Պա.

ամ - պի sw - կից ձուց կե - րե - վա, Շո - դե՛ր ջան:

Դու ցո - րո - րա՛, դուն օ - րո - րա՛, Շո - դե՛ր ջան.

ամ - պի sw - կից ձուց կե - րե - վա, Շո - դե՛ր ջան:

Ամպել ա, ծուն չի գալի,
 Շողէր ջան,
 Սարիցը տուն չի գալի.
 Շողէր ջան.
 Դու շորորան, դուն օրորան,
 Շողէր ջան,
 Ամպի տակին ծուն կերևա,
 Շողէր ջան.

Սիրտըս կըրակով լըցված,
 Շողէր ջան,
 Աչքերիս քուն չի գալի:
 Շողէր ջան.
 Դու շորորան, դուն օրորան,
 Շողէր ջան,
 Ամպի տակին ծուն կերևա,
 Շողէր ջան:

Հուրք ա թափում վերիցը,
 Ես վառա քո սերիցը.
 Վարդավառին ինձ համար
 Ձուն բեր դու սարերիցը:

Սարի գըլխին ծուն եկավ,
 Շողէր ջան,
 Շեկիկ յարըս տուն եկավ,
 Շողէր ջան.
 Ուն կերեվա, ծուն կերեվա,
 Շողէր ջան,
 Բերդի տակին տուն կերեվա,
 Շողէր ջան.
 Դեռ մուրապիս չըհասած,
 Շողէր ջան,
 Վըրես խորունկ քուն եկավ:
 Շողէր ջան.
 Ուն կերեվա, ծուն կերեվա,
 Շողէր ջան,
 Բերդի տակին տուն կերեվա,
 Շողէր ջան:

Աշունն եկավ սարիցը,
 Տերև թափեց ծառիցը.
 Շողոն դարդով լըցվել ա,—
 Հեռացել ա յարիցը:

ՉԻՆԱՐ ԵՍ ՇԻՆԱՐ ԵՍ

Andante ♩=88

p

Չի - նար Ես,

Էն - ա - նա՛լ մի. յու՛ր, յա՛ր, յա՛ր,

մեր դու - ցե՛ց հե - ա - նա՛լ մի. յա՛ր, յա՛ր,

pp

յա՛ր. յա՛ր նա նա՛յ, նայ նա՛յ, նա՛յ, նա՛յ,

pp

նայ նա՛յ, նայ նա՛յ, նա՛յ: Յա՛ր նա նա՛յ, նայ նա՛յ.

նա՛յ, նա՛յ, նայ նա՛յ, նայ նա՛յ, նա՛յ:

Չինար ես, կեռանալ մի,
 Յար, յար, յար.
 Մեր դռներն հեռանալ մի,
 Յար, յար, յար.
 Յար, նա նայ, նայ նայ, նայ, նայ:
 Նայ նայ, նայ նայ, նայ:
 Յար, քո աստված կըսիրես,
 Յար, յար, յար:
 Հեռու ես, մոռանալ մի:
 Յար, յար, յար:
 Յար, նա նայ, նայ նայ, նայ, նայ:
 Նայ նայ, նայ նայ, նայ:

Ձեր բաղի դուռը բաց ա,
 Ոտներըս շաղով թաց ա.
 Ինձանից հեռացել ես՝
 Աչքերըս լիքը լաց ա:

Էս գիշեր երազ տեսա,
 Հերկերըս վարած տեսա,
 Ամոթ քեզի, մյ տըղա,
 Բու յարը տարած տեսա:

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԶԵ ԱՐՄԻ

Grazioso $\text{♩} = 88$ *p*

Էս
Մի

ա
սե

—

առն
սեֆ—

զուր
ս'ւր

p

6

6

6

6

Ռ.

Է
Է

գա
գա

—

Լի,
Լի,

simile

*

գա — Լիս Է,

գա — Լիս Է

Ռ.

*

3

սե

ա

—

նե:

Ռ.

*

Էս առուն ջուր է գալի,
Մի տեսեք—հւր է գալի.

Գալիս է, գալիս է սեր անե:

Քենին մահանա արել,
Իր յարին հյուր է գալի.

Գալիս է, գալիս է սեր անե:

Վարդ եմ քաղել մաղերով,
Վեր եմ դրել շաղերով.
Արի, իմ սիրեկան յար,
Առաջ գամ քեզ տաղերով:

Տանըս տակին կա նըռնի,
Ես բարձ բերեմ դու կըռնի,
Ես դու մի բաղում պիտենք,
Դու չինարի, ես նըռնի:

վա՛խ, սիպ-սա կ սա - ռեր, կա-նաչ ա - ռոս սա - ռեր,

Re. * Re. * Re. *

a tempo

ո՛, յար, ո՛, յար,

Re. * Re. * Re. * Re. *

Variante

ո՛յ, ո՛յ, ո՛յ, ո՛յ, ո՛յ, ո՛յ:

Re. * Re. * Re. *

Ալազլազ բարձր սարին
Ձյուն ա կիտվել կատարին.

Օ՛, յար, ճ, յար,
Ա՛յ սարեր, ա՛յ սարեր,
Վա՛յ, արնոտ սարեր,
Վա՛խ, սիպտակ սարեր,
Կանաչ արոտ սարեր,
Օ՛, յար, ճ, յար,
Օ՛յ, ճյ, ճյ, ճյ, ճյ, ճյ:

Սարի՝ ճամփեք, բաց ելեք,
Էրբամ հասնեմ իմ յարին:

Օ՛, յար, ճ, յար,
Ա՛յ սարեր, ա՛յ սարեր,
Վա՛յ, արնոտ սարեր,
Վա՛խ, սիպտակ սարեր,
Կանաչ արոտ սարեր,
Օ՛, յար, ճ, յար,
Օ՛յ, ճյ, ճյ, ճյ, ճյ, ճյ:

Ա՛խ, իմ ճամփեն քարոտ ա,
Սիրտըս էրված, յարոտ ա.
Ղարիբի օրն ընի սև,—
Ապիւ յարի կարոտ ա:

Յարիս տեսա՝ լալիս էր,
Լալիս, գըլխին տալիս էր.
Ճամփա տըվեք, ա՛յ սարեր,
Ձեռով արի՝ գալիս էր:

Էն ինչ դուշ ա էն քարին.—
Սիրտըս կաթում ա արին,
Ա՛յ իմ թառլան, թև տուր ինձ,
Թըռչեմ, հասնեմ իմ յարին:

ՀՈՅ, ՆԱԶԱՆ ՕՒՆ, ՈՒՆ, ՈՒՆ, ՈՒՆ

Կայտառ
Joyeux ♩ = 192

mf *p*

Հո՛ւ, Նա՛-զան իմ, Նա՛-զան իմ, չա՛ն, Նա՛-զան իմ, Նա՛-զան իմ,

mf *p*

mf *p*

հո՛ւ, Նա՛-զան իմ, Նա՛-զան իմ, չա՛ն, Նա՛-զան իմ, Նա՛-զան իմ,

mf *p*

simile

p *mf*

Գաւ - նան սի - րուն ծա - դիկ էս, հո՛ւ, նա՛-զան իմ, նա՛-զան իմ,

8

p *mf*

ինձ հա-մար ա - դու - ճիկ ես, չա՛ն, նա՛-զան իմ, նա՛-զան իմ,

8

p *mf*

ցըլ - խիս վը - ռով պր-տիս տուր, հո՛ւ, նա՛-զան իմ, նա՛-զան իմ,

8

p *mf*

նախ - շուն-թեզ թի - թեռ-նիկ ես, ջա-ն, նա'-զան իմ, նա'զան իմ:

8-----

mf

Յար ջան, դու բա - րով ե-կար, կա-նաչ սա - ռե - րով ե-կար,

8-----

p

խոր-խոր ձո - ռե - րով ե - կար: Յար ջան, դու բա - րով ե-կար,

8-----

կա-նաչ սա - ռե - րով ե-կար, խոր-խոր ձո - ռե - րով ե - կար:

8-----

Հիյ, Ննկան իմ, Ննկան իմ,
 Զնն, Ննկան իմ, Ննկան իմ,
 Ննկան, դու բարով եկար,
 Կանաչ սարերով եկար,
 Խոր-խոր ծորերով եկար:

Գարնան սիրուն ծաղիկ ես,
 Հիյ, Ննկան իմ, Ննկան իմ,
 Ինձ համար աղունիկ ես,
 Զնն, Ննկան իմ, Ննկան իմ,
 Գլխիս վրով պըտիտ տուր,
 Հիյ, Ննկան իմ, Ննկան իմ,
 Նախշուն-թև թիթեռնիկ ես,
 Զնն, Ննկան իմ, Ննկան իմ:
 Յնր ջան, դու բարով եկար,
 Կանաչ սարերով եկար,
 Խոր-խոր ծորերով եկար:

Ճամփա տրվեք՝ առաջ գամ,
 Սիրած յարիս բարև տամ.
 Ուխտ եմ արել, որ առնեմ,
 Թող տեսնի աշխարհ ալամ:

Սմրեր, ձորեր, ետ կացեք,
 Իմ յարի ճամփեն բացեք.
 Յար յարի հետ խոսելիս
 Ականջ արեք, իմացեք:

Նըշի ծառին նուշ կըլնի,
 Վարդի հոտն անուշ կըլնի.
 Երանեկ էն աղջկան՝
 Սիրած յարին թուշ կըլնի:

ԳԱՐՈՒՆ ԴԱՐՄԻ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱԹԱԿ

Andante sostenuto ♩=88

Ս. - րորն ա - սաց աստ - րակ հալ - փուն.

p

Են-ջի՝ կու - լաս կուց կուց ար - յուն,

mp

Եր-բա լըց-վի բա - րակ ա - ռուն:

p

Un poco più mosso

Sws-rwlն ա - սաց ա - ռոհ հալ - րուն.

pp

Ad. * *Ad.* * *Ad.* * *Ad.* *

«Գր-նաց զա - ռուն, ե - կալ ա - ռուն,

Ad. * *Ad.* * *Ad.* *

Animato $\text{♩} = 88$

կըս - րալ ջը - ռիկ աղ - բյուր - նե - ռուն, կըս - րալ իո - տիկ

leggiere

* *Ad.*

Ad.

ծա - դիկ-նե - ռուն, կըս - րալ ձե - նիկ կա - րալ - նե - ռուն.

* *Ad.* *

Էն-հանց պի - շի լամ Ե - ռե - ռուն,

mf

Պա. * Պա. *

ա-րյուն կա - թե իմ աչ - քե - ռուն,

mf

Պա. * Պա. * Պա. *

— Ես ի՞նչ ա - նեմ իմ ձա - րե - ռուն:

mf

Պա. * Պա. * Պա. *

Ա-սոց. «Ինչ մի՛ լա էս ա - ռուն,

mf

Պա. * Պա. * Պա. *

Հէ՞, վաղ կու-գա բա - ռի գա - ռուն,

լույս կը - բաց-վի վեր առ - խար - հուն,

դուռ կը - բաց - վի խեղ - հիկ - հե - ռուն.

Animato $\text{♩} = 88$

ես հեղ կառ հեմ իմ թե - վե-րուն, քրո-նեմ բան-հիկ վեր սա - ռե - ռուն,

pp dolce

բուն կը դը - ցեմ մեջ քա - ռե - ռուն, տուն կը - շի - նեմ մեջ գա - զե - ռուն,

Pia. * *Pia.* *

Tempo I.

երթիկ քա - նամ դեմ հով քա - մուն, քո - նիր քա - դեմ

Pia. *

մեջ ալ - ռե - ռուն, ծուխ կը - հա - նեմ հեռ ամ - պե - ռուն.

*

մեր ցավ կը տան հա - րավ քա - մուն: Գր - նաց ա - ռուն.

mf

mf

Pia. *

Ե - կալ զա-րուն, կա-րեր ջը-րիկ աղ - բյուր-նե-րուն. եր-թաւ լըց-վեր

tr

tr

tr

tr

*

Animato $\text{♩} = 88$ crescendo

բա - րակ ա-ռուն. աղ-բումը-ա բուն մեջ քա - ռե-րուն, դե - դին սու - տուն

tr

tr

dolce

crescendo

pp

վեր սա - ռե - րուն, փունջ մա-նու - շակ մեջ ձո - ռե - րուն.

pp

pp

*

*

Tempo I.

կա - նայ կար - միւր գույն - գույն ծաղ-կուկ,

pp

*pp** *pp** *pp*

դաւ - տըն ա - մեծ

* *Ad.* * *Ad.* *

է - րունք, քրո - չունք. աւ - նիկ կու - գաւ

Ad. *

գաւ - նիկ մա - րուն,

Ad. * *Ad.* *

più largo e carezzando

մեր ապ - րե - լիք վեր եր - կըն քուն:

col canto *ppp* *eco*

Ad. *

Արորն ասաց տատրակ հավքուն.
«Ինչո՞ւ կուգաս կուց-կուց արյուն,
Երթա լըցվի բարակ առուն»:

Տատրակն ասաց արոր հավքուն.
«Գընաց գարուն, եկավ աշուն,
Կըտրավ ջըրիկ աղբյուրներուն,
Կըտրավ խոտիկ ծաղիկներուն,
Կըտրավ ձենիկ կաքավներուն:
Էնքան պիտի լամ երերուն,
Արյուն կաթե իմ աչքերուն,—
Ես ինչ անեմ իմ ձագերուն»:

Ասաց. «Դու մի լա էս աշուն;
Չէ, վաղ կուգա բարի գարուն,
Լուս կըբացվի վեր աշխարհուն,
Դուռ կըբացվի խեղճիկներուն:
Ես քեզ կառնեմ իմ թներուն,
Թըռնեմ բանձրիկ վեր սարերուն,
Բուն կըղընեմ մեջ քարերուն,
Տուն կըշինեմ մեջ գավերուն,
Երթիկ բանամ դեմ հով քամուն,
Թոնիր թաղեմ մեջ այրերուն,
Ծուխ կըհանեմ հետ ամպերուն,
Մեր ցավ կըտանք հարավ քամուն»:

Գնաց աշուն, եկավ գարուն,
Կաթեր ջըրիկ աղբյուրներուն,
Երթար լըցվեր բարակ առուն:
Աղբրանց-արյուն մեջ քարերուն,
Դեղին սուսուն վեր սարերուն,
Փունջ մանուշակ մեջ ձորերուն.
Կանաչ կարմիր գույն-գույն ծաղկունք,
Դաշտերն ամեն էրունք, թըռչունք.
Ձենիկ կուգա գառնիկ մաքուն,—
Մեր ապրելիք վեր երկընքուն:

ԿՈՌԻՆԿ КРУНК

Larghetto

The musical score is written for a voice and piano. It consists of three systems of staves. The key signature is G major (one sharp) and the time signature is 3/4. The tempo is marked *Larghetto*.

System 1: The piano part begins with a *p* (piano) dynamic. It features a triplet of eighth notes in the right hand and a triplet of eighth notes in the left hand, both marked with a '3'. An octave sign (8) is placed above the right-hand triplet. The vocal line is silent in this system.

System 2: The vocal line enters with the lyrics "Կո՛րնիկ, m. s." (Kor-nik, m. s.). The piano part continues with a triplet of eighth notes in the left hand. The dynamic is *p*. The word "dolce" is written above the vocal line. The Armenian word "Կո՛րնիկ" is written above the vocal line.

System 3: The vocal line continues with the lyrics "ու - ժի՛ կո՛ւ - գաս," (u - zhi ko - gas,). The piano part features a triplet of eighth notes in the right hand and a triplet of eighth notes in the left hand, both marked with a '3'. The dynamic is *p*. The word "mf" (mezzo-forte) is written above the piano part. The Armenian words "ու - ժի՛" and "կո՛ւ - գաս," are written below the vocal line.

ծա - րա եմ հայ -

poco stringendo

a tempo

[*]

[*]

[*]

Նիդ.

[*]

[*]

[*]

[*]

dolce

կոո'ւնկ, մեր աւ-իսար - հեճ

[*]

[*]

խապ - ռիկ մը հու - նի՛ս,
(>)

[Rit.] [*] [Rit.]

կողմնկ, մեր առ-խար - հեճ

[Rit.] [*]

խապ - ռիկ մը հու - նի՛ս:

[Rit.] [*]

Կռննկ, ուստի կուգաս, ծառա եմ ծայնիդ,
 Կռննկ, մեր աշխարհեն խապրիկ մը չունիս:
 Մի վապեր, երամիդ շուտով կը հասնիս,
 Կռննկ, մեր աշխարհեն խապրիկ մը չունիս:

Թողել եմ ու եկել մըլքերս ու այգիս,
 Զանի որ անի կանիմ, կըքաղվի հոգիս:
 Կռննկ, պահ մի կացի՛ր, ծայնիկդ ի հոգիս.
 Կռննկ, մեր աշխարհեն խապրիկ մը չունիս:

Աշուն է մոտեցել, գնալու ես թեպտիր,
 Երամ ես ժողովել հապարներ ու բլուր,
 Ինձ պատասխան չըտվիր, ելար գնացիր,
 Կռննկ, մեր աշխարհեն գնա՛, հեռացիր:

Ամպել ա կամար-կամար,
Մեջքինըդ ոսկե քամար,
Յոթը տարի պաս պահի,
 Յար ջան,
Բո ջիվան ջանի համար:

Յար ջան, բո բոյիդ մեռնեմ,
Սիրունիկ սոյիդ մեռնեմ,
 Յար ջան,
Աշուն եկավ՝ քե կառնեմ:

ԵՍ ԱՂԶԻԿ ԵՄ ԵՏ ԱՒԿԻՔ ԵՄ

Աղաջական
Semplice

♩ = 96

mf

Ես աղ - ջիկ եմ, հեր չու - նիմ. վա՛յ,

mf

mf

ե, ե, ե, ե, ե, ե, ե, մի սրբ - ան - ցալ

* *mf*

սեր չու - նիմ, վա՛յ, լո, լո, լո, լո, լո, լո, լո:

*

ն - րից, մո - րից գըր - կը - վաժ, վա՛յ, լե, լե, լե՛, լե, լե, լե՛,

լե, լե, լե՛, լե՛. առ - խա - տող աղ - բեր չու - ճիմ, վա՛յ,

լո, լո: լո, լո, լո: լո, լո, լո:

Ես աղջիկ եմ, հեր չունիմ,
 Վա՛յ, լե, լե, լե՛, լե, լե, լե՛,
 լե, լե, լե՛, լե, լե՛.

Մի սըրտացավ տեր չունիմ,
 Վա՛յ, լո, լո, լո՛, լո լո, լո՛,
 լո, լո, լո՛.

Հորից, մորից զըրկըված՝
 Վա՛յ, լե, լե, լե՛, լե, լե, լե՛,
 լե, լե, լե՛, լե, լե՛.

Աշխատող աղբեր չունիմ:
 Վա՛յ, լո, լո, լո՛, լո, լո, լո՛,
 լո, լո, լո՛:

Ղարիբ հավքը բուն չունի,
 Որբ աղջիկը տուն չունի.
 Ինձ նըման սեվաբախտը
 Աշխարհքումըս ի՞նչ ունի:

Ծագեց արեվը սարեն,
 Կանչեց կաքավը քարեն,
 Սիրածս էլ ա ինձ տըվեք,
 Լավանա սըրտիս լարեն:

ԷՐՎՈՒՄ ԵՄ ՅՐԵՄԵ

Dolente ♩=108

Էր - վում եմ, Էր - վում,

կար - միր քա - ռա ա, Ի՞նչ ա - նեմ, որ քա - ռա ա.

Էր - վում եմ, Էր - վում,

քո - յըս վը - ռեն քա - ռա ա: Եր - սրս հա - լամ, մա - ռա ա:

Էրվում եմ, էրվում,
Կարմիր քարը տաշած ա,
Էրվում եմ, էրվում,
Քույրս վըրեն քաշած ա:
Էրվում եմ, էրվում,
Ի՞նչ անեմ, որ քաշած ա.
Էրվում եմ, էրվում,
Սիրտըս հալած, մաշած ա:

ՏՈՒՆ ԱՐԻ ԿՄԻ ԱՐԻ

Allegretto non troppo $\text{♩} = 72$

mp

Աճ - պեղ ւա, ձյուն չի՛ գա - լի,

mp

մըր - ցել ա, հուն չի՛ գա - լի -

mp

հե - ռու հա - ցա պար - հի ես,

ալ - ե - րիս Բուն չի գա - լի:

8-----*

*poco animato**lento dolente*

Կան - չում եմ, կան - չում եմ, յա՛ր, ա - րի՛, յա՛ր.

Պ.

*a tempo**rit. tenero*

մ ուրն ըն - կազ, տո՛ւն ա - րի, ա՛յ ան - սիւրս յար:

Պ. * Պ. *

Ամպել ա, ձյուն չի՛ գալի,
 Մթնել ա, տուն չի՛ գալի.—

Հեռու ճանապարհի ես,
 Աչքերիս քուն չի գալի:

Կանչում եմ,՝ կանչում եմ, յմր, արի, յմր,
 Մութն ընկավ, տհն արի, մյ անսիրտ յմր:

Էս գիշեր՝ կանցնի դժվար,
 Կերթա բարակ ու երկար.
 Իմըս որ ախ ու վախով,
 Զոնդո՞ թնչպես կանցնի, յմր:

Ձորերն ի վեր հանդեր ա,
 Ջուրը տունըս քանդեր ա,
 Շհւտ արա, ետ դարձիր, եկ,—
 Սիրածըդ տանն անտեր ա:

ԳՈՒԹԱՆԸ ՀԱՅ ԵՄ ԲԵՐՈՒՄ
 ГУТАН ХАЦ ЕМ БЕРУМ

Allegretto semplice ♩ = 96

Գու - քա - նը հաց եմ քե - ռում,

քե - րա - նը քաց եմ քե - ռում.

սե'ս, հեզ ո'ր - քան եմ սի - ռում.

ձու - կը քապ - կած եմ քե - ռում:

Գութանը հաց եմ բերում,
 Բերանը բաց եմ բերում.
 Տես, քեզ հրքան եմ սիրում,—
 Ձուկը տապկած եմ բերում:

Էսօր գութանը մերն ա,
 Մած բըռնողը իմ հերն ա.
 Եզնարած շեկլիկ տըղեն՝
 Աշխարհի գիտե՛ իմ տերն ա:

Վեր կացած հավախոսին՝
 Գութանն ա վարում փոսին.
 Բարկ արևը երկընթում՝
 Շողն ա դիպել ակոսին:

Հավքեր, թևանի՛ արեք,
 Յարիս հովանի՛ արեք.
 Թող բարակ քամին փռչի,
 Հետն էլ դուք նանի՛ արեք:

ՈՂԻԵՐԳ ՅՈՒՅԵՐԴ

Allegro sostenuto con affetto ♩ = 92

Վարդե վաճե ե - լավ դա - ւը, Հա - րու - քին դը - րին ճա - ւը:

Խա - բար ա - րեմբ բա - բա - ժին՝ քա - փել են դու -

- ող բա - ւը, ա՛յ, սա - րեմբ... Օա - րեմբ, սա - րեմբ,

ա՛յ, սա - րեմբ, խեղճ բա - բա - ւը լա - լիս

con duolo

Վարդեվանն ելավ դաշը,
 Հարութին դըրին նաշը.
 Խաբար արեք բաբաշին՝
 Թափել են դուռը բաշը,
 Ա՛յ սարեր...

*Սարեր, սարեր, մյ սարեր,
 Խեղճ բաբաշը լալիս է:*

Թև առնեի թռնեի,
 Երնակ տունըս մեռնեի.
 Հենց որ նաչաղանալի,
 Նանիս կուռը բռնեի:

Էդ Արապի ալեքը,
 Նոր ա բացվել լալեքը.
 Հարութին դուրբան կանեմ
 Վարդեվանի բալեքը:

ԼՈՒՄՆԱԿԸ ՍԱՐԻ ՏԱԿԻՆ ЛУСНАК САРИ ТАКИН

Սիրամոլոր
 Amoroso

♩ = 66

Լո - ն ա - ց ա - կ ը ս ա - ռ ի տ ա - կ ի ն,

յ ա՛ր, յ ա՛ր.

յ ա՛ր ն ա ն ա՛յ, ն ա՛յ ն ա ն ա՛յ, ն ա՛յ,

[illegible]

ԳԼՈՒԽ

ԲԱՐՍԱԿԻՆՆԱՐ ԴԱՐՆԱԳԱՅԻՆ ԳԱՐՆԱԳԱՅԻՆ ԳԱՐՆԱԳԱՅԻՆ

ნაწი, ნაწი ნა ნაწი, ნაწი ნაწი, ნაწი:

8

ნაწი, ნაწი ნა ნაწი, ნაწი ნაწი, ნაწი:

Լուսնակը սարի տակին,

Յճր, յճր.

Յճր նա ննյ, ննյ նա ննյ, ննյ,

Ննյ նա ննյ, ննյ ննյ, ննյ,

Մամուռը քարի տակին.

Յճր.

Յճր նա ննյ, ննյ ննյ, ննյ,

Ննյ նա ննյ, ննյ ննյ, ննյ:

Ես իմ յարին կարոտ եմ,

Յճր, յճր.

Յճր, նա ննյ, ննյ նա ննյ, ննյ,

Ննյ նա ննյ, ննյ ննյ, ննյ:

Քան վարդ ու մանուշակին:

Յճր.

Յճր նա ննյ, ննյ ննյ, ննյ,

Ննյ նա ննյ, ննյ ննյ, ննյ:

Աչքըս գըցել եմ սարին,

Ոտքըս տըվել լեռ քարին.

Երթա ու էլ ետ չըգա

Քեզ զինվոր գըրած տարին:

Կանգնեմ քարին ու սարին,

Գիր գըրեմ դարիք յարին.

Արցունքով գըրեմ, կանչեմ,—

Մղու կըտրի 'սենց 'տարին:

ԻՍ ԳԻՇԵՐ, ԼՈՒՄՆԱԿ ԳԻՇԵՐ ՅՏ ԴԻՄԵՐ, ԼՍՏԻԱԿ ԴԻՄԵՐ

[Nobile $\text{♩} = 84$]

p

Իս գի - շեր լուս - նակ գի - շեր,

pp

վա՛յ, Լե, Լե, Լե, Լե, Լե, Լե, Լե,

Լե, Լե, Լե, ձուճն ե - կեր գե - տին նախ - շեր,

n-վ է տե - սել' սի . - բաժ յա - ը

մո - ռա - նա. Ով մո - ռա - նա'

եր - կու աչ - քով կու - ռա - նա:

Էս գիշեր, լուսնակ գիշեր,
 Վա՛յ, լե, լե, լե,
 Լե, լե, լե, լե,
 Լե, լե, լե.

Ձյունն եկեր, գետին նախշեր,
 Ո՛վ է տեսել՝ սիրած յարը մոռանա.
 Ով մոռանա՝ երկու աչքով կուրանա:

Աչքըդ դեմ արա՝ պաչեմ,
 Վա՛յ, լե, լե, լե,
 Լե, լե, լե, լե,
 Լե, լե, լե.

Կեռ ունքեր, կարմիր թըշեր:
 Ո՛վ է տեսել՝ սիրած յարը մոռանա.
 Ով մոռանա՝ երկու աչքով կուրանա:

Ա՛յ գիշեր, դարձի՛ր տարի,
 Հացըս թող լինի գարի.
 Մենակ յարըս ինձ համար
 Սըրտով խոսքը կատարի:

Ա՛ղջի, քու չարը տանեմ,
 Զու սիրուդ ինձ կըսպանեմ.
 Դու իմ խոսքին ականջ դիր,
 Ես մորըդ հավան կանեմ:

ՋՈՒՐ ԿՈՒԳԱ ՎԵՐԻՆ ՍԱՐԵՆ ДЖУР КУГА ВЕРИН САРЕН

[Allegro moderato $\text{♩} = 120$]

Ջուր կու - գա վե - ին սա - րեն, սարն ո - լո -

նուրբ, սահուն
շատ մեղմ

Պա. * Պա. *

րե - լեն, կը - քա - փի մար - մար քա -

Պա. * Պա.

- րեն, կար - կար ծո - րե - լեն:

* Պա. * Պա. *

Ջուր կուգա վերին սարեն,
Սարն ուրեւեն,
Կըթափի մարմար քարեն,
Կաթ-կաթ ծորելեն:

ԼԵ, ԼԵ, ՅԱՄԱՆ ԼԵ, ԼԵ, ԿՄԱՆ

[Ad libitum]

f 3

ԼԵ, ԼԵ, յա-ման: ՄԵՐ տունն ձեր տունն

f *delicato* 3

pp 8

*

Ջ.

դի - մաց դի-մաց,

ԼԵ, ԼԵ, յա-ման, հե - րիք

f 3

pp 8

f *delicato* 3

*

Ջ.

ա-նեմ աչ-քով ի - մաց, յա-ման,

8

pp *mf* *pp* *p*

*

Ջ.

յա - ման յար, լե, լե, յա-ման, հե - ռիֆ

f *delicato*

♩. *

ա - հեմ աջ - քով ի - մաց,

pp *mf* *pp*

♩. *

յա - ման, յա - ման յար;

p *perdendo* *ppp*

m-s.

Լե, լե, յաման:

Մեր տուն ձեր տուն դիմաց-դիմաց,

Լե, լե, յաման,

Հերիք անեմ աչքով իմաց,

Յաման, յաման յար:

Արև դիպավ Մասիս սարին,

Կարոտ մնացի ես իմ յարին:

ՇԱԽԿՐ ՇՈՒԽԿՐ ՄԱՅԿՐ, ՄԿՄԿՐ

Allegro

 $m.f$

Մեր հայրենիք

Շախ - կըր, շուխ - կըր փա-մա - ռըս, բո - յով, սո - յով

delicato

mf

20.

p

pp

[illegible]

22.

* 2

mf animato

Ու - մուն քա - ռեմք: Շախ - կըր, տուխ - կըր

mf animato

crescendo

f

Музыкальное произведение: «Песня лarks» (The Song of the Lark) композитора С. Прокофьева (S. Prokofiev).

Музыкальный язык: Тональность: D-большая (D major). Метр: 3/4.

Музыкальный текст (слова):

სიყვარული, პატივად, უნდა გიყვარებოდეს:

Love, honor, must be loved:

Музыкальные пометки: *crescendo*, *f*.

Շախկըր-շուխկըր քամարըս,
Բոյով, սոյով իմ յարըս:

Արի, աղբեր, յար անենք,
Չար թըշնամուն քար անենք:

Շախկըր-շուխկըր քամարըս,
Բոյով, սոյով իմ յարըս:

Ծաղկե՛լ ա մեր կարմիր վարդ,—
Մեր ցավերին ճար անենք:

Շախկըր-շուխկըր քամարըս,
Բոյով, սոյով իմ յարըս:

Արի՛, արի՛, յար, արի՛,
Սարեն-ծորեն վար արի.
Սիրտըս կուլա արլուն ծով,—
Արի, մինուճար, արի:

ԾԻԾԵՌՆԱԿ ՇԻՇԵՐՈՒՄ

Comodo

The image displays a page from a musical score for 'The Song of the Lark' (Սերունդ ճագար) by Franz Schubert. The score is written for voice and piano. The vocal line is in the upper staff, and the piano accompaniment is in the lower staves. The music is in 3/4 time and B-flat major. The lyrics are in Armenian. The score includes various musical notations such as dynamics (pp, p, sf, mf), articulation (accents, slurs), and tempo markings (rit., a tempo). The piano part features arpeggiated figures and chords. The vocal line is melodic and expressive, with some lyrics written in a stylized script.

Lyrics (Armenian):

Ծի - ծեռ - նա՛կ,
ծի - ծեռ -
- նա՛կ.
դու՛ զար - նան
սի - ռո՛ւն
բըռչ -

pp *più.* *sf diminuendo* *dolce*

նակ, ծի - ծեռ - նակ, ծի - ծեռ -

rit. *p* *ppp* *pp*

նա. * նա. *

diminuendo *p* *p diminuendo*

- նակ, դու՛ քար - նան սի - րո՛ւն բռն -

p *dim.*

նա. նա. նա.

con fuoco *sfp diminuendo* *appassionato* *smor.*

- նակ, դե - սի ո՛ւր, ինձ ա - սա, բռն -

pp *sf* *pp* *smor.*

- zando *p* *mf* *diminuendo*

- չու՛մ ես այդ - պես ա - րազ. դե - պի

- zando *mf* *pp*

poco a poco calando *più f*

ն ա. ինձ ա - սա. քո - չու՛մ ես այդ -

poco a poco calando *sf* *p* *pp*

sf *diminuendo* *pp*

- պես ա - րազ:

sf *pp* 8

Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ,
Դու՝ գարնան սիրուն թռչնակ,
Դեպի ուր, ինձ առա,
Թըռչում ես այդպես արագ:

Ա՛խ, թըռփր ծիծեռնակ,
Ծընած տեղըս Աշտարակ,
Անդ շինիր քո բունը
Հայրենի կըտուրի տակ:

Անդ հեռու ակտր
Հայր ունիմ սըգավոր,
Որ միակ իր որդուն
Սպասում է օրե օր:

Երբ տեսնես դու նըրան,
Ինձնից շատ բարև արա.
Ասա, թող նըստի լա
Իր անբախտ որդու վըրա:

Դու պատմիր, թե ինչպես
Աստ անտեր ու խեղճ եմ ես,
Միշտ լալով, ողբալով՝
Կյանքս մաշվել, եղել է կես:

Ինձ համար ցերեկը
Մութ է շըրջում արեգը.
Գիշերը թաց աչքիս
Բունը մոտ չի գալիս:

Ասիր, որ չըբացված՝
Թառամեցա միայնացած,
Ես ծաղիկ գեղեցիկ՝
Հայրենի հողից վըրկված:

Դեհ, սիրուն ծիծեռնակ,
Հեռացիր, թըռփր արագ
Դեպի հայոց երկիրը՝
Ծընած տեղըս՝ Աշտարակ:

ԱԽ, ՄԱՐԱԼ ԶԱՆ ԱՄ, ՄԱՐԱԼ ԺԱՆ

Allegro ma non troppo ♩=88

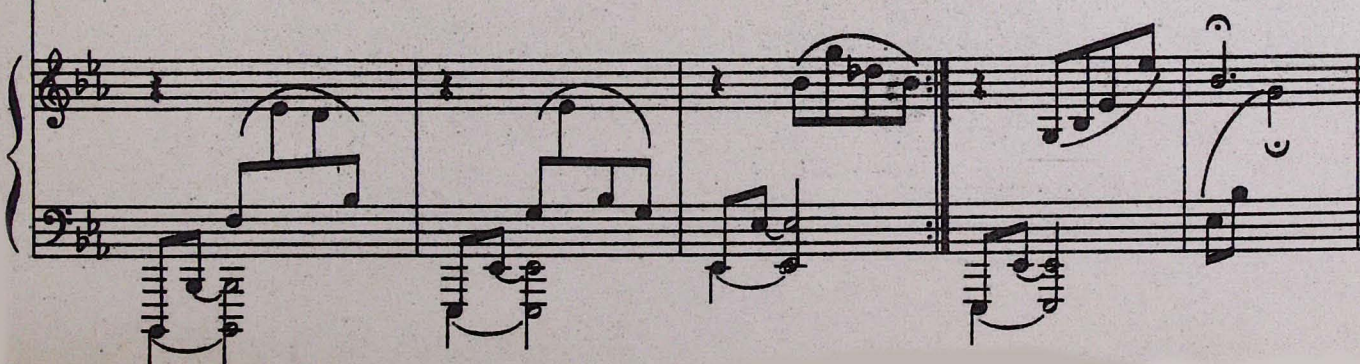
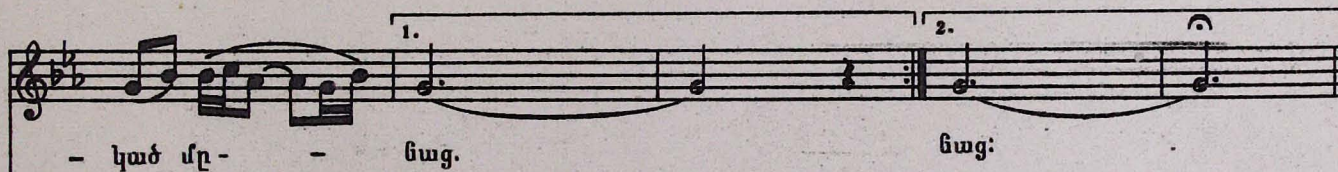
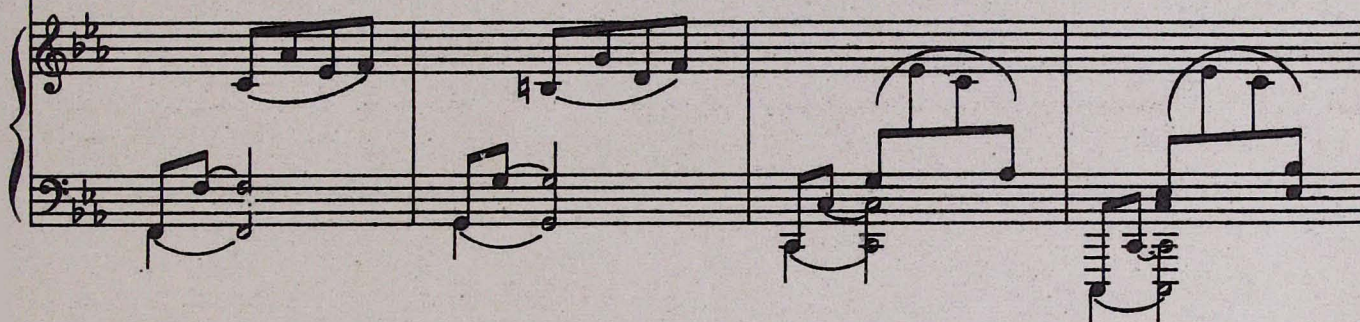
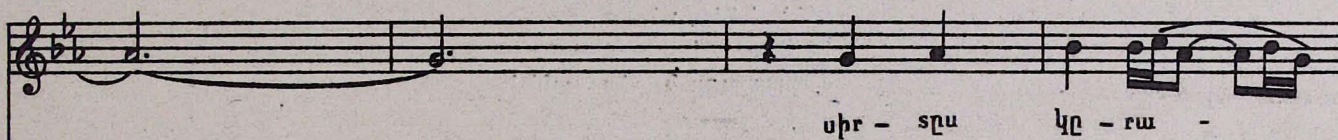
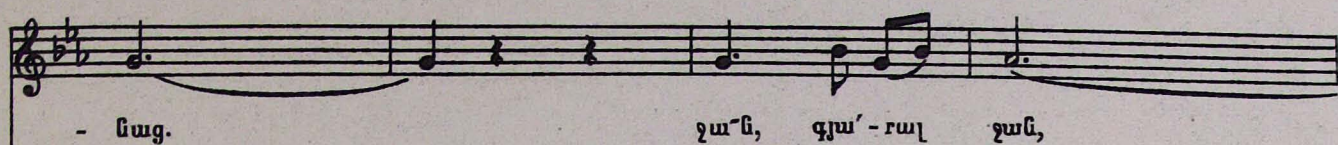
The first system of the musical score consists of a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is written on a single staff with a treble clef, a key signature of two flats (B-flat major), and a 3/4 time signature. It begins with a whole rest, followed by a half note G4, a quarter note A4, and a half note B4. The piano accompaniment is written on two staves (treble and bass clefs). The right hand plays a series of eighth notes, while the left hand plays a series of quarter notes. The system concludes with a double bar line.

Ա՛խ, մա՛րալ ջան,

The second system of the musical score continues the vocal line and piano accompaniment. The vocal line begins with a whole rest, followed by a half note G4, a quarter note A4, and a half note B4. The piano accompaniment continues with the same rhythmic pattern as the first system. The system concludes with a double bar line.

կո - կո - նրա բոռ - մած մը -

The third system of the musical score continues the vocal line and piano accompaniment. The vocal line begins with a whole rest, followed by a half note G4, a quarter note A4, and a half note B4. The piano accompaniment continues with the same rhythmic pattern as the first system. The system concludes with a double bar line.

Ա՛խ, մանրալ ջան,
 Կոկոնըս թռումած մընաց,
 Զան, գլմրալ ջան,
 Սիրտըս կըրակած մընաց-
 Ա՛խ, մանրալ ջան,
 Ի՞նչ անեմ իմ ապրելը,
 Զան, գլմրալ ջան,
 Իմ աչքերը թաց մընաց:

Կամար ունքըդ գովեցիր,
 Սիրել էիր՝ ատեցիր.
 Ինձ պես ուժով կըտըրճին
 Դու անդանակ մորթեցիր:

Ջահել եմ, ընկեր չունեմ,
 Ընկել եմ ես, տեր չունեմ.
 Ոչ վատ ասեք, ոչ էլ լավ,—
 Հարցստության սեր չունեմ:

ՕՐՈՐ ՕՐՕՐ

Ad libitum

p

Ա.դ - վոր ես, հու - միս իա -

p

լաւ, եր - քամ

pp

ո՞վ քե - ղիմ քե-խա - լաւ. 0 -

p

ոռ՛ր. եր - քամ լու - սըն - կան քե - ղիմ, լու - սուն

p

աւս - դե - ղ քե - խա - լաւ: 0 - ոռ՛ր:

pp

Աղվոր ես, չունիս խալատ,
Երթամ ո՛վ բերիմ բեխալատ.

Օրհր.

Երթամ լուսընկան բերիմ,
Լուսուն աստղերը բեխալատ:

Օրհր.

Աղվոր ես, չունիս խալատ,
Քու ամեն տեղըդ է բեխալատ.

Օրհր.

Դուն ալ խալատ բան մ'ունիս,
Քուն չունիս՝ արթուն կուկենաս:

Օրհր:

ՄՈՎԱՅ ՄԻՐՉԱ МОКАЦ МИРЗА

Tranquillo recitativo

նոսեւով, պատմելով, հանգիստ $\text{♩} = 52$

First system of musical notation. The vocal line is in 4/2 time, featuring a recitative style with long notes and rests. The lyrics are: Թոճ էր ուր - բար լուս - ի Շա - բար.

The piano accompaniment consists of sustained chords in the right hand and single notes in the left hand, both held for the duration of the vocal phrases.

Second system of musical notation. The vocal line continues with the lyrics: գլաւ է - ռիւ եմք Մա - լա - Բա - վեն.

The piano accompaniment continues with sustained chords and single notes, supporting the vocal melody.

Third system of musical notation. The vocal line concludes with the lyrics: քըղ - քիկ մե - կալ ջը - զի - ռու Լաղ - Բեն.

The piano accompaniment continues with sustained chords and single notes, supporting the vocal melody.

3
 ա - ռին, բե - ռին Մա - լա - իյա - վեն,

սր - վին ի ձեռ Մո - կաց Միր - զեն.

commoso
հուզում

հա-լա-ր ափ-սոս. Մո - կաց Միր - զեն:

Օրն էր ուրբաթ
Լուս ի շաբաթ,
Գեաշտ էրիր ենք Մալաքլավեն.
Թղթիկ մ'եկավ Ջըվիրու քաղքեն,
Առին, բերին Մալաքլավեն,
Տվին ի ձեռ Մոկաց Միրվեն.
— Հազար ափսոս, Մոկաց Միրվեն:

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

ԿՈՒԺՆ ԱՌԱ

ԿՄՅԽԻ ԱՐԱ

(Ն. վարժանց)

[Naturale $\text{♩} = 72$]

Կուժն ա-ռա

Ե - լա սա - րը, չը - գը-սա փի - դան յա - րը, վայ. լե,

լե, վայ, լե, լե, յար, լե, լե, լե, լե, վայ. լո:

լո, վայ, լո, լո, յար, լո, լո, լո, լո:

ԿՈՒԺՆ ԱՌԱ ԿՄՅԻ ԱՐԱ

(Բ վարիանս)

[Naturale $\text{♩} = 72$]

Կուժն առա ե - լա սա - րը,

Պա.

հը - գը - տա փի - դան յա - րը,

վայ, լե, լե, վայ, լե,

* Պա.

լե, յար լե, լե, լե, լե:

Պա.

[Delicato $\text{♩} = 50$] ԶԵՄ ԿՐՆԱ ԽԱՂԱ ԿԵՄ ԿՐԻԱ խԱԴԱ

Զե՛մ,

չե՛մ.

չե՛մ կըր - նա

խա - ղա.

չե՛մ,

չե՛մ,

չե՛մ կըր - նա

խա - ղա.

մաա

փա - բու - ջըս

կը

նրո -

նր - ու,

ճա.

*

ա - նո - թի

փո - ռս

կը

գրո -

գը - ու:

ճա.

*

ՇՈՂԵՐ ԶԱՆ

ШОГЕР ДЖАН

[Moderato grazioso]

Ամ պել ա, ձուն չի՛ գա - լի,

f pp *f pp* *f pp* *f pp* *f pp*

Շո - դե՛ր ջա՜ն, մըք - ցել ա, տուն չի՛ գա - լի, Շո - դե՛ր ջան.

simile

Դու շո - ռո - ռա՛, դուն օ - ռո - ռա՛ Շո - դե՛ր ջան,

f pp *f pp* *f pp* *f pp* *f pp* *f pp*

ամ պի՛ տա - կին ձուն կե - ռե վա, Շո - դե՛ր ջան. Շո դե՛ր ջան:

1. 2.

ԶԻՆԱՐ ԵՍ

ЧИНАР ЕС

[Andante ♩=88]

Չի-ճար ես հե-ռա - ճալ մի', յար,
 Մեր դուռ - ճեճ հե-ռա - ճալ մի'

Մարտիկ

Ես եմ զմարտիկ, Ես եմ զմարտիկ, Ես եմ զմարտիկ, Ես եմ զմարտիկ

ნაჲ, ნაჲ, ნაჲ, ნაჲ, ნაჲ, ნაჲ.

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԾՅ ԱՐՄԻ

(Ա. վարիանտ)

[Grazioso ♩=88]

էս ա - ռուն ցուր է գա լի,

[առ.] [*]

լի տե - սեմ - ուր է գա - լի,

[առ.] [*]

գա լիս է, գա - լիս է սեր ա - ճե:

[առ.] [* առ.] [* առ.] [* առ.]

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԶԵ ԱՐՄԻ

(Բ վարիանս)

[Grazioso $\text{♩} = 88$]

Էս ա - ռուճ ջուր է գա - լիս.

[Պ.] [✱]

Մի տե - սեմ - ո՛ւր է գա - լիս,

գա - լիս է, գա - լիս է սեր ա - ճե:

[Պ.] [✱]

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԶՇ ԱՐՄԻ

(Գ վարիանս)

[Grazioso ♩.=88]

Էս առուն ջուր է գալի,

[Պ.]

[*]

Մի տեսնու՜մք է գալի,

[Պ.]

[*]

Գալիս է, գալիս է մեր առնե:

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԾՇ ԱՐՄԻ

(Դ վարիանս)

[Grazioso ♩=88]

էս ա - ռուն ջուր է գա - լի,

[2a] [*]

վի սե - սե - ո՛ւր է գա - լի.

[2a] [*]

գա - լիս, է գա - լիս է սեռ ա - ճե:

[2a] [*]

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԶՇ ԱՐՄԻ

(Ե վարիանտ)

[Grazioso ♩ = 88]

Էս ա - ուն չուր է գա - լի,

[Գ.] [*]

Մի տե - սի - ն՝ էր է գա - լի,

[Գ.] [*]

գա - լիս է, գա - լիս է սի - ա - ճե:

ossia

ՏՈՒՆ ԱՐԻ

ТУН АРИ

[Allegretto sostenuto $\text{♩} = 72$]

The musical score is written for piano and two voices. The piano part consists of a right hand with a flowing eighth-note melody and a left hand with sustained chords. The vocal parts enter in the third system with the lyrics "Ամ - պել ա, ձուՆ չի գա - լի,". The second vocal part enters in the fifth system with the lyrics "Վըք - ճել ա, տուՆ չի գա - լի,". The tempo is marked "Allegretto sostenuto" with a quarter note equal to 72 beats per minute.

Ամ - պել ա, ձուՆ չի գա - լի,

Վըք - ճել ա, տուՆ չի գա - լի,

հե - ուռ ճա - ճա - պար - հի ա,

աղ - ֆե - բիս ֆուհ չի գա - լի:

կան - չում եմ, կան - չում եմ, յար, ա - բի, յար,

մուրն ըն - կավ, տուն ա - բի, ա՛յ ան - սիր յար:

ԳՈՒԹԱՆԸ ՀԱՅ ԵՄ ԲԵՐՈՒՄ

ГУТАН. ХАЦ ЕМ БЕРУМ

Գեղարուկ
Rustico

♩ = 76

Գու - րա - նը ճագ եմ քե - ռում,

m. s.

քե - ռա - նը քագ եմ քե - ռում.

fz.

սե'ս, ֆեգ ու - ֆան եմ սի - ռում,

fz.

ձու - կը տապ - կած եմ քե - ռում:

ՀԱՏՎԱԾ «ՀԱՅ ՔՆԱՐ»-Ի ԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ

... Մենք դրի ենք առել այս եղանակները հալ գեղջուկի բերանիցն անձամբ այնպես, ինչպես երգում են գլուղերում:

Դաշնակելու ժամանակ հոգ տարանք, որ պահենք ինքնուրույն բնավորություն ունեցող և զուտ ազգային գրող հալ գլուղական եղանակների ոճն ու ոգին:

Շուտով հրատարակելու ենք մի զիտական երկասիրություն մեր ժողովրդական երաժշտության մասին*:

Առաջիկա տալիս ենք մի քանի նմուշ միայն մեր ժողովրդական եղանակներից: Բայց, երգելը գլուրացնելու համար, կարևոր դատեցինք ինչ ինչ գործնական բաներ ասել:

ա) Հալ ժողովրդական երաժշտության մեջ շեշտն ու ամանակն իրարուց անկախ են. ուստի այս երգերն ասելու է հետևելով բառերին և խազերի վրա զրված նիշերին և ոչ թե արեւմտյան երաժշտության շեշտական օրենքներին:

բ) Բանալիքի մոտ զրված կիսվար և կիսվեր նիշերն** ամբողջ եղանակին են պատկանում:

գ) Պետք է երգել սերտ կապով, քնքուշ, խաղաղ, ազդու և ձայնն առանց սահեցնելու:

դ) Տրոհակները և ցալց են տալիս միայն տաղաչափական միություն

և ոտք:

«Հայ քնար» հավաքածու գեղջուկ երգերի. Դրի առավ և ղաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ. էջ 3, Փարիզ, 1907:

«ՀԱՅ ՔՆԱՐ ՄԻԱՋԱՅՆ ԳԵՂՋՈՒԿ ԵՐԳԵՐԻ» Ա. ՏԱՍՆՅԱԿԻ ՆԱԽԱԲԱՆԸ

Այս տեսրակով սկիզբն ենք դնում «Հայ քնար»-ի միաձայն հրատարակության: Յուրաքանչյուր տեսրակ պարունակելու է մի տասնյակ երգ:

Ձեռքի տակ ունեցած մի քանի հազար հալ գեղջուկ երգերի համեմատական հրատարակությունը, միջոց չունենալով, թողնում ենք ապագային:

Հույս ունենք, որ հալ գեղջուկ քնարի տասնյակները զարկ կտան ազգային, բնատուր, ինքնատիպ և նուրբ գեղարվեստի տարածման:***

«Հայ քնար միաձայն գեղջուկ երգերի». Ա. տասնյակ. Դրի առավ Կոմիտաս վարդապետ. էջմիածին, 20. 6. 1908:

* Խոսքը «Հայ գեղջուկ երաժշտություն» աշխատության մասին է, որի մի մասը լույս է տեսել «Անահիտ» ամսագրում (էջ 70—73 և 127—130, Փարիզ, 1907), ինչպես նաև՝ Կոմիտաս, «Հոգեված»-ներ և ուսումնասիրություններ» զրքում (էջ 15—50, Երևան, 1941) Ծ. Խ.

** Բեմոլ և դիեզ նշանները: Ծ. Խ.

*** «Հայ քնար միաձայն գեղջուկ երգերի» տասնյակները տպագրությունը չի իրականացվել նյութական միջոցների բացակայության պատճառով (տես՝ Մ. Արեգյան. «Հիշողություններ Կոմիտասի մասին». «Կոմիտաս» ժողովածու նվիրված ծննդյան վաթսուհամյակին, էջ 64—65. 1930 թ. Երևան): Երևանի Կոմիտասյան արխիվում կան Կոմիտասի ձեռքով, թանաքով մաքուր զրված «Հայ քնար միաձայն գեղջուկ երգերի» Ա. տասնյակի անվանաթերթը, նախաբանը և տեքստերի ու նոտաների մի մասը, և Ա. ու Բ. տասնյակների ցանկը: Ծ. Խ.

ՀԱՏՎԱԾ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ԽԱՂ» ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐԱՆԻ Ա. ՀԻՍՆՅԱԿԻ ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

Հազար ու մի խաղի այս առաջին հիսնյակը կազմված է ամբողջապես ժողովրդական երգերից, որոնք բոլորն ունին իրենց հատուկ եղանակները և որոշված են երգելու և ոչ թե կարդալու համար: Տներ իմաստի կապակցությամբ թերին լրացնում են եղանակն ու կրկնակները:

Ձեռքի տակ ունեցած լինելով մոտ 25 հազար քառատողերի ժողովածու, ինչպես և ուրիշ երգերի վարիանտներ, բաղկատել ենք նույն երգերի վարիանտները և վերցրել մեր կարծիքով ընտիր համարված ձևերը: Եթե թուրքերեն բառերի տեղ հայերենը գտել ենք, հայերենն ենք պահած: Բայց և այնպես դեռ հաճախ մնում են թուրքերեն բառեր, մանավանդ հանգերի մեջ:

Համար 2, 4, 5, 43, 44, 45, 46, 47 և 50 երգերը ժողովրդի մեջ արդեն ամբողջ են.* դրանցից համար 5, 46 և 47, որքան գիտենք, առաջին անգամ այստեղ են հրատարակվում:

Համար 33, 37, 38, 48 և 49 երգերը ժողովրդի մեջ անկապ տներով, խառն ի խառն երգվում են այս կամ այն անձի, կամ ղանաղան համանման դեպքերի և այլն մասին: Այսպիսի բաղմաթիվ տներից առել ենք միայն ընտիրները և աշխատել ենք այնպես դասավորել, որ որոշ իմաստ արտահայտվի:

Մնացած 36 երգը մեր խմբագրությունում են կազմված: Ժողովուրդը սովորաբար մի տուն միայն երգում է որևէ եղանակով և առաջ իրեն ծանոթ քառատողերից, առանց մտքին ուշադրութիւն դարձնելու, շարունակութեան մեջ երգում է անխտիր այս կամ այն քառատողը: Մենք աշխատել ենք հաջորդ տների ընտրութիւնն այնպես անել, որ բոլորը միասին, որքան կարելի է մի ամբողջութիւն կազմեն և հարմար լինին եղանակին և կրկնակների իմաստին:

«Հազար ու մի խաղ». Ժողովրդական երգարան. Առաջին հիսնյակ (երկրորդ տպագրություն): Խմբագրեցին Կոմիտաս վարդապետ և Մանուկ Աբեղյան. էջ 67, Վաղարշապատ, 1904:

ՀԱՏՎԱԾ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ԽԱՂ» ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐԱՆԻ Բ. ՀԻՍՆՅԱԿԻ ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

Հազար ու մի խաղի այս երկրորդ հիսնյակն ևս կազմված է ամբողջապես ժողովրդական երգերից, որոնք բոլորն ունին իրենց հատուկ եղանակները և որոշված են երգելու և ոչ կարդալու համար:

Խմբագրությունը կատարված է ինչպես առաջին հիսնյակում:

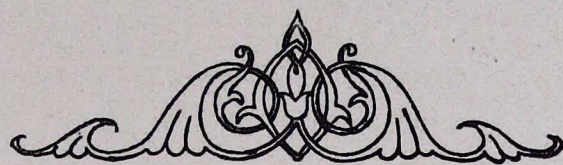
Համար 7 և 14, երգերը ժողովրդի մեջ արդեն ամբողջ են:

Համար 3—5, 7, 20—22, 24, 28—50 երգերի վարիանտները բաղկատված են, ամբողջացրած և տները որոշ դասավորությամբ են առնված:

Մնացած 18 երգը մեր խմբագրությունում են կազմված, իրարուց անկախ խաղերից:

«Հազար ու մի խաղ». Ժողովրդական երգարան. երկրորդ հիսնյակ: Խմբագրեցին Կոմիտաս վարդապետ և Մանուկ Աբեղյան. էջ 99. Վաղարշապատ, 1905:

* Ծանոթագրություններում երևում է, թե այդ համարները որ' երգերին են վերաբերում: Ծ. Խ.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՏԵՔՍՏՈՒՄ ԸՆԴՈՒՆՎԱԾ ԿՐՃԱՏ ՆՇՈՒՄՆԵՐԸ

ԱԺ I=Կոմիտաս. Ժողովրդական երգեր: Ազգագրական ժողովածու, հայերեն նոտագրություններից փոխադրեց եվրոպականի, առաջաբանով և դիտողություններով, Սպիրիդոն Մելիքյան: Հրատարակություն ՀՍԽՀ Գիտություն և Արվեստի ինստիտուտի, Պետհրատի երաժշտական սեկտոր, Երևան, 1931:

ԱԺ II=Կոմիտաս. Ազգագրական ժողովածու: Հայ ժողովրդական երգեր և պարերգեր, հատոր 2-րդ. կազմող Մ. Դ. Աղայան, խմբագիր Գ. Ս. Կուշնարյան: Հրատարակություն ՀՍՍՌ Գիտ. ակադեմիայի Արվեստների պատմության և տեսության սեկտորի, Հայպետհրատ, Երևան, 1950:

ԺԽ=Ժողովրդական խաղիկներ: Գլուղական փոքր երգեր իրենց փոփոխակներով, խմբագրեց պրոֆ. դ-ր. Մանուկ Աբեղյան, մասնակի աշխատակցությամբ Կոմիտասի, Հայպետհրատ, Երևան, 1940:

ՀԳԵ I=Հայ գեղջուկ երգեր (I տետրակ), № 13—22 (մեներգեր), գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Լալպցիզ, 1912:

ՀԳԵ II=Հայ գեղջուկ երգեր (նույն երգերի երկրորդ տետրակը), № 23—32 (խմբերգեր), գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Լալպցիզ, 1912:

ՀԺԵ=Հայ ժողովրդական երաժշտություն, նոր շարք: Գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Փարիզ.

Տետր Բ.—1925,

Տետր Դ.—1928,

Տետր Ե.—1930,

Տետր Զ.—1933,

Տետր Է.—1937,

Տետր Ը.—1951:

ՀՄԽ I=Հազար ու մի խաղ: Ժողովրդական երգարան, առաջին հիանյակ (երկրորդ տպագրություն), խմբագրեցին Կոմիտաս վարդապետ և Մանուկ Աբեղյան: Վաղարշապատ, 1904:

ՀՄԽ II=Հազար ու մի խաղ: Նույն երգարանի երկրորդ հիանյակը: Վաղարշապատ, 1905:

ՀՔ=Հայ քնար: Հավաքածու գեղջուկ երգերի, գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Փարիզ, 1907:

Մանոթագրություններում բերված երգերի ձեռագրերի համարները նրանի Կոմիտասյան արխիվի (ՀՍՍՌ Գիտ. ակադեմիայի Գրականության և Արվեստի թանգարան) քարտագրության մեջ ընդունված համարներն են:

1. «Հով արեք». ՀՔ առաջին հրգն է: Ըստ Մ. Աբեղյանի «Հով արեք»-ի համար Կոմիտասը երկու տարբեր հրգերի եղանակներ է միացրել*: Դրանցից մեկը, հավանաբար, № 314 ձեռագրի 3-րդ էջում գրված հրգն է, որ իրենից ներկայացնում է մեներգի առաջին ֆրագի ազգագրական մի պարզ վարիանտը:

Ժողովրդական մեյուդիան մշակման մի քանի փուլ է անցել: 22. 9. 1900 թվական կրող մի ձեռագրում, որպես խմբերգ մշակված «Հով արեք»-ում (անտիպ) մեյուդիան արդեն ընդարձակված և բարեփոխված է, սակայն մեներգի ղո-մածոը հատվածի երկրորդ համար որպես երաժշտական հավելված գրված նոտաներում «Հով արեք»-ի մեյուդիան համար որպես երաժշտական հավելված գրված նոտաներում «Հով արեք»-ի մեյուդիան Վերջնական վարիանտից դեռևս որոշ (ճիշտ է՝ աննշան) տարբերություններ ունի (այս վերջին վարիանտը Մ. Աբեղյանից վերցնելով Սպ. Մխիթրյանը գետեղել է ԱԺ 1, էջ 71, այդ մասին տես նաև ԱԺ I Առաջաբանը, էջ IX):

«Հով արեք»-ը Կոմիտասի կատարմամբ գրված է ձայնապնակի վրա (ԳԱ Դրակա-նություն և արվեստի թանգարան): Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 5, որտեղ հղած 5-րդ տունը, որ 1-ին տան կրկնությունն է, ՀՔ մեներգի մեջ ավելորդ է բերված, քանի որ երաժշտությանը չի համապատասխանում: (Այդ 5-րդ տունը երգի կեսն է կազմում միայն, երգը կիսատ է մնում): Մոսկվայի 1939 թ. հրատարակության մեջ անհամապատասխանությունը վերացնելու նպատակով ավելացված է ևս մեկ տուն (2-րդ տան կրկնությունը), որի հետևանքով «Հով արեք»-ի ռոտանվորը դարձել է 6 տուն, առաջին երկու տունը գրված երկու անգամ:

Հիմք ունենալով «Հայ քնար»-ում հղած երաժշտական տեքստը և Կոմիտասի կատարման ձայնագրությունը, այս հրատարակության մեջ երգի խոսքերից կրկնվող 5-րդ տունը հանված է:

Մեներգը արտատպվում է «Հայ քնար»-ից:

Նվագակցության մեջ, բացի նախավերջին ղո-մածոը հատվածից, տարբեր մեյուդիկ գծերն իրենց առանձին դինամիկական նշաններն ունեն: Այսպես, օրինակ, 8-րդ տակտում հղած 1 նշանը վերաբերում է միայն վերևի ձայնին, իսկ ներքևի պահված ձայնը այդ տեղում շարունակվում է օրր, ինչպես ցույց է տրված երգի սկզբում: «Հայ քնար»-ում այդ 1 նշանը սխալմամբ դրված է երկու տողերի մեջտեղում, պետք է վերևի ձայնի մոտ լինի, ինչպես ուղղված է սույն հատորում:

1939 թվի հրատարակության մեջ երգի կրկնությունը ցույց է տրված 5-րդ տակտից, առանց դաշնամուրային նախանվագի. դա անհիմն է, 2-րդ անգամ երգը կատարվում է նախանվագով (տե՛ս ՀՔ, № 1):

2. «Հաբբա». ՀՔ, էջ, 10, № 2: Սոպրանոյի և տենորի փոխերգ է: Այս երգի մասին Մ. Աբեղյանը իր և Կոմիտասի համատեղ կատարած խմբագրական աշխատանքի կապակցությամբ հետևյալն է գրում. «...Որովհետև «Հաբբան» ջանք-ջան» կրկնակը նա (Կոմիտասը) երկու փոքր ինչ տարբեր եղանակներով ուներ, այդ ինձ թելադրեց մի աչնպեսի երգ խմբագրել, որ փոխեփոխ երգեն իրար դիմելով սիրո խոսքերով. տղա և աղջիկ: Կոմիտասն սկզբում չէր ընդունում այդ, առարկելով, թե մեր գլուղերում այդպես չեն երգում, բայց երբ ես ցույց տվի, որ ժողովրդական երգերի բանաստեղծության մեջ կա փոխը, նա համաձայնվեց սրան: Այս մանրամասնությունների մեջ մտնում եմ, որպեսզի պարզ լինի, որ Կոմիտասը ժողովրդական երգերը մշակելով հանդերձ՝ ձգտում էր ըստ ամենայնի չհեռանալ բնիկ ժողովրդականից»*:

«Հաբբան»-ի ազգագրական վարիանտները կան № 725 ձեռագիր ժողովածուում, էջ 51, 112, 114, 115, 148: Դրանք թե՛ միմյանցից և թե՛ մշակված վարիանտից զգալի տարբերություն ունեն: Կոմիտասի մշակումը ներկայացնում է այդ բոլոր երգերի լուրստեսի ստեղծագործական սինթեզը: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 49, № 41

* Մ. Աբեղյան. «Էթնոլոգիաներ Կոմիտասի մասին» («Կոմիտաս» ժողովածու, նվիրված ծննդյան 60-ամյակին, էջ 63, Երևան, 1930):

** Նույն տեղում:

Երգն արտատպվում է «Հալ քնար»-ից:

Կոմիտասի երաժշտական տեքստում կատարված է հետևյալ փոփոխությունը. 8-րդ տակտից սկսած, նվագակցության ձախ ձեռքի պարտիայում փոքր լիգաներով միացված էին երկու առանձին ձայնի (տարրեր մեկուդիկ գծերի) պատկանող ձայնանիշներ (ՀՔ, էջ 11—12): Այդ լիգաները հանված են:

1939 թվի հրատարակության մեջ «Հարբան»-ի նրբերանգավորումը փոփոխության է ենթարկված: Այս երգում էս, ինչպես Շնոլ արեք»-ում, շատ տեղեր նվագակցության ուշ և ձախ ձեռքի պարտիաները իրենց առանձին երանգանիշներն ունեն:

3. «Երկից ամպել է»։ ՀՔ, էջ 15, № 3: Ազգագրական վարիանտները զետեղված են ԱԺ I, էջ 70 և ԱԺ II, էջ 33: Մշակման մեջ մեկուդիան փոքր փոփոխություններ է կրել, մասնավորապես, ավելացվել են կրկնությունները, որոնք ազգագրական վարիանտներում չկան: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 13, № 10:

Արտատպվում է «Հալ քնար»-ից, ակնհայտ վերապահների ուղղումով:

4. «Անտունի»։ ՀՔ, էջ 17, № 4: № 725 ձեռագիր ժողովածուում զետեղված արդեն մշակված մեկուդիան վերջնական վարիանտից մետրոդիթմին վերաբերող փոքր տարբերություն ունի: Այդ ժողովածուում մեկուդիայի գրառման մոտ հայկական և եվրոպական սառալին նոտագրությամբ Կոմիտասի կողմից մատիտով կատարված մի քանի նշումներ կան, որ վերաբերում են երգի ներդաշնակությանը: Ցույց տրված հարմոնիան հիմնականում նման է մեներգի վերջնական վարիանտի հարմոնիային:

Արևիկում կա նաև երգի մշակման մի սևագրություն (ձեռագիր № 566), որտեղ մեկուդիան գրեթե նույնն է, սակայն նվագակցությունը դեռևս հեռու է իր վերջնական կատարելությունից (նվագակցության մեջ գերակշռում են մեղեդիական շարժման «ընդհանուր ձեռքը»՝ արպեջիո, գամմայական ընթացք): Դա Կոմիտասի սկզբնական փորձերից մեկն է, և ցույց է տալիս «Անտունի»-ի նվագակցության ֆակտուրայի, ուրթմի, հարմոնիայի և ընդհանրապես այդ երգի խոր անհատական երաժշտական կերպարի կազմակերպման ընթացքը: Այդ փորձ-սևագրությունը մի ավելորդ անգամ հաստատում է երգի ըստեղծման վրա Կոմիտասի դրած աշխատանքի ստեղծագործական ողջ խորությունն ու նշանակալիությունը:

«Անտունի»-ի բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 6, № 2: ՀՄԽ I երկու տպագրություններում և մշակման մեջ այդ տեքստը տարբերություն ունի:

Առաջին տպագրության մեջ երգի 2-րդ տան 4-րդ տողը գրված է՝

Ղարիբի սիրտն է պղտոր ու մոլոր:

Երկրորդ տպագրության մեջ «Ժողովրդական մի վարիանտից առնելով» փոխված է՝

Անտունի սիրտն է պղտոր ու մոլոր:

Այստեղից էլ Կոմիտասը վերցրել է երգի վերնագիրը: Առկա են այլ փոքր տարբերություններ ևս, օրինակ.

Ասաված սիրեք՝ մի ըլնիք սքրտիկ սևավոր:

Երկրորդ տպագրության մեջ փոխված է՝

Այս, իսկի մի լնիք սքրտիկ սևավոր:

ՀՄԽ երկու տպագրություններում՝

Էրթամ՝ ձի թալեմ էն գարնան գետեր:

Կոմիտասի մշակման մեջ՝

Էրթամ՝ ձի թալեմ էն ելման գետեր:

1939 թ. հրատարակության մեջ «Անտունի»-ի նվագակցության 2-րդ տակտի երկրորդ մի ձայնանիշները միացնող գիծը հանված է, որի հետևանքով այդ տեղում ըստացվում է I և IV օկտավայի մի, մինչդեռ պետք է լինի II և IV օկտավայի մի (այդպես է նաև բոլոր համանման տակտերում, մինչև 14-րդ տակտը ներառյալ), կան մի շարք վրիպակներ ևս: Երգն արտատպվում է «Հալ քնար»-ից առանց փոփոխության:

5. «Գառուց ա»։ ՀՔ, էջ 24, № 6ա: Ազգագրական վարիանտը կա ԱԺ I, էջ 5, ԱԺ II, էջ 29 (1891 թվին գրված Կոմիտասի տետրից) և № 325 ձեռագիր ժողովածուում,

* Տես այդ մասին Մ. Արեղյանի Հայ հին գրականության պատմություն, հատոր 2-րդ, էջ 566, Երևան, 1946:

էջ 89: Առաջին երկուսը, որ բերված են ստորեւ, միմյանցից և մշակվածից տարբեր են:

№ 325 ձեռագրի վարիանտը մշակվածից տարբերվում է նրանով, որ կրկնակը 1+ նախատակում է սկսվում: Բանաստեղծական տեքստը գետեղված է ՀՄԽ I, էջ 38, № 32:

«Գարուն ա» երգը Կոմիտասը, մշակել է նաև որպես խմբերգ, դաշնամուրով (անտիպ) և առանց նվագակցության (ՀՔ, էջ 26, № 6բ): Առանց նվագակցության խմբերգի և մեներգի մեկուկիսն նույնն է, ներդաշնակության մեջ մեծ զանազանություն կա: Դաշնամուրով խմբերգի սեպերը ձեռագրերից մեկում (ձեռ. № 555) կա նախանվագ, որը մեներգի նախանվագի մի նախնական վարիանտն է:

Սրտատապվում է «Հալ քնար»-ից առանց փոփոխության: «Գարուն ա» երգով ավարտվում են «Հալ քնար»-ում եղած մեներգերը:

6. «Ծիրանի ծառ». Այս երգի համար հիմք են ծառայել Կոմիտասի Ազգագրական ժողովածուում գետեղված հետևյալ երգերը.

ա) «Ծիրանի ծառ, բար մի տա», բ) Հա տվեք, հետ տվեք» և գ) «Հով, հով, հովն ընկավ» (ԱԺ I, էջ 3, № 8, 9, 10)*: Այդ երգերը մշակման մեջ մտնելով իրենց ամբողջականությունը պահպանել են, սակայն թե՛ խոսքի և թե՛ երաժշտության, և հետևաբար նաև ընդհանուր բնույթի տեսակետից միմյանց հետ մոտիկ լինելով և միմյանց լրացնելով, Կոմիտասի ստեղծագործության մեջ դրանք օրգանապես միաձուլվել, մեկը մյուսի բնական շարունակություն են դարձել: Այդպիսով ստացվել է մեծ ֆորմայի, լայնաշունչ ստեղծագործություն:

Հետաքրքիր է, որ Կոմիտասի ժողովրդական երգերի տեւորում (ձեռ. № 302) այդ երեք երգն արդեն գրված են հենց այն հաջորդականությամբ, ինչպես գրվել են մշակման մեջ: Քանի որ Կոմիտասի այդ տեւորը (ԱԺ I-ի բնագիրը) Սպ. Մելիքյանի կողմից արտագրվել է 1904 թվին, ուրեմն մինչև այդ «Ծիրանի ծառ»-ի ամբողջությունը՝ ներդաշնակությամբ թե առանց ներդաշնակության գոյություն է ունեցել (տես ԱԺ I, Առաջաբանը, էջ VIII): Ի դեպ, հիշյալ երեք երգի խոսքերն ևս նույն հաջորդականությամբ միացված են որպես մեկ երգ ՀՄԽ II հիմնականում (էջ 5, № 1), որն, ինչպես հայտնի է, լույս է ընծայվել 1905 թվին:

* «Հով, հով, հովն ընկավ» երգը Ազգագրական ժողովածուում երեք տարբեր վարիանտ ունի՝ № 7, 10, 37: «Ծիրանի ծառ» մեներգում Կոմիտասն օգտագործել է միայն № 10-ը:

Երեք երգերի առանձին դարձվածքները № 302 ձեռագրում և մշակումներում վարիանտներ ունեն։ Կարևոր է նշել առաջին երգի («Ծիրանի ծառ») 2-րդ նախադասության վարիանտը, որտեղ երգի հնչյունածավալը տեղից տեղափոխվում է.

և երկրորդ պարբերության սկզբի վարիանտները, որոնք լադային տարբեր երանգներ ունեն.

Բերված վարիանտներից վերջինը Կոմիտասն օգտագործել է «Ծիրանի ծառ»-ի խմբական մշակումներում (ձև. № 405, էջ 10 շրջ. և 7 շրջ.):

«Ծիրանի ծառ» մեներգը առաջին անգամ հրատարակվել է 1928 թվին (ՀԺԵ տետր Դ): Այդ հրատարակության նախաբանում ասված է, որ «Ծիրանի ծառ»-ը, ինչպես նաև նույն տետրի մեջ ընդգրկված «Կոռնիկ», «Էջվում եմ», «Նազանք» և «Խնկի ծառ» մեներգերը քաղված են մի ձեռագիր հավաքածուից, որը պահպանվել է օր. Մարգարիտ Բաբայանի խնամքով, օրինակված 1911 թվին, և որի մեջ «Ծիրանի ծառ»-ը, «Կոռնիկ»-ը և «Նազանք»-ը գրված են եղել հենց իր՝ Կոմիտասի ձեռքով:

Կոմիտասի արխիվում 1955 թվի նյութերի մեջ ստացվել է Մ. Բաբայանի ձեռագիր մի տետր, ընդօրինակված 1911 թվին Սպիտակ կղզում (Շենքլին, Անգլիա), որի մեջ «Ծիրանի ծառ» երգը չկա, իսկ «Կոռնիկ»-ն ու «Նազանք»-ն էլ գրված են ոչ թե Կոմիտասի, այլ Մ. Բաբայանի ձեռքով: Ըստ երևույթին ՀԺԵ նախաբանում խոսքը մի այլ հավաքածուի մասին է: Նույն 1955 թվի նյութերում կան «Ծիրանի ծառ» մեներգի մշակման 4 օրինակ, առանձին նոտային թերթերի վրա, որոնք բոլորն էլ համարակալված են № 554:

Դրանք են.

ա) Մատիտով, սևագիր օրինակ: Երգի 1-ին հատվածի տոնաչափությունը ֆա-միևոր է (լանալիում դրված է 3 բեմոլ), գրվածը թերի է, մինչև «Հա տվեք»-ը:

բ) Նույնը, որոշ փոփոխություններով, թանաքով արտագրված, նույնպես սևագիր: Լրիվ է, բայց երանգանիշները և տեմպի ցուցիչները դրված չեն:

գ) Թանաքով մաքուր գրված օրինակ: Առաջին հատվածի տոնաչափությունը լյա-բեմոլ-միևոր (բանալիում դրված է 6 բեմոլ), լրիվ է:

Այս երեքը գրված են Կոմիտասի ձեռքով:

դ) Թանաքով մաքուր գրված օրինակ: Նախորդի արտագրությունն է, կատարված Մ. Բաբայանի ձեռքով:

Այս վերջինը մի մասնավոր հետաքրքրություն ունի, այն է, որ երգի վերջում, նոտային թերթի աջ անկյունում հավանաբար Մ. Բաբայանի ձեռքով, մատիտով գրված է «1906, Փարիզ», ըստ երևույթին երգի մշակման կամ արտագրության ժամանակն ու տեղը: Նույն ձեռագրի սկզբում, վերևի ձախ անկյունում դարձյալ Մ. Բաբայանի ձեռքով

* Ընդունելով, որ մեներգը ստեղծվել է ամենաուշը 1906 թվականին (տե՛ս նաև Սպ. Մելիքյանի զետեղությունն այդ մասին ԱԺ I, էջ VIII-ում), չի պարզվում սակայն, թե ինչպես է, որ «Ծիրանի ծառ»-ը՝ Կոմիտասի լավագույն գործերից մեկը, տեղ չի գտել ո՛չ նրա «Հայ քնար» ժողովածուում (հրատարակված 1907 թվին), ո՛չ էլ, հետագայում, «Հայ գեղջուկ երգեր» ժողովածուում:

գրված է՝ „Sol mineur, avec un bémol ալտինքն նշված է երգի վերջնական տոնաչափությունը: Ամենալին հավանականությունը դա Կոմիտասի ցուցմունքն է:

Թեև հիշված ձեռագրերում եղած տարբերությունները միմյանցից և տպագրվածից ընդհանուր առմամբ շատ չեն (դրանք հիմնականում վերաբերում են երգի առաջին պարբերությանը), այնուամենայնիվ այդ ձեռագրերի համեմատությունը ցույց է տալիս երգի վերջնական վարիանտի գոյացման ընթացքը: Տոնաչափական փոփոխությունից բացի, անհրաժեշտ է նշել նաև երգի սկզբնական ֆորադի տակտում ունեցած դիրքի փոփոխումը (այս ձեռագրում այդ սկիզբը երկու վարիանտով է գրված): Ստորև բերվում են «ա» և «գ» ձեռագրերում եղած երգի սկզբի վարիանտները:

Երկու համակարգից գրված է:

մի - րա - նի ծառ, րառ մի՛

մի - րա - նի ծառ, րառ մի՛

մոտ 42

մի - րա նի ծառ, րառ մի

ppp

p

ձ. *

Ինչպես տեսնում ենք, ոչ մեկն էլ նման չէ տպագրվածին, ինչպես նաև Ազգագրական ժողովածուում եղած միաձայն մեղոդիային, որտեղ երգն սկսվում է 1-ին տակտում և առաջին երկու ձայնահիշը նախատակա են կազմում:

«Գ» և «գ» ձեռագրերը տպագրվածից ալ տարբերություն չունեն, եթե նկատի չառնենք, որ այս ձեռագրերում երգի գլխամիկալի և պեղալի նշանները ավելի մանրամասնորեն են գրված և տեմպի նշումները գրված են ոչ թե իտալերեն, ալ հայերեն:

Հայց է ծագում. Մ. Բաբալանի կողմից ընդօրինակված այդ «գ» ձեռագրի՞ն է արդյոք հիմք հանդիսացել 1928 թվի տպագրության համար: Եթե այո, ուրեմն պետք է ենթադրել, որ վերոհիշյալ փոփոխությունները կատարել է այդ հրատարակության խմբագիր կոմպոզիտոր Վ. Սարգսյանը. այն է՝ նա երգի տոնաչափյանը փոխել է Մ. Բա-

րալանի ընդօրինակության մեջ հղած Կոմիտասի ցուցմունքի հիման վրա, իսկ սկզբնական ֆորազի տակառալին տեղը՝ Ազգագրական ժողովածուի հիման վրա: Դժբախտաբար այդ մասին ՀԺԵ Դ տետրում որևէ դիտողություն չկա: Իսկ եթե ոչ, ապա մնում է կարծել, որ դուռնություն ունի «Ծիրանի ծառ» մեներգի մշակման մի ալլ, թերևս վերջնական բնագիր-վարիանտ, որը դեռևս մեզ հայտնի չէ: Քանի որ այդ հարցը լիովին պարզել առաջիկա հնարավոր չէ, նպատակահարմար գտնվեց երգի տոնալնությունը և սկզբնական ֆորազի տեղը պահպանել այնպես, ինչպես 1928 թվի տպագրված օրինակում է:

Ներկա հրատարակության մեջ պահպանված են նաև տպագրվածում հղած տեմպի և կատարման բնույթի իտալերեն նշումները, որոնք ձեռագրերում չկան: Տպագրվածի մեջ դինամիկայի և պեդալի պակասող նշանները այս հրատարակության մեջ առնված են Կոմիտասի ձեռագրից («գ»): Տեմպի հայերեն նշումները չեն բերված, որովհետև դրանք հղածին գրեթե նոր բան չեն ավելացնում: Այդ նշումներն են.

Lento. Con affetto	հատվածի համար՝ ծանր,
Meno lento	հատվածի համար՝ քիչ աշխույժ,
Moderato	հատվածի համար՝ չափավոր-հանգարտ,
Lamento, ma tranquillo	հատվածի համար՝ չափավոր և հանգարտ,
Più lento, con dolore	հատվածի համար՝ քիչ ծանր:

Չափահարի ցուցիչները նույնն են երկու տեղում:

Ձեռագրում երգի վերջից հաջված 6—7 տակտերի մոտ կա՝ «Չափավոր և հանգարտ. $1\frac{1}{4}=92$ » նշումը, որը 1925-ի և ներկա հրատարակության մեջ դուրս է թողնված: 1928 և 1939 թ. թ. հրատարակության մեջ բանաստեղծական տեքստում հղած մանր վրիպումները ներկա տպագրության մեջ «Հազար ու մի խաղ»-ի հիման վրա ուղղված են, կատարված են նաև ալլ մանր ուղղումներ:

«Ծիրանի ծառ» մեներգը ձեռնարկված է երգիչ Արմենակ Շահ-Մուրադյանին (ՀԺԵ, տետր Դ):

7. «Քեկեր, ցուրեր». ՀԳԵ 1-ին տետրի առաջին երգն է, № 13*: Բանաստեղծական տեքստը ՀՄԽ հիսնյակներում չկա:

«Քեկեր, ցուրեր»-ը իրենից ներկայացնում է ժողովրդական երկու երգի միացում: Այդ երկու երգը («Քեկեր, ցուրեր» և «Սարի սուլոր») առանձին-առանձին, բայց մեկը մյուսից անմիջապես հետո, զետեղված են Կոմիտասի Ազգագրական ժողովածուի (ԱԺ I) բնագրում (ձեռ. № 302, էջ 63, № 310 և 311): Ինչպես Կոմիտասի մի շարք ալլ ստեղծագործություններում, այս դեպքում ևս ժողովրդական առանձին երգերը մեկ ամբողջության մեջ միացված են նուրբ կատարված ընտրություններ:

Կոմիտասի արխիվում պահվում են այս երգի մշակման մի քանի ձեռագրեր, որոնք տպագրվածի նախնական վարիանտներն են և նրանից փոքր տարբերություն ունեն: Ձե-

ռագրերից մեկում երգի նախադասվածը և վերջնամասը չկան, № 424 և 554-ում նախադասվածը երկու տակտ է (կրկնվում է 1-ին տակտի ֆիգուրը), իսկ տների կրկնությունն անցնելու եռատակա ֆորազը բացակայում է: № 401 ձեռագրում երգի վերջին տան հա-

* «Հայ գեղջուկ երգերը» բաղկացած են երկու տետրակից. տետրակ Ա՝ մեներգեր (№ 13—22), տետրակ Բ՝ խմբերգեր (№ 23—32): Այդ ժողովածուն Կոմիտասը գիտում էր որպես «Հայ քնար»-ի շարունակություն, ուստի առաջին տետրակում երգերի համարակալումը սկսել է № 13-ից:

մար մի քանի վերջավորութիւնն կա գրված, որոնցից մեկը (վերը բերվածը) տպագրվածից զգալի տարբերվում է:

№ 568 մեծադիր տետրում, որը գրված է համաժողովուրդ 1911 թ. առաջին կեսին, «Քեկեր, ցուեր» երգն ունի խմբագրական շտկումներ և փոփոխութիւններ, որոնց շնորհիվ նա ստանում է իր գրեթե վերջնական տեսքը, պահպանելով տպագրվածից աննշան տարբերութիւններ:

Տպագրված երգում (ՀԳԵ 1), կրկնակի վերջին տակտում («Ե՛կ, տղա») նվագակցութիւնն երկրորդ դո-րի-նեղը որոշ կասկածի տեղիք է տալիս: Վերոհիշյալ ձեռագրերից ոչ մեկում այդ նոտան չկա, այլ դրա փոխարեն 1Պա է:

«Քեկեր, ցուեր»-ը Կոմիտասը մշակել է նաև որպես խմբերգ (ՀԺԵ, տետր Դ): Խմբերգի և մեներգի մեկուդիաները լադային երանգի տեսակետից փոքր, բայց կարևոր տարբերութիւնն ունեն միմյանցից, երկու մշակումների ներդաշնակման մեջ մեծ դանդաղանութիւն կա:

Արտատպվում է «Հայ գեղջուկ երգեր»-ից առանց փոփոխութիւն:

8. «Քեկե, քեկե». ՀԳԵ I, էջ 5, № 14: Բանաստեղծական տեքստը ՀՄԽ հիւսնյակներում չկա:

Հետաքրքրական է այս երգի եղանակի խիստ մոտիկութիւնը Կոմիտասի գրի առած մի այլ՝ «Ազիզ բալիս սպանեցին» սրտառուչ ողբերգի եղանակին (գրի է առել Կողբ գլուղում, 1913 թ. տես՝ ԱԺ II, էջ 74, № 68): Նույն երգի մի ուրիշ վարիանտ, իր եղանակով ավելի ևս մոտիկ «Քեկե, քեկե» երգին, գրի է առել Կոմիտասի աշակերտ Հակոբ Հարութիւնյանը «Ալարաշին սպանեցին» խոսքերով (տե՛ս նրա «Մանյակ» ժողովածուի բնագիրը ԳԱ Արվեստի ինստիտուտում):

Մշակումը սեպտիմի վիճակում գտնվում է Կոմիտասի 1911 թվականի տետրում (ձեռ. № 399, էջ 19—20), կա նաև մոմաթղթի վրա տպագրութիւնն ներկայացնելու համար սև թանաքով մաքուր արտագրված (ձեռ. № 401): Տպագրվածի համեմատութեամբ այս երկունս էլ նախնական վարիանտներ կարող են համարվել: Մեկուդիան նույնն է, եթե չհաշվենք կրկնակում եղած զարգարանքի փոքր զանազանութիւնը: Էականը նվագակցութիւնն սկզբնական տակտերի ութմի և ֆակտուրայի տարբերութիւնն է: Զեռագրի մեջ շարժումը հաճախակի է, շարունակ ութերորդականներով, այդ տակտերում պահպանվում է նախանվագի ֆակտուրան: Մոմաթղթի վրա գրված օրինակում մոտոտով կատարված փոփոխութիւնները երգը բերում են գրեթե իր վերջնական տեսքին:

Այս երգում հետաքրքիր և Կոմիտասի համար բնորոշ է պեղալի առանձնահատուկ դործածութիւնը:

«Քեկե, քեկե»-ն արտատպվում է «Հայ գեղջուկ երգեր»-ից: Պեղալի նշանակման մեջ 11-րդ և 15-րդ տակտերում եղած ակնհայտ վրիպակներն ուղղված են վերոհիշյալ ձեռագրերի հիման վրա:

9. «Սար, սար». ՀԳԵ I, էջ 8, № 15: № 725 ձեռագիր տետրում մեկուդիայի մեկիդմը ավելի առատ է, մշակման մեջ Կոմիտասն այն չափավորել է: Տեքստը ղեկավարված է ՀՄԽ I, էջ 21, № 17:

Կոմիտասի արխիվում կան այս փոքրիկ մեներգի մշակման մի շարք սեպտիմի էսքիզներ, մի մասը թերի գրված: Հիշենք դրանցից № 399 ձեռագիր տետրում եղածը, որ «1911. 8/ը. Շենքիին» նշումն է կրում և հալիական ձայնաշարով կատարված բազմաթիվ ուղղումներ ունի, և № 401 ձեռագրում եղածը, որ արտագրված է տպագրութիւնն ներկայացնելու համար և նման է երգի մշակման վերջնական վարիանտին:

Երգը մշակված է նաև քառաձայն խառը խմբի համար (անտիպ):

Արտատպվում է «ՀԳ երգերից» առանց փոփոխութիւն:

10. «Կաճե, կոռեկ». ՀԳԵ I, էջ 10, № 16: Ազգագրական ժողովածուում այս երգը կա այլ խոսքերով, «Դե քեկե, դե քեկե Յուդաբեր» վերնագրով (հատոր I, էջ 25): Մշակման մեջ մեկուդիան փոքր փոփոխութիւններ է կրել: Տեքստի առանձին հատվածների վարիանտներ կան ԺԽ, էջ 227—232:

Մեներգի մշակման օրինակները, չհաշված մի շարք անավարտ էսքիզներ, կան № 568, 441 և 399 ձեռագրերում: Դրանցից երկրորդում կա՝ «Ալեքսանդրիա, 1911, 19/և» (Կոմիտասի նշումներից դատելով առաջինն ավելի վաղ է գրված), վերջինն ինչպես ասվել է, գրված է 1911 թվի օգոստոսին, Սպիտակ կղզում (Շենքիին, Անգլիա):

№ 399 ձևագրում հղած տարբերությունը տպագրվածից թեև շատ չէ, բայց հրևում է հրգի վերջնական խմբագրման ընթացքը: Վերջին ձևագրում հրգը գրեթե լիովին նմանվել է տպագրված վարիանտին, այստեղ պակասում են կատարողական նշումները:

№ 568 և 441 ձևագրերում հղածը տպագրվածից հետևյալ տարբերությունն ունի. 10-12-րդ տակերում (կրկնակ) բասի ձգվող հնչյունը սոլ-դիեզն է, իսկ 16—17-րդ տակերում՝ րե-դիեզը: Մինչդեռ վերջնական վարիանտում կոմիտասը բասն ալիկի շարժուն է դարձրել (սեկունդային կարճ մոտիվները հաջորդաբար կանգ են առնում լյա-դիեզ, սոլ-դիեզ, ֆա-դիեզ, մի-դիեզ հնչյունների վրա) և այդ միջոցով բասում թաքնված պոլիֆոնիկ ընթացք է ստեղծել:

ՀԳԵ ժողովածուում այս հրգի մեջ վրիպակներ կան. 18-րդ տակի սի-դիեզը պետք է լինի ռե-դիեզ, ինչպես վերը հիշված ձևագրերում է: Վերջից 5-րդ տակում դրված ավարտման նշանը պետք է լինի կրկնություն նշան, դրանից հետո եկող քառատակը պետք է կատարվի միայն մեկ անգամ, հրգի վերջում, որպես վերջնական (ի դեպ ձևագրերում այդ քառատակը չկա, հավանաբար դա ավելացված է տպագրության ներկայացված վերջնական վարիանտում): ՀԳԵ այս վրիպակները նույնությամբ կրկնված են հետագա բոլոր հրատարակություններում:

«Կանչե, կանչե»-ը արտատպվում է «ՀԳԵ հրգեր»-ից վերոհիշյալ վրիպակների ուղղումով, պեղալի նշումը լրացված է:

11. «Ես սարեն կուգայի». ՀԳԵ I, էջ 14, № 17: Սպ. Մելիքյանը գտնում է, որ սա Աղվազրական ժողովածուում հղած «Ես ելա գնացի» հրգի մշակումն է (տես ԱԺ I, էջ 18 և 90), մինչդեռ դրանք միմյանցից տարբեր, ինքնուրույն հրգեր են: «Ես սարեն (կամ՝ Ես վերեն) կուգայի» հրգի միաձայն վարիանտը կա № 725 ձևագրում, որտեղից բերվում է մեկուդիայի առաջին կեսը, որն զգալի տարբերություն ունի մշակվածից:

Նման մեկուդիա, բայց մետրոդիթմական այլ ձևակերպում ունի № 325 ձևագիր ժողովածուի 25-րդ էջում հղած աղվազրական վարիանտը (նույնը կա նաև № 317 ձևագրի 17-րդ էջում):

Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 38, № 33: Երգն արտատպվում է «ՀԳԵ հրգեր»-ից, տեխնիկական կարգի փոփոխություններով:

Կոմիտասի արխիվում կան մեներգի մշակման մի շարք ավարտված և թերավարտ ձևագիր օրինակներ, որոնք տպագրվածից քիչ բանով են տարբերվում (ձև. № 403, 568 և այլն): Այդ ձևագրերում կան հրգի նախանվագի հետևյալ վարիանտները.

12. «Զինչ ու զինչ». ՀԳԵ I, էջ 17, № 18: Ազգագրական վարիանտները գտնվում են № 325 ձևադիր ժողովածուում, էջ 137—139: Դրանցից երկրորդը կոմիտասի մշակումից քիչ է տարբերվում, իսկ առաջինը, որ ստորև բերվում է, այլ եղանակ ունի:

Շամիրամի առասպելի հետ կապված ժողովրդական երգերից (որոնցից մեկն էլ «Զինչ ու զինչ» երգն է) Կոմիտասի ձայնագրություններում կան նաև «Զիմ գլխու ֆաթեն կիտամ»-ը (ԱԺ II, էջ 27) և մի քանի այլ երգերի խոսքեր: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ II, էջ 43, № 24:

Այս մեներգում բնորոշ է դաշնամուրի պարտիայի շարադրությունը, որ կատարված է երկու տարբեր՝ մանր և խոշոր շարվածքով: Մանր շարվածքով գրվածը կազմում է մի թափանցիկ հարմոնիական ֆոն, որի վրա շեշտվում, ցուցադրվում են այդ ֆոնի առանձին հնչյունները (խոշոր շարվածքով գրվածը), որոնք, ի դեպ երգի մեկուդիայից են վերցված և հարմոնիկ նվազակցություն մեջ թաքնված պոլիֆոնիկ գիծ են ստեղծում (նվազակցության մեջ այդպիսի թաքնված ենթաձայնային պոլիֆոնիկ գիծ Կոմիտասն

ստեղծել է իր այլ երգերում (ս): 1939 թվի հրատարակության մեջ՝ այդ տարբեր շարվածքներն անհիմն կերպով տպվել են միևնույն շրիֆտով, որի հետևանքով նվազակցության արտահայտչությունը զգալի կերպով տուժել է:

Հետաքրքրական է նշել, որ երգի նվազակցության մեջ իր ուզած արտահայտչականությունը ստեղծելու համար Կոմիտասը որոնել և փորձել է շարադրման տարբեր եղանակներ: Պահպանված ձևադրերը ցույց են տալիս այդ որոնումների ընթացքը: Այսպես, № 568 ձևագրում, որն ինչպես ասվել է, վերաբերում է 1911 թվականին, նվազակցությունը գրված է մի շրիֆտով, բայց ամեն մի նոտան իր առանձին երանգանիշն ունի, և վերջնական վարիանտի «խոշոր» նոտաները այստեղ խիստ շեշտված են (p-pp-ppp ֆոնի վրա՝ f և portamento): № 401-ում, որ հատկացված է եղել տպագրության ներկայացնելու, երկու թերափարտ գրված օրինակ կա. մեկը դեռևս հնի նման, մյուսն արդեն երկու տեսակի՝ մանր և խոշոր նոտաներով: Մյուսից երևում է, որ Կոմիտասը արտահայտչական այդ պրիմին «Զինչ ու զինչ» երգում մեծ կարևորություն էր տալիս, երգը կատարելիս դա անպայման հաշվի պետք է առնվի:

Մեներգի առաջին տակտում գտնվող glissando անրմինը ցույց է տալիս սահուն, լավ կապակցված, molto legato կատարումն: 4-րդ տան երկրորդ տողը բնագրում հա-

վիլլալ վանկ ունի, այդ տողը պետք է կատարել այսպես (տե՛ս նոտային օրինակը).

ապա՝ ինչպես տեքստում է:

Նույնությունը արտատպվում է «ՀԳ երգերից»:

13. «Ալագլազ (սառն ամպել ա)». ՀԳԵ I, էջ 19, № 19: Աժ բնագրում (ձեռ. № 302) երգը զետեղված է որպես № 115, «Բերդի բոլոր ավազ ա» խոսքերով (կրկնակի խոսքերը նույնն են) և ունի երկու վարիանտ, որոնցից 2-րդը Կոմիտասի խմբագրած վերջնական վարիանտն է: Ժամանակին Սպ. Մելիքյանը այդ երգը չի արտագրել, հետո վերցրել է Մ. Աբեղյանից (տե՛ս Աժ I էջ IX և 70): Կա նաև № 325 ձեռ. ժողովածուում, էջ 157: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 15, № 11:

Կոմիտասի արվեստով այս մեներգի մշակման էսքիզներ կան: № 403 ձեռագրում (ծոցատետր) երգը մի քանի անգամ գրված է սի-մաժոր-ում, 6-րդ էջում գրվածն արդեն վերջնական տոնայնության մեջ է (լյա-մաժոր), բայց նվագակցությունը դեռևս տարբերություն ունի վերջնականից: № 447 ձեռագրում երգը նախանվագ չունի, նվագակցության շարադրումն այստեղ մի փոքր այլ է (բերվում է նվագակցության սկզբի երկու տակը):

Որոշ տարբերություն կա նաև ներդաշնակման մեջ, վերջնական վարիանտն անհամեմատ կատարյալ է:

№ 399 ձեռագրում «Ալագլազ»-ը կրում է «1911 թ. 8/ը, Շենքիին» նշումը: Կոմիտասը «Ալագլազ»-ը մշակել է նաև խմբի համար (ՀԺԵ, տետր Դ): Մեներգը արտատպվում է «ՀԳ երգեր»-ից տեխնիկական կարգի մանր փոփոխություններով:

14. «Խճկի ծառ». Կատարման ժամանակ այս երգը կցվում է նախորդին, «ՀԳ երգերում» այդպես էլ զետեղված է «Ալագլազ»-ից հետո (I. էջ 32, № 20): «Խճկի ծառ»-ը ևս խմբական վարիանտ ունի (ՀԺԵ, տետր Դ), որ կատարվում է խմբական «Ալագլազ»-ին կից:

Ուշադրության արժանի է այն, որ Կոմիտասն այդ երկու երգի համար չափահարի համանման ցուցիչ է նշանակել (մի դեպքում 1/4-ը, մյուս դեպքում 3/8 = 63-ի), մինչդեռ այժմ անհիմն կերպով սովորություն է դարձել «Խճկի ծառ»-ը (մանավանդ խմբական վարիանտը) գրվածից շատ ավելի արագ կատարելը:

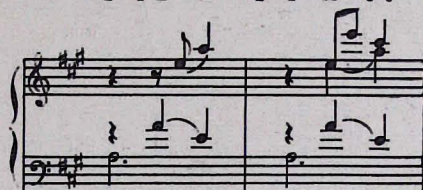
Աղագրական վարիանտները կան Աժ I, էջ 35, ձեռագիր № 325, էջ 159: Դրանց և մշակվածի մեջ փոքր տարբերություններ կան: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 16, № 12 և նույնպես գրված է «Ալագլազ»-ից հետո:

№ 399 ձեռագիր տետրում այս երգը, ինչպես և «Ալագլազ»-ը, կրում է «1911 թ. 8/ը, Շենքիին» նշումը: Վերջնական վարիանտի համեմատությունում այդ ձեռագրում եղած տարբերություններից նշենք *portamento*-ն (—), որ գրված է նվագակցության ամեն մի ֆիգուրի 2-րդ և 4-րդ ձայնանիշների վրա, բացի դրանից, 2-րդ, 4-րդ և 6-րդ տակտերում, դաշնամուրի պարտիայում կան այլ տարբերություններ ևս: № 401 ձեռագրում, սպառնալիքային ներկայացնելու համար երգը մաքուր արտագրելուց հետո Կոմիտասը վերանայել է նվագակցությունը: Մատիտով կատարված ուղղումները հանգեցնում են մշակման վերջնական վարիանտին: Այս ձեռագրում կա Կոմիտասի նշումը՝ «Ութնյակ բարձր փորձել Բ տոնը. նույնը՝ 2 տող: Այսպիսով, նվագակցությունը սկզբում նախատեսվել է ամբողջությամբ միևնույն օկտավայում կատարելու, ապա հեղինակը փորձել է 2-րդ (և 4-րդ) տան նվագակցությունը կատարել օկտավա բարձր, ապա ամեն մի տան 3-րդ և 4-րդ տողերի համար կատարել օկտավա բարձր: Վերջնական վարիանտում նվագակցությունը հաջորդական կարգով մեկ տողի համար ցածր, մեկ տողի համար բարձր է կատարվում:

«Խճկի ծառ»-ն արտատպվում է «ՀԳ երգերից» առանց փոփոխության:

15. «Ալ ալուզ». Տենորի և սոպրանոյի փոխերգ է, ՀԳԵ I, էջ 24, № 21: Բանաստեղծական տեքստը ՀՄԽ հիսնյակներում չկա:

Այդ երգի մշակման էսքիզները գտնվում են № 402 ծոցատետրում, 1911 թվակա-

նի տետրում (ձեռ. № 399) և № 401-ում: Երեք տեղում էլ վերջնական վարիանտից փոքր տարբերություններ կան գլխավորապես ներդաշնակման մեջ. ալյապես օրինակ՝ երգի 2-րդ նախադասության սկիզբը № 399-ում սոլ-մաժոր է, տպագրվածում՝ մի-մինոր: Արտատպվում է «ՀԳ երգեր»-ից տեխնիկական կարգի մասնի փոփոխություններով: 16. «Կուժճ առա». «Հայ գեղջուկ երգերի» I տետրի վերջին երգն է (էջ 28, № 22), զրված է նաև խմբի համար (ՀԳԵ I, էջ 18): Ազգագրական ժողովածուում այս երգի միմյանցից տարբեր երկու վարիանտ կա (ԱԺ I, էջ 40, № 133, երկրորդը վերցված է Մ. Աբեղյանից):

Մշակման համար Կոմիտասը հարգարկով, պարզեցրել է նախապես զրի տոնավածը: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 13, № 9:

1911 թվականի տետրում (ձեռ. № 399) այս երգը չկա: Հնարավոր է, որ դա հանդիսացել է տետրի 10-րդ երգը, որը տետրում չի պահպանվել (ի դեպ հնարավոր է նաև, որ այդ պահասող 10-րդ երգը եղել է «Քեկեր, ցուլեր»-ը, կամ «Կուռնի»-ը): «Կուժն առա»-ն բացակայում է նաև տպագրության ներկայացնելու համար մոմտթղթի վրա զրված թերթերում (ձեռ. № 401): Դրա փոխարեն № 568 տետրում կա մենեռգի երկու վարիանտ, որոնք մշակման վերջնական վարիանտից թեև երաժշտական կերպարով հար և նման, բայց շարադրությամբ տարբեր են նրանից և ինքնուրույն զեղարվեստական արժեք ունեն: Այդ վարիանտները (երկուսն էլ սի-բեմոլ-մաժոր են) բերված են այս հատորի հավելվածում:

Կոմիտասի արխիվում կան «Կուժն առա»-ի խմբական մշակման օրինակներ, որոնցից մեկը (ձեռագիր № 413) դաշնամուրի նվագակցություն ունի, կատարված մի նոր, ալլ շարադրությամբ:

Արտատպվում է ՀԳ երգերից լիգատուրայի փոքր թեթևացումով:

17. «Կափալի երգը». Առաջին անգամ հրատարակվել է Թբիլիսիում, որպես հավելված մանկական «Հասկեր» ամսագրի (1908 թ. ապրիլ): Խոսքերը ժողովրդական են, մշակված բանաստեղծ Հովհ. Թումանյանի կողմից («Կափալի գովեր», Հովհ. Թումանյան, Երևան, հ. I, 1958, էջ 103): Երաժշտությունը Կոմիտասինն է:

«Կափալի երգը» զրված է մենակատարի և մանկական խմբի համար ալյապես. երգի հիմնական մասում ամեն մի ֆրազը կատարվում է նախ մենակ, ապա խմբի կողմից նույնությամբ կրկնվում է: Կրկնակը կատարվում է խմբով, բայց խումբը բաժանված է երեք մասի. 1-ին ֆրազն երգում է խմբի Ա մասը, երկրորդ ֆրազը՝ Ա և Բ մասը, վերջին ֆրազն երգում է ամբողջ խումբը:

Նկատի ունենալով, որ այժմ հաստատուն տրադիցիա է դարձել «Կափալի երգը» կատարել նաև առանց խմբի մասնակցության՝ որպես մենեռգ, խմբադրությունը համար գտավ ալդպիսի վիճակում երգը զետեղել Կոմիտասի մենեռգերի հատորում: Այդ կապակցությամբ խմբին վերաբերող կրկնվող հատվածները երգի տեքստից դուրս են թողնված*:

* «Կափալի երգը» նախնական վիճակով՝ որպես խմբերգ կապակցվի Կոմիտասի խմբերգերի հատորում:

Երգի վերահրատարակությունը կատարվում է արխիվում գտնվող Կոմիտասի ձեռագրից (ձեռ. № 561), որը 1908 թվի տպագրությունն է: Թե՛ ձեռագրի և թե՛ առաջին տպագրության վերջին երեք տակտերի ակնհայտ վրիպակները Փարիզի 1930 թվականի հրատարակության մեջ և այս հատորում ուղղված են: Չափահարի ցուցիչը և *Tendre et alerte* նշումը բնագրում չկան, սույն հատորում ղրանք ղրված են 1930 թ. հրատարակության հիման վրա, դինամիկայի նշանները նույնպես լրացված են այդտեղից: Պեղալի նշումները բնագրին են:

18. «Չեմ կըրնա խաղա». Ազգագրական վարիանտը կա Աժ 1, էջ 39, խոսքերը՝ Ժև, էջ 159.

(Չեմ, չեմ, չեմ կըրնա խաղա,

Մաս բարուհըս կըճռնըռա:

Եվ երկրորդ տողի վարիանտը՝

Անոթի փորըս կըզըռզըռա):

Այս մեներդը առաջին անգամ տպագրվել է 1908 թվին, «Գեղարվեստ» ամսագրի № 1-ում, էջ 101 (Թիֆլիս): Այդ տպագրությունից բացի, խմբագրության արամադրության տակ եղել են նաև Կոմիտասի երեք ձեռագիրը (ձեռ. № 473, 424, 569) և Փարիզի 1928 թվի հրատարակությունը (ՀժԵ, տետր Դ): Կա նաև Մ. Բաբայանի ձեռքով օրինակվածը, որ № 473-ում եղածի մաքրագրությունն է: Այդ հինգ օրինակի միմյանց հետ բաղդատությունը ցույց է տալիս, որ Կոմիտասը, իր ալ երգերի նման «Չեմ կըրնա»-ն ևս շարունակ մշակել, բարեփոխել է:

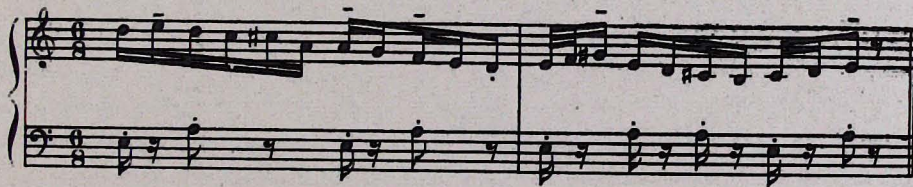
№ 473 ձեռագրում երգն ունի «1907 թ. 24»-ը, Փարիզ» նշումը: Սա մշակման առաջին վարիանտն է: Նվագակցությունը վերջնական վարիանտից ավելի պարզ է, չկան նախանվագը և վերջնվագը, որոշ տարբերություն կա նաև ներդաշնակման մեջ: Խոսքերը կիսատ են գրված, դինամիկայի նշաններ չկան, տեմպն ևս չի նշված: Այդ նախնական վարիանտը բերված է այս հատորի հավելվածում:

№ 424 ձեռագրում եղածը նույնպես առանց նախանվագի և վերջնվագի, նվագակցության շարադրությամբ մոտենում է № 569-ին: Այս վերջինը «Գեղարվեստ»-ում տպագրվածի բնագիրն է, գրված մոմաթղթի վրա, հատկապես տպագրության նպատակով: Բայց այդ բնագրի և տպագրվածի միջև որոշ տարբերություն կա, որ հավանաբար վերջին սրբագրության ժամանակ է առաջացել: Այդ տարբերությունը վերաբերում է նախանվագի առաջին տակտին:

ԲԱՐԵՐԸ

ՏՊԵՐԱԿԱՆԸ

Բացի ղրանից, տպագրության մեջ մոռացված են բնագրում Կոմիտասի կողմից մանրամասնորեն նշանակված կատարողական ցուցումները:

Փարիզի հրատարակության մեջ «Գեղարվեստ»-ում տպագրվածին որպես երգի երկրորդ տուն միացված է № 473 ձեռագրից կատարված Մ. Բաբայանի ընդօրինակումը, որի հետևանքով այլ լրացուցիչ տան թե՛ մեկուկիսի և թե՛ նվագակցության մեջ վարիանտներ փոփոխություններ են առաջացել. մի բան, որ Կոմիտասի վերահիշյալ ձեռագրի-

րից ոչ մեկում չկա և ընդհանրապես բնորոշ չէ նրա երգերին: Այդ հրատարակության մեջ այլ թերություններ էլ կան, այն է.

ա) ավելացված տան նախադասությունները կրկնված չեն, ուստի այդ տունը 8 տակ-տի փոխարեն 4 տակառուն:

բ) երկրորդ տունն առանձին գրվելուց հետո ամբողջի կրկնության նշանն ավելորդ է դրված.

գ) խոսքերը պակաս են և չեն համապատասխանում եղանակին (այս թերությունը վերաբերում է նաև առաջին հրատարակությանը):

դ) ճիշտ չէ դրված նաև չափահարի ցուցիչը: Ըստ բնագրի ոչ թե 1/4 -ը, այլ 3/8 = 50-ի: Կատարողական նրբերանգները բացակայում են և այլն:

Ներկա հրատարակության համար հիմք է ընդունված «Գեղարվեստ»-ում տպագրվածի բնագիրը (ձեռ. № 569), որն եղած բոլոր վարիանտներից անհամեմատ ամբողջա-կանն ու կատարյալն է: Երկրորդ տան խոսքերը լրացված են:

19. «Շողեր ջան». 1907 թ. տպագրվել է որպես խմբերգ (ՀՖ, էջ 42, № 12), մեներգը առաջին և միակ անգամ հրատարակվել է 1912 թ.վին, Կ. Պոլսում, հունական «Μουσική» ամսագրի 5-րդ համարում: (Տես՝ Կոմիտասի արխիվում կոմպոզիտորի անձնա-կան դրագարանը, № 220): Խմբերգի և մեներգի ներդաշնակությունը տարբեր է:

Հայտնի են այս երգի ազգագրական հետևյալ վարիանտները. ա) ԱԺ I էջ 5, բ) նույն տեղում՝ I էջ 15 («Ուն կերևա, ձուն կերևա»), գ) ձեռագիր № 325, էջ 23 («Ուն կերևար, ձուն կիրևար») դ) նույն տեղում՝ էջ 153: Սրանցից «բ» և «գ», որ բերված են ստորև, փաստորեն երգի երկրորդ կեսի վարիանտներն են և զգալի տարբերվում են մյուսներից:

Ուն կե - ռե - վա, ձուն կե - ռե վա, ճո - դեր ջան,
բեր - դի տա - կին ձուն կե - ռե - վա, ճո - դեր ջան:
Ուն կե - ռե - վա, ձուն կե - ռե - վա, ճո դեր ջան,
բեր - դի տա - կին տուն կե - ռե . վա, ճո - դեր ջան:

Մյուս երկուսը միմյանց նման են և մշակված մեներգի մեղոփայտից գրեթե տարբերու-թյուն չունեն: Բաժնատեղծական տեքստը գետեղված է ՀՄԽ I, էջ 45, № 39:

Կոմիտասի արխիվում կան այդ մեներգի մշակման մի շարք էսքիզներ (ձեռ. № 399, 403, 568 և այլն), որոնց մեջ կարելի է առանձնացնել երգի նվագակցության առնը-վազն 7 վարիանտ: Դրանց միջև եղած փոքր տարբերությունը զլխավորապես վերաբե-րում է մեներգի առաջին կեսի նվագակցության ֆակտուրային, մասամբ նաև ներդաշ-նակմանը: № 399 ձեռագրում երգը կրում է «1911, 20» է, Փարիզ» նշումը:

«Շողեր ջան» մեներգը արտատպվում է վերոհիշյալ ամսագրից: Նվագակցություն 3-րդ և 6-րդ տակտերում եղած վերջին ֆա նոտան ներկա հրատարակության մեջ փոխ-ված է սի-բեմոլի, Կոմիտասի ձեռքով այդ ամսագրի օրինակում կատարված ուղղման հիման վրա: Հատորի հավելվածում գետեղված է մշակման էսքիզներից մեկը (ձեռագիր № 403), որն իր երանգավորմամբ աչքի է ընկնում:

20. «Զիմար ես». Ազգագրական ժողովածուում կա այս երգի երկու վարիանտ (ԱԺ I, էջ 4, երկրորդը Մ. Արեղյանի մոտ պահպանված վարիանտն է), որոնք միմյան-ցից և մշակվածից փոքր, լայց աչքի ընկնող տարբերություն ունեն:

«Ա» վարժանտի ընադրում 9-րդ տալտի հրկրորդ սի-բեմոլը կոմիտասն հետագա-լում փոխարինել է 11ա-ով (տե՛ս ձևագիր № 302, էջ 8, № 13, ինչպես նաև էջ 43, № 207): «Բ» վարժանտի վերաբերյալ տե՛ս Սպ. Մեղիքյանի ծանոթագրությանը ԱԺ 1-ում, էջ 4:

Ն ա ն ճ ա ճ
Գի - ճ ա ռ Լս Կե - ռ ա - ճ ա լ մի,

Բ ա ն ճ ա ճ
Մե ռ դ ռ - ճ ե ն ճ ե - ռ ա - ճ ա լ մի.

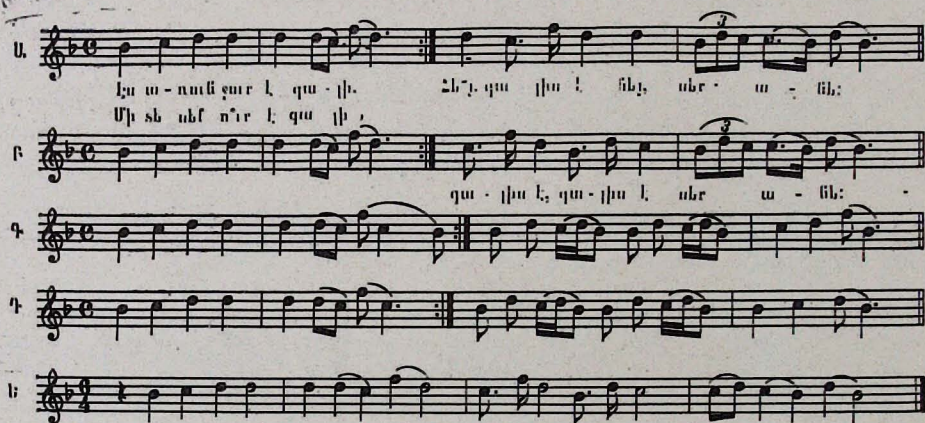
Այլ վարիացիոն փոփոխությունից նույնպես հետադաշում կոմիտասը հրաժարվել է:
Մշակված վարիանտին անհամեմատ ավելի մոտ է № 325 ձևադրի 23-րդ էջում
գտնվող աղագրական վարիանտը: Տեքստը՝ ՀՄԽ 1, էջ 12, № 8:

Կոմիտասի արխիվում եղած «Ջինար ես»-ի մշակման օրինակները գրված են թի՛մենականությամբ, թե՛ երգչախմբի համար: Խմբական մշակումներում (անտիպ) մեղդիան չունի է ինչ որ մեներգիներ, ներդաշնակումը տարբեր է: Մեներգի մշակման օրինակներում ևս հանդիպում ենք ներդաշնակման զանազան վարիանտներ: Այսպես օրինակ, և՛ 479 ձևազրույթ երգի երկրորդ կեսի ներդաշնակությունը ոչ թե սոլ միևոր է, այլ դոմինանտային ֆա-մաժոր և վերջում միայն սոլ-միևոր:

[illegible]

Նույն հատվածը № 568 ձեռագրում մի ավելի երկար շնական թիվն ունի.

21. (Էս առուև)։ Ազգագրական ժողովածուում զետեղված այս երգի երկու մեղեդիաներից (հատոր I, էջ 64) առաջինը, որ Սուրմալուի վարիանտն է, Սպ. Մելիքյանը վերցրել է 1935 թվին հրատարակված Կոմիտասի մշակումից, իսկ երկրորդը, որ կոչվում է «Ապարանի վարիանտ», գրել է առնված իր՝ Սպ. Մելիքյանի կողմից (տե՛ս նրա ծանոթագրությունը Ազգագրական ժողովածուում՝ հատոր I, էջ 93)։ Այժմ մեր տրամադրության տակ ունենալով Կոմիտասի Ազգագրական ժողովածուի բնագիրը (ձեռ. № 302), «Էս առուև» երգի Կոմիտասի գրի առած վարիանտների մասին ընդարձակ պատկերացում ենք ստանում։ Այդ վարիանտները սրանք են (ձեռ. № 302, էջ 45, № 234)։

Կոմիտասի արխիվում շատ օրինակներով պահպանվել են «էսա առուն» երգի մշակման էսքիզները, որոնց մի մասը մեներգի, մյուսը խմբական կառուրման համար է գրված (մեներգը տե՛ս ձեռ. № 441, 403, 568, 399, 553 և այլն, խմբական մշակումը տպագրված չէ)։ Թե՛ մեկ և թե՛ մյուս դեպքում՝ երգի ալդ օրինակները, որ հաճախ մշակման լիարժեք նմուշներ կարող են համարվել, միմյանցից զգալի տարբերություն ունեն։ Նման դեպքերը ցույց են տալիս, թե Կոմիտասը որքան խստապահանջ է եղել ժողովրդական երգի գեղարվեստական մշակման հարցում։

Մեններգի օրինակներում եղած տարբերությունը վերաբերում է գլխավորապես նվագակցության ֆախտուրային, մասամբ էլ ներդաշնակությունը: Հենց այդ տեսակետից էլ այս հատորի հավելվածում բերված են «Էս առուն» երգի մշակման հինգ ուղղագծեր:

Տեքստը կա ՀՄՆ 11, էջ 36, № 19, մշակվածից աննշան տարբերություն ունի կրկնակը միայն: («Հազար ու մի խաղ»-ում՝ «Հե՛լ, զալիս է, հե՛լ, սեր անե», որ համապատասխան է Աղգադրական ժողովածուում եղած երգի առաջին վարիանտին):

«Էս առուն» մեններգը առաջին անգամ տպագրվել է 1925 թվին (ՀԺԵ, տետր Բ), Կոմիտասի ձեռագրից Մ. Բաբայանի կատարած ընդօրինակումից: Այդ հրատարակության մեջ եղած «Միերգ» ենթավերնագիրը բնագրերում բացակայում է, երգի սակ զրկած է՝ օգոստոս, 1911 թ.: Չնայած վերը հիշված ուղղագծերի մի մասն ավելի վաղ է արված, «Էս առուն» մեններգի մշակման վերջնական վարիանտը Կոմիտասի տետրում ևս նույն թվականն է կրում («1911. 8|ը, Շենքլին», տե՛ս ձեռ. № 399, էջ 23): Ինչպես 1925 թվի տպագրությունը, այնպես էլ ներկա հրատարակությունը Կոմիտասի այդ բնագրից է ապաստան չեն տարբերվում: Անհրաժեշտ է նշել հետևյալը միայն. ա) բնագրում 3-րդ տակտի նվագակցության 3-րդ ֆիգուրում լյա-ի փոխարեն սի է գրված, բայց դա պարզապես վրիպակ է (ուղղված է նաև Մ. Բաբայանի օրինակում, ձեռ. № 553, էջ 19): Բ) Բնագրի 1-ին տակտի մոտ կա Կոմիտասի նշումը՝ «Նախաբան՝ խաղը», այսինքն՝ նվագակցության 1-ին տակտը մեկ կամ երկու անգամ կատարվելով, պետք է հանդիսանար երգի համար ներածություն: Գ) Պեղալի նշումներում թե՛ Մ. Բաբայանի ընդօրինակության, և թե՛ 1925 թ. տպագրության մեջ վրիպում կա: Այստեղ պեղալն ուղղված է Կոմիտասի բնագրի համաձայն: Դ) Կոմիտասի բնագրում երգի երկրորդ նախադասությունը ևս կրկնության նշան ունի, ընդ որում այդտեղ գրված է՝ «Երկրորդը ությակ բարձրեն փորձել»:

22. «Ալագլազ (բարձր սարին)». Այս երգի խոսքերը ժողովրդականի նմանողությամբ գրել է բանաստեղծ Հովհ. Հովհաննիսյանը: Դա առիթ է սվկ կարծելու, որ եղանակն էլ ստեղծել է ինքը Կոմիտասը (տե՛ս այդ մասին, օրինակ, Ա. Շահվերդյանի КОМНАТ и армянская музыкальная культура, Երևան, 1956 թ. էջ 213): Այդ կարծիքն անհիմն է, Կոմիտասի աղգադրական նյութերի մեջ այժմ գտնվող ձայնագրությունը (ձեռագիր № 317, էջ 14) որևէ կասկած չի թողնում այն բանում, որ «Ալագլազ բարձր սարին»-ը բուն ժողովրդական երգ է, բանաստեղծությանն ավելացված կրկնակի խոսքերն ևս ժողովրդի ստեղծագործությունն է: Հիմնավորված չէ նաև Փարիզի հրատարակության նախաբանում հայտնված այն միտքը, թե «Ալագլազ բարձր սարին» երգի եղանակը հորինել են աշուղները: Այդ եղանակը հայկական աշուղական երգերին նման չէ, կառուցված է գեղջկական երգերի բնորոշ ինտոնացիաներից (համեմատիր, օրինակ, «Ալագլազ» երգի առաջին ֆրազը «Դարուն» երգի սկզբի հետ, «Ալագլազ»-ի կրկնակի առանձին դարձվածքները «Քեկե, քեկե» երգի կրկնակի հետ):

Երգը ձայնագրված է Կողբ գյուղում, գրի առնված մեղրիայի և մշակվածի մետրոիթմի մանրամասներում աննշան տարբերություն կա: Կոմիտասը բարձր է գնահատել այս երգի հարուստ արտահայտչականությունը, որ ցայտուն կերպով դրսևորված է խոսքի և եղանակի միասնության մեջ: Այդ տեսակետից նա ձայնագրության մեջ երգը մանրամասնորեն մեկնաբանել է: Այսպես օրինակ, ըստ Կոմիտասի, կրկնակի սկզբում («Օ, յար...») երգի եղանակն արտահայտում է «կարոտ», «Վալ, արնոտ սարեր»-ի ձայնագրության մոտ նա գրել է «աղաչանք», «Վախ, սիպտակ սարեր»-ի մոտ՝ «ափսոսանք» երկրորդ «Օ, յար...»-ի մոտ՝ նորից «կարոտ» և այլն:

Երգի մշակումը ղեկավարված է Կոմիտասի 1911 թ. ձեռագիր տետրում (ձեռ. № 399, էջ 14—16), կա նաև Մ. Բաբայանի ընդօրինակությամբ (ձեռ. № 553, էջ 6): Կոմիտասի ձեռագրում երգն ավարտված է, երանգանիշներն ու տեմպերը միայն գրված չեն, մանրամասնորեն նշանակված է պեղալը: Մ. Բաբայանի ընդօրինակության մեջ այդ բոլորը կան, բայց թերի են գրված: Ներկա տպագրության համար հիմք է ընդունված Կոմիտասի ձեռագիրը, երանգանիշներն ու տեմպերը պահպանված են 1930 թ. տպագրության նման (այս տպագրության մեջ երգի 6-րդ և 9-րդ տակտերում վրիպակներ կան, որոնք նույնությամբ անցել են հաջորդ բոլոր տպագրությունների մեջ), պեղալի նշումները լրացված են ձեռագրից: Երգի գրական տեքստում սակավ ուղղումներ են կատարված, բանաստեղծության բնագրի համեմատությամբ:

Կոմիտասի ձեռագրում «Ալագլազ բարձր սարին» իրգը մեկ տակտ նախաբան ունի,

որն իրենից ներկայացնում է նրա 1-ին տակտի նվագակցությունը նույնությամբ:

23. «Հոլ, Նազան իմ». Ազգագրական ժողովածուում կա այս երգի առաջին մասը, առանց կրկնակի (հատոր 1, էջ 11, «Յալլի ծաղիկ, գյուլի ջան»), մշակված մեկուկիսն ամբողջությամբ զետեղված է № 725 ձևագիր ժողովածուում: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ 1, էջ 36, № 31:

«Հոլ, Նազան»-ը 1908 թվին «Գեղարվեստ» ամսագրում (Թբիլիսի) տպագրվել է որպես խմբերգ: Մեներգն առաջին անգամ հրատարակված է 1930 թվին (ՀԺԵ, տետր 6): Խմբական և մենակատարման վարիանտների ներդաշնակությունը միանգամայն տարբեր է:

1930 թ. հրատարակության նախաբանում ասված է, որ «Հոլ, Նազան» մեներգը Կոմիտասը գրել է 1911 թ. Շենքլին գտնված միջոցին: Կոմիտասի 1911 թվի տետրում (ձև. № 399) այս մեներգը զետեղված է որպես № 6 (էջ 7): Տոնաչափությանը մեկ տոնով բարձր է տպագրվածից (վերջինն ավելի մատչելի է, կատարման համար, աստի սույն հատորում ևս պահպանված է): Ձևագրում երանգանիշներ չկան, տեմպը ցույց տրված չէ, պեղալի մասին լսկ մի ընդհանուր նշում կա երգի սկզբում: Նույն տեղում կա Կոմիտասի նշումը՝ «նախաբան», որի համար նախատեսված է նվագակցության առաջին տակտի երաժշտությունը: Մեներգի ներկա տպագրությունը, ինչպես և 1930 թ. տպագրությունը կատարված են Կոմիտասի այդ բնագրից: Բնագրի կրկնակում, թե՛ մեկուկիսի և թե՛ նվագակցության մեջ (էջ 8), հայկական նոտաներով բազմաթիվ նշումներ կան, որոնք սակայն մի ամբողջական պատկեր չեն ստեղծում և այս հրատարակության մեջ ևս հաշվի չեն առնված: 1930 թվի հրատարակության համեմատությամբ նոր տպագրություն մեջ Կոմիտասի ձևագրի համաձայն սրուշ փոփոխություն է մտցված կրկնակի առաջին տակտում միայն: Երանգավորումն ու տեմպը պահպանված են 1930 թվի տպագրության վածի նման:

23. «Գարուն». (ժողովրդական առակ). Ազգագրական ժողովածուում այս երգը զետեղված է «Արորն ասաց տատրակ հավքուն» վերնագրով (հատոր 1, էջ 7): Դրա մեկուկիսն ամբողջապես, համարյա առանց փոփոխության մտել է մշակված վարիանտի մեջ, սակայն երեք նախադասությունից կազմված այդ փոքր երգն օգտագործելով, Կոմիտասն այն դարձրել է ծավալուն վոկալ ստեղծագործություն:

Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ II, էջ 24, № 8, որտեղ գրված՝

Թռնեմ բանձրիկ վեր ծառերուն,

Տանեմ հանեմ վեր սարերուն.

տողերի փոխարեն մշակման մեջ կա հետևյալ տողը միայն.

Թռնեմ բանձրիկ վեր սարերուն.

«Գարուն»-ը առաջին անգամ տպագրվել է 1925 թվին (ՀԺԵ, տետր Բ): Երգը նոր հրատարակության պատրաստելիս, բացի այդ տպագրությունը, խմբագրի տրամադրությամբ տակ հղել է նաև Կոմիտասի երեք ձևագրեր՝ № 433, 417 և 556: Այս երեք ձևագրում երգի մշակումը միմյանցից տարբեր է թե՛ տոնաչափությամբ, թե՛ ներդաշնակությամբ, և թե՛ նվագակցության ֆակտորայի տեսակետից: № 433-ում երգը գրված է ֆա-դիսեզ տոնաչափության մեջ, բանալիի մոտ գրված են ֆա, դո, սոլ, ռե դիսզնեքը: Ռե-դիսեզը, որ սակավ երևան է գալիս նվագակցության մեջ միայն, երգի հնչյունաշարին դո-րիական միմյուրի գունավորում է տալիս: Այդտեղ երգը գրված է խառը չափով ($\frac{9}{4} = \frac{3}{4} +$

$+\frac{2}{4} + \frac{4}{4}$): Այդ օրինակից մի հասված բերված է հաջորդ էջում:

№ 417-ում երգը սոլ տոնաչափության մեջ է, բանալիի մոտ կա սի և մի բեմոլ: Մի բեմոլը երբեմն երևան գալով նվագակցության մեջ, մշակման այդ վարիանտին բնական միմյուրի գունավորում է տալիս: Չափը 6/4 է, որ համալծարար փոխվում է 6/8-ի: Այս երկու ձևագրերում երգը թերի է գրված. առաջինում կա մի մասը միայն, երկրորդում մեկուկիսն լրիվ է, նվագակցության մեջ կան բաց տակտեր: Երկուսն էլ խմբագրական ուղղումներ և վարիանտներ են պարունակում: № 417 ձևագրում եղած մշակման մեջ առկա են նվագակցության ֆակտորայի բոլոր այն տարրերը, որոնք հետագայում մտել են մշակման վերջնական վարիանտի մեջ:

№ 526 ձևագրի օրինակը ավարտված է, թանաքով մաքուր գրված: Համարվել է

վերջնական (չնայած երանգանիշները պակաս են գրված), բայց հետո Կոմիտասը գրվածքի մեջ մատնանով որոշ փոփոխություններ է կատարել: Երգի սկզբում Կոմիտասի ձեռքով գրված է՝ «Նվեր օր. Մարգարիտ արայանին. 1907. Փարիզ»:

Այս երրորդ ձևագրում երգը սի-բեմոլ տոնաչափության մեջ է. բանալիում գրված են սի, մի, լյա, րե բեմոլները, ռուտի նվագակցությունն այստեղ դարձյալ դորիական հնչունություն ունի: Համեմատությունից երևում է, որ Փարիզի 1925 թ. հրատարակությունը կատարված է հենց այս ձևագրից, ընդ որում այդ հրատարակության խմբագիր կոմպ. Վ. Սարգսյանը երգը փոքր տեղքիա իջեցրել է, համապատասխան № 414 ձևագրի տոնաչափությանը:

Ներկա հատորում պահպանված է 1925 թ. հրատարակության տոնաչափությունը, որն անշուշտ ավելի հարմար է կատարման համար: № 556 ձևագրի հիման վրա ուղղված են 1925 և 1939 թթ. ապագրության մեջ եղած վրիպակները (4, 18, 25, 33, վերջից՝ 4, 5 և այլ տակտերում):

Ձևագրում «Կնաց գարուն, եկավ աշուն» ֆրագը վերջավորող ձայնանիշը, որ ընկնում է 6/8-րդ տակտի սկզբում և կարճ է ($\equiv 1/8$), Կոմիտասը փորձել է կես տակտ երկարացնել: Դրա համար նա ստիպվել է հաջորդ՝ «Կարավ ջրիկ աղբյուրներուն» ֆրագի տակտազմերը կեսական տակտ տեղափոխել, որի հետևանքով երաժշտական ֆրագի մետքը խախտվել է: 1925-ի հրատարակության խմբագիրը այդ ֆրագի մետրական բաժանումը վերականգնելու նպատակով, տակտազմերը պահպանելով իրենց նախկին տեղում, Կոմիտասի ավելացրած կես տակտը գործրել է մեկ լրիվ տակտ $\equiv 6/8$, բացի դրանից մինչև հաջորդ տակտի սկիզբը ձգվող այդ նույն ձայնանիշի վրա անհասկանալի պատճառով ֆերմատա է դրել: Քանի որ այդ երկակի երկարաձգված ձայնանիշը գրված է արագացրած անմպում, ռուտի ստացվում է մի անտրամաբանական պատկեր, որն, ի վեպ, կրկնված է երգի բոլոր համապատասխան տեղերում: Այդ փոփոխությունից բացի, «Կարավ ձենիկ կաքավներուն» ֆրագի վերջում գործյալ երկակի երկարաձգված ձայնանիշով մի լրիվ տակտ է ավելացված: Կոմիտասի ձևագրում այդ ֆրագի վերջին ձայնանիշն ևս

երկարացված է, բայց նախ՝ կես տակտ միայն, ապա դրա նպատակն է եղել լրացնել տակտագծերը տեղափոխելու հետեանքով կիսատ մնացող վերջին տակտը: Մինչդեռ տակտագծերը տեղում թողնելու դեպքում այդ հավելումն էս, որ երգում կրկնված է մի քանի անգամ, իր նշանակությունը կորցնում է:

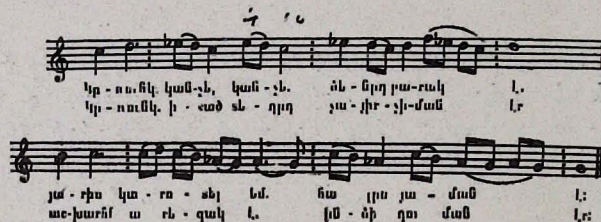
Հաշվի առնելով «Գնաց դարուն» ֆորալի վերջում Կոմիտասի կատարած հավելումը, և միաժամանակ անփոփոխ պահելու համար նրա հիմնական շարադրություն մետրիկան, և հրատարակության մեջ այդ հավելումը գրված է առանձին 3/4 տակտով: Չափի փոխարենը 6/8-րդի և տեմպի արագացումը ամեն անգամ ցույց են տրված նոր ֆորալի սկզբից, ինչպես Կոմիտասի ձեռագրում է: Մյուս բոլոր տեղերում ավելացված տակտերը և ֆերմատաները հանված են:

Երգի սկզբնական տեմպը, որ 1925-ի հրատարակության մեջ գրված է Grave, ըստ ձեռագրի ուղղված է Andante sostenuto: Սակայն չափահարի ցուցիչը, որ ձեռագրում 80 է, իսկ ապագրվածում՝ 88, պահված է ըստ ապագրվածի: Պահպանված է նաև Andante 1/4=88 նշումը, որը ձեռագրում չկա: Ձեռագրի համաձայն լրացված է պեղալի նշումը, Կոմիտասի նշանակած լիգատուրան որոշ չափով թեթևացված է, կատարված են նաև խմբագրական այլ մանր փոփոխություններ:

1925 թվի և հաջորդ հրատարակություններում, կա նշում, որը ցույց է տալիս, որ երգի 28—55 տակտերն ըստ ցանկության կատարման ընթացքում կարելի է դուրս թողնել: Այդ նշումը վերցված է № 556 ձեռագրից, որտեղ այն գրված է եղել մեկ կոնկրետ կատարման առթիվ:

«Գարուն»-ը Կոմիտասի մենակատարմամբ առանց նվագակցության գրի է առնված ձայնապնակի վրա (ԳԱ Գրականության և արվեստի թանգարան):

25. «ԿՈՒՆԵԿ»։ Հայկական ուշ միջնադարի լալն տարածում գտած երգերից է, իր մեղեդիական ոճով մոտիկ ու հարազատ տաղալին տիպի ստեղծագործություններին և ընդհանրապես հայ միջնադարյան պրոֆեսիոնալ հրաժշտության նմուշներին (տաղեր, շարականներ): Կոմիտասի ժողովրդական երգերի ձայնագրություններում գտնում ենք այդ մեղեդիալի ազգագրական մի այլ վարիանտ (ձեռ. № 314, էջ 17), որի ինտոնացիոն կառուցվածքը անհամեմատ ավելի պարզ է (բերվում է ստորև)։

Հետաքրքրական է և այն, որ երաժշտությամբ լինելով «Կոունեկ», ուստի կազառ»-ի տարբերակը, իր խոսքերով Կոմիտասի այս երկրորդ ձայնագրությունը վարիանտ է հանդիսանում «Կանչե կոունեկ» երգի: Այս փաստը հիշված երկու երգերի առնչություն մի արտահայտություն է (տե՛ս այդ մասին նաև՝ Ա. Մնացականյան, Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, Երևան, 1956, էջ 553):

Կոմիտասի մշակման առաջին անգամ հրատարակվել է 1928 թվին (ՀԺԵ, տետր Դ): Այդ հրատարակության մեջ ծանոթագրության կա, որ «Կոունեկ» քաղված է մի ձեռագիր հայերաժշտից, որը պահպանվել է օր. Մ. Բաբայանի խնամքով, օրինակված 1911 թ., և որ այդ հավաքածուի մեջ «Կոունեկ»-ը, ինչպես և «Ծիրանի ծառ»-ը և «Նաղանք»-ը գրված են եղել Կոմիտասի ձեռքով:

Կոմիտասի արխիվում կան «Կոունեկ»-ի մշակման հետևյալ ձեռագրերը.

№ 432 և 439. առանձին թերթերի վրա, կիսատ գրված նախնական արվագծեր են, տպագրվածից շատ տարբեր: Դրանցից երկրորդը լրիվ վիճակում կրկնակի արտագրված կա նաև Վ. Սարգսյանի ձեռքով (ձեռ. № 428 և 563):

№ 568. Կոմիտասի տետրն է, որի 30, 31 և 32 թվաթիվ էջերում կա «Կոունեկ»-ի մշակման երեք ինքնուրույն շարադրություն, ավարտված, բայց սեպիդ վիճակում, բազմաթիվ խմբագրական ուղղումներով և տարբերակներով: Արանցից առաջինը հետաքրքիր

է նրանով, որ երգը տպագրված վարիանտի տոնայնութիւն մեջ գրված լինելով, ավարտվում է ոչ թե ռե-մաժոր, այլ լյա-մաժոր հարմոնիայով: Վերջին շարադրութիւնը նման է տպագրվածին, այն տարբերութեամբ, որ ալստեղ մեղեդիի սկիզբը ոչ թե ֆորշլագ է, այլ տառնվեցերորդական ձայնանիշ: Բացի դրանից երգի առաջին հատվածը կրկնվում է ոչ թե երկու ներածական տակտերի հետ միասին, ինչպես տպագրվածում է, այլ առանց դրանց. այս կապակցութեամբ մեղեդիի սկզբնական տակտը I և II անգամ միմյանցից տարբեր ներդաշնակում է ստանում: Բանալիում գրված է՝ b, cis', fis, f':

Ձև. № 553. Մ. Բաբայանի տետրն է, որտեղ «Կոռնկ»-ն ևս, ինչպես մյուս երգերը, գրված է ոչ Կոմիտասի, այլ հենց իր՝ Մ. Բաբայանի ձեռքով: Այս մեկը նույնն է, ինչ որ հրատարակված վարիանտը:

№ 553-ի և 568-ի համեմատութիւնը հիմք է տալիս կարծելու, թե եղել է ևս մի բնագիր, որն իրենից ներկայացրել է № 568-ի խմբագրված վարիանտը, որից և կատարվել է № 553-ում գտնվող ընդօրինակումը: Քանի ալդ հարցը պարզ չէ դեռ, ներկա հրատարակության համար հիմք է ընդունվել № 553 ձեռագրում եղած Մ. Բաբայանի ընդօրինակումը:

Թի՛ 1928 թ. հրատարակութիւնը և թե՛ դրա համար աղբյուր հանդիսացած Մ. Բաբայանի վերոհիշյալ ընդօրինակումը թերութիւններ ունեն, օրինակ, երանգանիշները և պիգալի նշումները պակասում են, նվագակցութիւն շարադրութիւնը անթերի չէ նաև ձայնատարութիւն տեսակետից: Նկատի ունենալով երգի երկրորդ կեսում կրկնված «մեր աշխարհին...» խոսքերի նվագակցութիւն պոլիֆոնիկ բնույթը և մի-բեմով սով ու ռե-ֆա-գիեզ մոտիվների առկայութիւնը, ներկա տպագրութիւն համար այդ տեղում ձայնատարութիւնը ուղղված է (1939 թ. հրատարակության մեջ անհասկանալի պատճառով նույն տեղում նվագակցութիւնից մեկ տակտ հանված ու տեղը պաուզա է գրված): Պիգալի նշումը և երանգանիշները փոքր լրացումով ավելացված են Կոմիտասի ձեռագրից (№ 568), 1928 թ. հրատարակության համեմատութեամբ կատարված են այլ մասեր վրիպակների ուղղումներ և տեխնիկական կարգի մի շարք բարեփոխումներ:

«Կոռնկ»-ի վերը հիշված ձեռագրերում կան երգի տեմպը և կատարման բնույթը ցույց տվող հետևյալ նշումները.

Ձև. № 432՝ Largo melancolique

Ձև. № 428՝ Larghetto dolce.

Սույն հատորում նոտաների հետ բերված են երգի խոսքերի այն տները, որոնք սովորաբար կատարվում են: Ստորև զետեղված է բանաստեղծութիւն համեմատաբար լրիվ տեքստը:

Կ Ո Ւ Ն Կ

Կոռնկ, ուստի՞ կուգաս, ծառ եմ ձայնիդ.
Կոռնկ, մեր աշխարհին խաղրիկ մի չունի՞ս:
Մի՛ վազեր, երամիդ շուտով կուհասնիս,
Կոռնկ, մեր աշխարհին խաղրիկ մի չունի՞ս:

Թողեր եմ ու եկեր մըլքերս ու այգիս,
Քանի որ անի կ'անեմ, կուքաղվի հոգիս,
Կոռնկ, պահ մի կացի՛ր, ձայնիկդ ի հոգիս.
Կոռնկ, մեր աշխարհին խաղրիկ մի չունի՞ս:

Քեզ խոսար հարցնողին չես տանիր տալապ,
Ձայնիկդ անուշ կուգա քան զջրի տոլապ,
Կոռնկ, Պաղտատ իջնուս կամ թե ի Հալապ,—
Կոռնկ, մեր աշխարհին խաղրիկ մի չունի՞ս:

Սրտերնիս կամեցավ, ելանք դընացանք,
Այս սուտ աստընվորիս բաներն իմացանք.
Ազուհացիկեր մարդկանց կարոտ մնացանք,
Կոռնկ, մեր աշխարհին խաղրիկ մի չունի՞ս:

Ո՛չ զլուր օրն գիտեմ, ո՛չ զկիրակին,
Ջարկած է գիտ շամփուրն՝ բռնած կըրակին.
Այբիբն չեմ հոգար, ձեզնե կարոտ եմ,
Կոռ'ւնկ, մեր աշխարհեն խաղբիկ մի չունի՞ս:

Պաղտատու կուգաս, կերթաս ի Սեհրատ,
Թրդթիկ մի գրեւ եմ, տամ քեզ ամանաթ.
Աստված թող վըկա լինի քո վեբադ,
Տարյալ հասուցես զայդ իմ սիրելոյս:

Գրեւ եմ մեջ թղթիս, թե հոս մնացի,
Օրիկ մի օրերուն զաչեւս չբբացի,
Միբելիք, ձեզանե կարոտ մրնացի,
Կոռ'ւնկ, մեր աշխարհեն խաղբիկ մի չունի՞ս:

Աշունն է մոտեցեր, գնալու ես թեպտիբ,
Երամ ես ժողովեր հազարներ ու բլուր.
Ինձ պատասխան չբաժիր, ելար գնացիր.
Կոռ'ւնկ, մեր աշխարհեն գնա՛, հեռացի՛ր:

26. «Սմայել ա կամար-կամար». Ազգագրական ժողովածուում ալլ վերնագիրը կրող երգը (հատոր I, էջ 37 № 124) ալլ երգ է: Այս երգի ազգագրական բնագիրը գրտնում ենք № 302 ձևագրում (նույն ժողովածուի լրացված մասում), էջ 73, № 364: Բանաստեղծական տեքստի առանձին հատվածների վարիանտներ կան ԺԽ, էջ 522:

Արխիվում կան մեներգի մշակման ուղղագծեր (ձև. № 479), որոնց մեջ նվագակցությունը մի քանի տարբեր շարադրություն ունի: Ավարտված մեներգը կա № 399 ձևագրում («1911. 1|ը. Ուալա կղզի՝ Շենքիին») և Մ. Բաբայանի տևարում (№ 553): 1937 թ. տպագրությունը սրանց նման է:

Երգն արտասույթում է 1937 թվի հրատարակությունից (ՀԺԵ, տետր է), որի 6-րդ և 7-րդ տակտում եղած վրիպակներն ուղղված են № 399 ձևագրի հիման վրա: Պեղալի նշումը վերականգնված է նույնպես Կոմիտասի ձևագրից: 1937 թվի հրատարակության մեջ արված խմբագրական մանր փոփոխություններն ալստեղ պահպանված են, ուղղված են գրական տեքստում եղած վրիպակները, կատարված են տեխնիկական ալլ, աննշան բարեփոխումներ:

27. «Ես աղջիկ եմ». Ազգագրական վարիանտը ալլ խոսքերով կա № 325 ձևագրում, էջ 32: Սրա համեմատությամբ, մշակված վարիանտում մեկոդիան հարստացված է գլխավորապես մեկիզմալին բնույթի հնչյուններով: Այս երգի մեկոդիան նման է Կոմիտասի ձևագրած և մշակած (թերավարտ) «Հավար Զուլո» երգի մեկոդիային (ձև. № 473, 525), թերևս դրանք նույն մեկոդիայի վարիանտներն են:

Արխիվում կան մշակման մի քանի էսքիզներ (ձև. № 473 և 475), որոնց ներդաշնակումը սկզբունքով նույնն է, ինչ որ տպագրվածինը, էսքիզները միմյանցից և տպագրվածից ֆակտուրային տարբերություն ունեն միայն: Մշակումն ավարտված վիճակում գտնում ենք Կոմիտասի ձևագիր տետրում (ձև. № 399), որտեղ նշում կա՝ «1911, 1|ը, Ուալա կղզի՝ Շենքիին», ինչպես նաև Մ. Բաբայանի ընդօրինակությամբ № 553 ձևագրում: Այս վերջին երկուսը տպագրվածին նման են:

Ներկա հրատարակությունը նման է 1937-ի հրատարակությանը (ՀԺԵ, տետր է), որի մեջ, ինչպես նաև Մ. Բաբայանի ընդօրինակածի մեջ, 7-րդ տակտում եղած վրիպակն ուղղված է № 399 ձևագրի հիման վրա: Խոսքերի մեջ ես ուղղում է կատարված նույն ձևագրի և «Հավար ու մի խաղ»-ի հիման վրա (II, էջ 29, № 12): 1937-ի տպագրության մեջ եղած *semplice* նշումը, որ ալստեղ ևս պահպանված է, ձևագրերում չկա: № 399 և 553-ում կատարման բնույթը նշված է «աղաչական» խոսքով: Հիշյալ ձևագրերի համեմատությամբ ալլ մանր փոփոխություններ են արված նաև նրբերանգների մեջ:

28. «Էրվում եմ». Բանաստեղծական տեքստը ՀՄԽ-ում չկա, առանձին վարիանտներ կան ԺԽ, էջ 226—227: Մեկոդիան կա Ազգագրական ժողովածուի բնագրում (ձև. № 302, էջ 73, № 362): Մշակված է նաև որպես խմբերգ (ՀԺԵ, տետր Ը, 1951):

Արևիկյում կա «Էրվում հոմ» մենսբրդի մշակման միալն մեկ օրինակ, դա կոմիտասի 1911 թ. ձեռագիր հավաքածուում է (ձեռ. № 399, էջ 5): Երգի մոտ նշում կա՝ «1911, 1/ը, Ուսլու կղզի՝ Շենքիին»: Տպագրվածից որոշ տարբերություն ունի. տոնաչափով առաջին ձայնանիշը քառորդ պատգալից հետո է սկսվում, կատարողական նշում ունի՝ «լալագին», նրբերանգները նշանակված չեն:

1928 թվի հրատարակություն վերնագրի տակ փակագծերում գրված է «Փորձ»։ Իրոք «Էլյում հմ» մեներգը մի սիոնիստ, մի ուրվագիծ է, որ իր ներդաշնակությունամբ հիշեցնում է այս հատորում զետեղված «Տուն արի», «Լուսնակը սարի տակին» և մյուս նման երգ-էսքիզները։

Կոմիտասի ձեռագրերից մեկում նշում կա, որից երևում է, որ նա մտադիր է եղել այս հրդի խմբական վարիանտը կցել «Ախ, մաբալ ջա՛ն» խմբերգին:

29. «ՅՈՒՆԵ ՍԿԻ»։ Կոմիտասի շատ երգերի նման, այս լիոքը ու պարզ երգի մշակումն ևս ստեղծագործական աշխատանքի տեսական ընթացք է ունեցել։ № 379, 403, 509, 399 և 553 ձեռագրերը, որոնցից վերջինը Մ. Բաբայանի ընդօրինակությունն է, հաջորդական կարգով ցույց են տալիս այդ աշխատանքի պրոցեսը։ Առաջին երեքը ներկայացնում են երգի մշակման առաջին վարիանտը, վերջին երկուսը՝ երկրորդ, նրանից տարբեր վարիանտը։ Մրանցից ձեռագիր № 399-ում եղածը, որ «1911 թ, Ուսյա կղզին՝ Շինքլին» նշումն ունի, Մ. Բաբայանի ընդօրինակության և նրանից կատարված՝ երգի առաջին տպագրության (ՀԺԵ, տետր է, 1937) հիմք է հանդիսացել, սակայն Կոմիտասի այս և մյուս բոլոր ձեռագրերում երգի տոնայնությունը դո է, Մ. Բաբայանի մոտ և տեղադրվածում՝ սի-բեմոլ։ Նկատի ունենալով երգի հնչյունաշարի բարձր դիրքը, այդ իշեցումը միանգամայն հարմար է արված։

Երբզը մշակելիս, ֆակտուրային աճեցման փոփոխություններից բացի, Կոմիտասը փորձել է առաջին մասի ներդաշնակման տարբեր վարիանտներ, այն է՝ աճողջը դո-մաժոր, 1-ին նախադասությունը՝ լյա-միճոր, իսկ երկրորդը՝ դո-մաժոր, և 1-ին նախադասությունը՝ դո-մաժոր, 2-րդը լյա-միճոր: Բոլոր ձևազերեում, բացի Մ. Բաբայանի ընդօրինակումից, կատարողական նրբերանգները բացակայում են:

Միաձայն մեկուդեման «Դու անսիրտ լար» վերնագրով տպագրված է ԱԺ 1, էջ 7
 № 22 և ներկայացնում է մշակված երգի առաջին կեսը ու նրա վարիացիոն կրկնութունը:
 Այստեղ խոսքերն էլ փոքր ինչ ուլ են: Երգի երկրորդ կեսը («Կանչում եմ, լար, արի...»)
 Ազգագրական ժողովածուի բնագրում (ձեռ. № 302, էջ 9, № 22) Կոմիտասը հետագա-
 լում, այլ թանաքով է ավելացրել: ՀՄԽ-ում, սակայն, զետեղված է երգի լրիվ և արդեն
 վերջնական խմբագրված տեքստը (II, էջ 26, № 9):

Երբզը տպագրվում է 1937 թ. հրատարակութունից, պեղալի նշումը լրացված է Կոմիտասի (№ 399) ձեռագրից: № 509 ձեռագրի վարիանտը մեկ տոն իջեցված վիճակում գեոեղված է այս հատորի հավելվածում:

30. «ԳՈՒՐԱՄԸ ԻՅԵՑ ԵՄ ԲԵՐՈՒՄ». Արևիկում ալս երգի մշակման վեց օրինակ կա՝
ձեռագիր № 479, 509, 401, 399 և 553: Բացի վերջինից, որը Մ. Բաբայանի ընդօրինակումն է, բոլոր ձեռագրերն էլ մատուցող կամ թանաքով ուղղումներ և փոփոխություններ են կրում, այնպես որ զբանցից ոչ մեկը երգի վերջնական մշակում չի կարող համարվել:

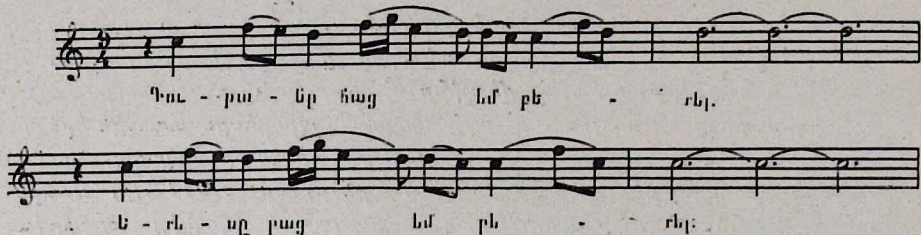
№ 479, 509 և 399 ձեռագրերում երգի տոնալնությունը տպագրվածից մեկ տոն բարձր է. № 401-ում՝ մեկ տոն ցածր, Մ. Բաբայանի արտագրածում տպագրվածի տոնալնությունն է: № 399 ձեռագրում թեև երգի մոտ թվական չկա գրված, բայց պարզ է, որ այս երգի ներդաշնակումն էլ (տվյալ օրինակը) կատարված է 1911 թ. օգոստոսին (այլ մասին նշում կա Մ. Բաբայանի օրինակում):

Վերոհիշյալ ձևապահումում առանձնանում են երգի մշտական առնվազն չորս տարբեր վարիանտ: Քանի որ եղած տվյալներով հաստատուապես չի պարզվում, թե որն է

ավելի ուշ կատարվածը, իսկ բոլոր վարիանտներից համեմատաբար ավարտված է № 509 ձևագրի 6-րդ էջի վարիանտը, ուստի դա էլ ղեկեղված է ալս հատորի հիմնական մասում (մեկ տոն իջեցված վիճակում): Մ. Բարալյանի ընդօրինակածը, որից և կատարված է 1937 թ. տպագրությունը (ՀԺԵ, տետր է), ղեկեղված է հատորի հավելվածում:

1937 թ. հրատարակության մեջ եղած Rustico տերմինը ոչ մի ձևագրում չկա, ըստ երևույթին խմբագրի հավելումն է: Պեղալի նշումն ևս խմբագրին է: Մ. Բարալյանի արտագրած օրինակում երգի կատարման մասին, հավանաբար Կոմիտասի ցուցմունքով, նշված է՝ «մտածող, ինքնամիտի, խաղաղ, գոհ սրտով»:

«Գութանը հաց եմ բերում» երգի ազգագրական վարիանտները կան ԱԺ 1, էջ 38, և ձևագիր № 325, էջ 204 և 205: Սրանք, ինչպես և Կոմիտասի մշակումներում եղած վարիանտները, միմյանցից փոքր տարբերություն ունեն, որ զլխավորապես վերաբերում է մեկիզմին: Ստորև բերված է մյուսներից առավել զանազանվող № 725 ձևագրի 205 էջում եղած առաջին վարիանտից հատված:

Չնայած բազմաթիվ վարիանտներին, մենք երգի մշակման բոլոր ձևագրերում էլ ձայնի պարտիան կամ թերի է գրված, կամ իսպառ բացակայում է: Ներկա հատորի համար ձայնի պարտիան վերցված է № 509 ձևագրում եղած նվագակցությունից (բոլոր վարիանտներում ձայնի պարտիան նույնությամբ կրկնվում է դաշնամուրային նվագակցության մեջ), դա Ազգագրական ժողովածուում եղած վարիանտից քիչ է տարբերվում: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ 1, էջ 10, № 6: Տեմպի ցուցիչը և կատարողական նշանները ձևագրերում չկան, այստեղ ավելացված են:

31. (Ողբերգ). Այս երգի ազգագրական վարիանտը ղեկեղված է Կոմիտասի հավաքած և 1901 թվին կազմած Հայ ժողովրդական երգերի ժողովածուի «Մահերգեր» բաժնում (ձև. № 311): Մշակման մեջ ազգագրական մեկուդիան պարզեցված է զլխավորապես ի հաշիվ մեկիզմային հնչյունների պակասեցման:

Մշակումը, գրված 1911. 8/ը. Շենքլինում, № 399 տետրում է (էջ 24), կա և Մ. Բարալյանի տետրում (ձև. № 553): 1937 թ. կատարված առաջին հրատարակությունը (ՀԺԵ, տետր է) սրանցից տարբերություն չունի, բացի մի երկու վրիպակից (7-րդ և 8-րդ տակերում), որոնք ներկա հրատարակության մեջ ձևագրի հիման վրա ուղղված են: Խոսքերը 1937-ի մեջ և ձևագրում կիսատ են, այստեղ լրացված են ազգագրական վարիանտից: Ձևագրում երգը մեկ տոն բարձր է, այստեղ պահպանված է տպագրվածի տոնայնությունը, որ ավելի հարմար է կատարման համար:

Իր տետրերից մեկում, որտեղ ղեկեղված է այս երգի ազգագրական վարիանտի սեփականությունը, Կոմիտասը մանրամասնորեն շարադրել է երգի ստեղծման պատմությունը և տեղեկություններ է բերել նրա հերոսների մասին: Երգը ստեղծելու համար առիթ է ծառայել լսանդի հողի վրա կատարված մի սպանություն: Այս երգի մասին տես նաև հատորի նախաբանը, էջ 8:

32. (Լուսնակը սառի տակից). Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ 1, էջ 25, № 22: Մշակումը ղեկեղված է 1911 թ. տետրում (էջ 28, 1911. 8/ը. Շենքլին), նաև Մ. Բարալյանի տետրում (ձև. № 553): Այդ երկուսը և 1937 թ. կատարված առաջին հրատարակությունը էական տարբերություն չունեն, միայն տպագրվածի մեջ եղած ֆորշլագների բնագրում (և Մ. Բարալյանի մոտ) տառնվեցերոդական ձայնանշաններով են գրված: Այս հատորում վերականգնված է բնագրի շարադրությունը, ինչպես նաև պեղալի

վերաբերյալ Կոմիտասի նշումը: 1937 թ. տպագրության մեջ ավելորդ նշանակված լի-
զաները ձեռագրի հիման վրա այտուեղ հանված են:

33. «Էս գիշեր, լուսնակ գիշեր». Մի նախնական էսքիզը գտնվում է Կոմիտասի
ծոցատետրում (ձեռ. № 403), ավարտված մշակումը, բայց առանց երանգանիշների և
տեմպի ցուցիչի, ղեկավարված է Կոմիտասի տետրում (ձեռ. № 399, էջ 30) և ունի «1911.
8/ը. Շենքիին» նշումը: Կա նաև Մ. Բաբայանի ընդօրինակությունների մեջ (ձեռ. № 553):

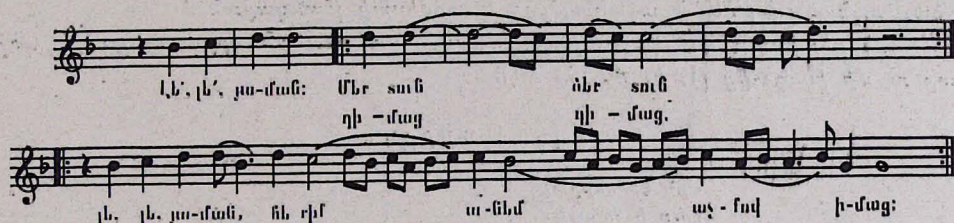
Նմանական մշակումը, մետրի տեսակետից պարզեցված և առանց վերջին հատվածի
կրկնության, տպագրված է 1939 թվին, ՀԺԵ, տետր 2. Մեներզը տպագրվում է առաջին
անգամ: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 33, № 28:

34. «Զուր կուգա վերին սարին». Նմանական մշակումը հրատարակված է 1933 թվին
(ՀԺԵ, տետր 2): Մեներզային մշակումը հրատարակվում է առաջին անգամ, վերցված
արևիվի № 407 ձեռագիր-ծոցատետրից, որտեղ Կոմիտասի նշումը կա՝ «Հիշատակ օր.
Մարգարիտ Բաբայանին. Կ. Պոլիս. 14/թր, 1912»: Տեմպի և չափահարի ցուցիչը ձեռա-
գրում բացակայում է, բերված է խմբական մշակման տպագրությունից:

«Զուր կուգա վերին սարին»-ը կատարվելիս կցվում է «Էսօր ուրբաթ է, պաս է»
երգին: Վերջինի մեներզային մշակումը դեռևս չի հայտնաբերվել:

35. «Լե, լե, յաման». Մշակման բնագիրը չի հայտնաբերված: Այսուեղ բերվում է
Կ. Պոլսում 1935 թ. թուրքերեն լեզվով կատարված տպագրությունից, խմբագրական որոշ
փոփոխությամբ: Նոսքերը բերված են ըստ ԱԺ I հատորի 61-րդ էջում եղած գրանցման:

№ 325 ձեռագիր ժողովածուում կա այդ երգի ազգագրական մի պարզ վարիանտի
գրանցում, առանց խոսքի (էջ 236): Ազգագրական ժողովածուում գտնվող մեկուդիան
(բերվում է ստորև) ավելի հարուստ է:

Գոյություն ունեն նույն երգի այլ հարուստ տարբերակներ կա:

36. «Շախկեր-Շուխկեր». Նմանական մշակումը հրատարակված է 1951 թ. (ՀԺԵ,
տետր 2), մեներզային մշակման բնագիրը չի հայտնաբերված: Այսուեղ բերվում է Կ. Պոլսում
1935 թ. թուրքերեն լեզվով կատարված տպագրությունից: Նոսքերը բերված են ըստ
խմբական մշակման (ձեռ. № 404, էջ 8): Նմաներգի և մեներգի ներդաշնակումը սկզբուն-
քային տարբերություն չունի:

Ազգագրական ժողովածուի բնագրում գտնվող մեկուդիան (ձեռ. № 302, էջ 72, №
361) ներկայացնում է երգի 1-ին նախադասությունը միայն: Մշակված մեկուդիայի կրկ-
նորդ կեսը հավանաբար մի այլ երգից է միացված:

37. «Ծիծեռնակ». Այս երգի մեկուդիական ոճը հայկական գեղջիկական երաժշտու-
թյան հետ ոչ մի առնչություն չունի: Գ. Դոդոխյանի (1830—1908) հանրածանոթ ոտա-
նույրի խոսքերով հնարված քաղաքային երգ է:

Առաջին անգամ տպագրվել է 1939 թ. (Կոմիտաս. Մեներգեր դաշնամուրի նվա-
զակցություն), խոշոր թերություններով և աղավաղումներով (համեմատել, օրինակ, վեր-
ջին չորս տակտը): Այս հատորում տպագրվում է արևիվում պահվող Կոմիտասի ձեռա-
գրից (№ 518), որ գրված է թանաքով մաքուր վիճակում և կրում է «1898, 25/13 փե-
տրվար, Բեռլին» թվականը:

«Ծիծեռնակ»-ը Կոմիտասի ուսանողական տարիների մշակումներից է:

38. «Ախ, մառալ ջան». Կոմիտասի գործունեության վաղ շրջանի մշակումներից
է, կատարված 1899 թվին: Ներդաշնակության տեսակետից շատ հեռու է նրա ստեղծա-

գործական հասուն շրջանի ոճից: Այլ պատկեր է ներկայացնում նույն երգի մշակումը որպես խմբերգ, որ հրատարակվել է 1910 թվին («Ամենուն տարեցույց» 1910 թ., Մաս Գ, էջ՝ 215):

«Ախ, մարալ ջան» մենկերգը առաջին անգամ հրատարակվել է 1939 թ. Մոսկվայում: Այժմ տպագրվում է արխիվում պահվող Կոմիտասի ձեռագրից (№ 520), որն ունի «Բեռլին, 1899 12/1» նշումը: Պեղալի վերաբերյալ ձեռագրում եղած նշումները դուրս են թողնված, որովհետև թերի են:

Այս երգի խմբական մշակման ձեռագրերից մեկում Կոմիտասը նշել է՝ «Էրվում եմ»-ը կցել:

Միաձայն մեկուդիան կա Ազգագրական ժողովածուի բնագրում (ձեռ. № 302, էջ 70, № 342): № 725 ձեռագիր ժողովածուում այս երգի մեկուդիան մեկ անգամ գրված է առանց մեկիզմի, երկրորդ անգամ՝ մշակվածին նման՝ մեկիզմով: Տեքստը կա ՀՄԽ 1, էջ 30, № 25:

39. «Օրօր». Կոմիտասի ձայնագրած Ակնա երգերի շարքից է (№ 1): Որպես ազգագրական նյութ հրատարակված է առաջին անգամ 1895 թվին Էջմիածնում՝ հայկական նոտագրությամբ և երկրորդ անգամ՝ Ազգագրական ժողովածուի մեջ (էջ 75): Մշակման մեջ մեկուդիան գլխավորապես մեկիզմի տեսակետից խոշոր փոփոխություններ է կրել:

Մշակված վիճակում մեներգը առաջին անգամ հրատարակվել է 1925 թվին (ՀժԵ, տետր Բ), այդ հրատարակության մեջ որպես երգի մշակման տարեթիվ ցույց է տրված 1907 թիվը:

Տեխնիկական կարգի մի քանի մանր փոփոխություններով երգն արտատպվում է 1925 թվի հրատարակությունից:

40. «Մոկաց Միրզա». Հայկական ժողովրդական էպիկա-հերոսական նշանավոր երգերից մեկն է, պահպանվել է նաև Կոմիտասի կատարումով առանց նվագակցության զբրված ձայնագրակում (ԳԱ Գրականության և արվեստի թանգարան):

Ստորև բերվում է «Մոկաց Միրզա»-ի բանաստեղծական լրիվ տեքստը, վերցված Հազար ու մի խաղա-ից (1, էջ 62, № 50):

Մ Ո Ւ Կ Ա Ց Մ Ի Ր Չ Ն Ն

Օրն էր ուրբաթ
Լուս ի շաբաթ,
Գեաշտ էրիբ ենք Մալաբյավեն.
Թղթիկ մ'եկավ Ջրղիրու քաղբեն,
Ասին, բերին Մալաբյավեն,
Տվին ի ձեռ Մոկաց Միրզեն.
— Հազար ափսոս Մոկաց Միրզեն:

Առեց, կարգաց, քաղցրիկ լեզվեն,
Էրավ մագդեն,
Շրլեց աչքեր, կախեց չանեն,
Քաղվավ կարմիր դույն երեսեն.
— Հազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն:

Կանչեց, ասաց յուր մըշակին,—
Դուք քաշի Բող-Բեղավին,
Վերա գրեք թամբը սաղաֆին,
Սաֆար կերթամ չուր Ջրղիրեն:

— Հազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն:
Դրնաց, հասավ չուր Չամբարեն,
Խաթուններ թափան փանջարեն,
Թափան Մոկաց Միրզի թամաչեն,
Ջրկեր յուր նման բոլոր գունիեն:

— Հազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն:
Դրնաց, հասավ չուր Ջրղիրեն,
Նկան, ժողվան քաղաք զրմեն,
Մոկաց Միրզեն՝
Կարմեր քաղաք զրմեն,
— Հազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն:

Խեր չըտեսներ Կոլոտ Փաշեն.
 Բաժն էր Կոլոտ. բըրձամ երկեն.
 Կանչեց Մոկաց Միրզեն,
 Տարավ յուր օդեն:

— Բեմուրադ կեներ Կոլոտ Փաշեն:

Առեց փարեն,
 Իջավ շուկեն,
 Ետու, առեց մեկ լաշըլեն,
 Առեց, բերավ,
 Դանակ զեղեց մեկ երեսեն,
 Կոմեց՝ կաթ մ' ինք կերավ,
 Մեկ ետու՝ Մոկաց Միրզեն:

— Բեմուրադ կեներ Կոլոտ Փաշեն:

Հեծավ զծին Մոկաց Միրզեն,
 Քամեց մաղզեն,
 Շրջավ բալակ աչքեր, կախավ լամեն,
 Թափավ մըրուսեն,
 Թափավ մաղեր կարմիր երեսեն,
 Թափավ բեղեր նազիկ պըռկեն,
 Թափավ դեղին ջուր սխալտակ լեշեն:

— Բեմուրադ կեներ Կոլոտ Փաշեն:

Եկանք, հասանք չուր Խընկու գարեն. —
 Բարով հասանք չուր Խընկու գարեն. —
 Տեսանք ժուռ-ժուռ նաշը ներքուց բերեն:

— Հագա՛ր ավստս, Մոկաց Միրզեն:
 Բեմուրադ կեներ Կոլոտ Փաշեն:

Եկանք, հասանք չուր Բըռնաշեն. —
 Բարով հասանք չուր Բըռնաշեն. —
 Կոմն ու կըթխեն կապած նաշեն՝
 Պուտ-պուտ արյուն թափեր դետին:

— Հագա՛ր ավստս, Մոկաց Միրզեն:
 Բեմուրադ կեներ Կոլոտ Փաշեն:

Պարար տարեք Մալաքյալին.
 Թող խաղա հանաղեն,
 Թող խաղա ջանաղեն:

— Հագա՛ր ավստս, Մոկաց Միրզեն:
 Բեմուրադ կեներ Կոլոտ Փաշեն:

Պարար տարեք Մալաքյալին,
 Պարար տվեք Բերդի խաթունին.
 Թող դա վար յուր թախթեն,
 Հանե թաղեն, հազնե զհին,
 Ինչի՞ բերդի խաթուն է էն:

— Հագա՛ր ավստս, Մոկաց Միրզեն:
 Բեմուրադ կեներ Կոլոտ Փաշեն:

Եկանք, հասանք Մալաքյալին.
 Եկանք, մըտանք Միջաթաղ.
 Մեկ հանաղեն, մեկ ջանաղեն,
 Երկուս կըխաղան էն մեկ խաղ,

Խաբար տարեք ճերկան մերկան,
 Թանկ Նազլուխան բող տան էրկան:

Եկան, ժողվան Մոկացիք,
 Եկան մոտ Մոկաց Միրզեն.
 Տարան դըրին մեջ պողերուն,
 Դուռն էլ բացին հարավ քամուն:

Կացե՛ք բարով,
 Հագա՛ր տարով,
 Թանկ Նազլուխան
 Թող տա՛ն էրկան:

Առաջին հրատարակության ծանոթագրություն մեջ (ՀԺԵ, ահար է, 1937 թ.) ասվում է, որ այս երգը Կոմիտասն ինքն իր ձեռքով ավելացրել է Մ. Բաբայանի կատարած ընդօրինակություններին, որտեղից էլ կատարվել է երգի ապագրությունը Կոմիտասի արխիվային նյութերում «Մոկաց Միրզա»-ի հղած միակ օրինակը Վ. Սարգսյանի ընդօրինակումն է, որի վրա Մ. Բաբայանի ձեռքով նշում կա՝ «Փարիզ, հունիսի 6-ին, 1914, Մարգարիտ Բաբայանի մոտ գրված»:

«Մոկաց Միրզա»-ն, Կոմիտասի մի քանի այլ երգերի նման, չի կարելի համարել տվարտված գործ: Այստեղ նվագակցությունը երգի ներդաշնակության լուրջ նախնական նշումներն է պարունակում: Երգի առանձին տներում գրական խոսքի տողերը տարբեր չափի են և հետևարար տարրեր մեկողիաներ ունեն, մինչդեռ 1937 թ. հրատարակության վարիանտում, որը և այս հատորում է բերված, միայն առաջին տան մեկողիան է գրված: Աղագրական մի այլ վարիանտ, նույնպես միայն մեկ տուն գրի առնված, կա № 314 ձևագրի 66 էջում: Կոմիտասի կատարմամբ ձայնագրությունը պարունակում է երգի առաջին երեք տունը, այդ վարիանտը ապագրված է ԱԺ II, էջ 97:

Ի. ԱՌԱՅԱՆ

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկ. ՍՍՌ. 191 Դիտուրյուցների ահադեմիայի Արվեստի

Ինստիտուտի կողմից	5
Խմբագրի կողմից	7

ՄԵՆԵՐԴԵՐ ԴԱՇՆԱՄՈՒՐԻ ՆՎԱԴԱԿՈՒԹՅԱՄԲ

1. Հով արեք	17	21. Էս առուն	83
2. Հաբրբան	21	22. Այադյադ (բարձր սարին)	85
3. Երկինքն ամպիկ է	25	23. Հոյ, Նազան	88
4. Անտունի	27	24. Դարուն	93
5. Դարուն ա	34	25. Կունկ	101
6. Միբանի ծառ	37	26. Ամպիկ ա կամար-կամար	105
7. Քեյեր, ցուր	41	27. Ես աղջիկ եմ	107
8. Քեյի, քեյի	45	28. Էրվում եմ	110
9. Սար, սար	48	29. Տուն արի	112
10. Կանչի կուսնի	50	30. Գութանը հաց եմ բերում	115
11. Ես սարեն կուզայի	54	31. Ողբերգ	117
12. Ձինչ ու գինչ	58	32. Լուսնակը սարի տակին	119
13. Այադյադ (սարն ամպիկ է)	60	33. Էս գիշերը լուսնակի գիշեր	122
14. Խնկի ծառ	62	34. Ջուր կուզա վերին սարեն	125
15. Ալ ալլուզս	64	35. Լե, լե, յաման	127
16. Կուժն առա	69	36. Շախկը-շուխկը	130
17. Կաքավի երգը	72	37. Միժեռակ	132
18. Չեմ կրնա խաղա	75	38. Ախ, մաքալ ջան	136
19. Շողեր ջան	77	39. Օբոբ	139
20. Ձինար կս	80	40. Մոկաց Միբզա	141

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

1. Կուժն առա (Ա., Բ.)	147	Հատված «Հայ քնար»-ի առաջաբանից	161
2. Չեմ կրնա խաղա	148	«Հայ քնար միաձայն գեղջուկ երգերի» Ա տասնյակի	
3. Շողեր ջան	149	նախաբանը	161
4. Ձինար կս	150	Հատված «Հազար ու մի խաղ» ժողովրդական երգա-	
5. Էս առուն (Ա., Բ., Գ., Դ., Ե.)	151	րանի Ա հիսնյակի ծանորությունից	162
6. Տուն արի	152	Հատված «Հազար ու մի խաղ» Բ հիսնյակի ծանորությունից	162
7. Գութանը հաց եմ բերում	153	Մանորագրություններ	165

СОДЕРЖАНИЕ

От Института искусств АН Арм. ССР 6 От редактора 7

ПЕСНИ ДЛЯ ГОЛОСА С Ф-П.

1. Ов арек (Дайте прохлады)	17	22. Алагяз [барцр сарин] ([На высокой горе]	
2. Абрбан	21	Алагяз)	85
3. Еркинк амел э (Небо покрылось тучами)	25	23. Ой, Назан	88
4. Антуни (Песня бездомного)	27	24. Гарун (Восна)	93
5. Гарун а (Весна)	34	25. Крунк (Журавль)	101
6. Цирани цар (Абрикосовое дерево)	37	26. Амел а камар-камар (Сгустились тучи)	105
7. Келер, цолер (Ходил, блистал)	41	27. Ес ахчик ем (Я девушка)	107
8. Келе, келе (Шествуй, шествуй!)	45	28. Эрвум ем (Сгораю я)	110
9. Сар, сар (Горы, горы...)	48	29. Тун ари (Приди домой)	112
10. Канче крунк (Кричи, журавль!)	50	30. Гутаны хац ем берум (В поле обед я несу)	115
11. Ес сарен куган (Я с гор возвращался)	54	31. Вэхберг (Песня-оплакивание)	117
12. Зипч у зинч (Что и что...)	58	32. Луснак сари такин (Луна под горой)	119
13. Алагяз [сари амел а] (Алагяз [скрылся в облаках])	60	33. Эс гипер, луснак гипер (В эту ночь, лунную ночь)	122
14. Хики цар (Ладан-дерево)	62	34. Джур куга верин сарен (с гор бежит вода)	125
15. Ал айлухе (Алый мой платочек)	64	35. Ле, ле, яман	127
16. Кужи ара (Взяла я кувшин)	69	36. Шахкр-шухкр	130
17. Какави ерг (Песня куропатки)	72	37. Цицернак (Ласточка)	132
18. Чем крна хага (Не могу плясать)	75	38. Ах, марал джан	136
19. Шогер джан	77	39. Орор (Колыбельная)	139
20. Чинар ес (Ты—чинар)	80	40. Мокац Мирза	141
21. Эс арун (В ручейке)	83		

ПРИЛОЖЕНИЯ

1. Кужи ара (Взяла я кувшин)	147	Предисловие к первому выпуску сборника одногласных крестьянских песен „Ай кнар“	161
2. Чем крна хага (Не могу плясать)	148	Отрывок из комментария к первому выпуску народного песенника „Азар у ми хаг“ (Тысяча одна песнь)	161
3. Шогер джан	149	Отрывок из комментария ко второму выпуску „Азар у ми хаг“	162
4. Чинар ес (Ты—чинар)	150	Комментарий	165
5. Эс арун (В ручейке)	151		
6. Тун ари (Приди домой)	152		
7. Гутани хац ем берум (В поле обед я несу)	153		
Отрывок из предисловия к сборнику „Ай кнар“ (Армянская лира)			

Հրատ. խմբագիր՝ Լ Աստվածատրյան
 Գեղ. խմբագիր՝ Ռ. Ռեդրոսով
 Տեխ. խմբագիր՝ Ա. Մարտիրոսյան
 Վերստուգող սրբագրիչ՝ Է. Ավետյան

ՎՖ 02896

Պատվեր 1909

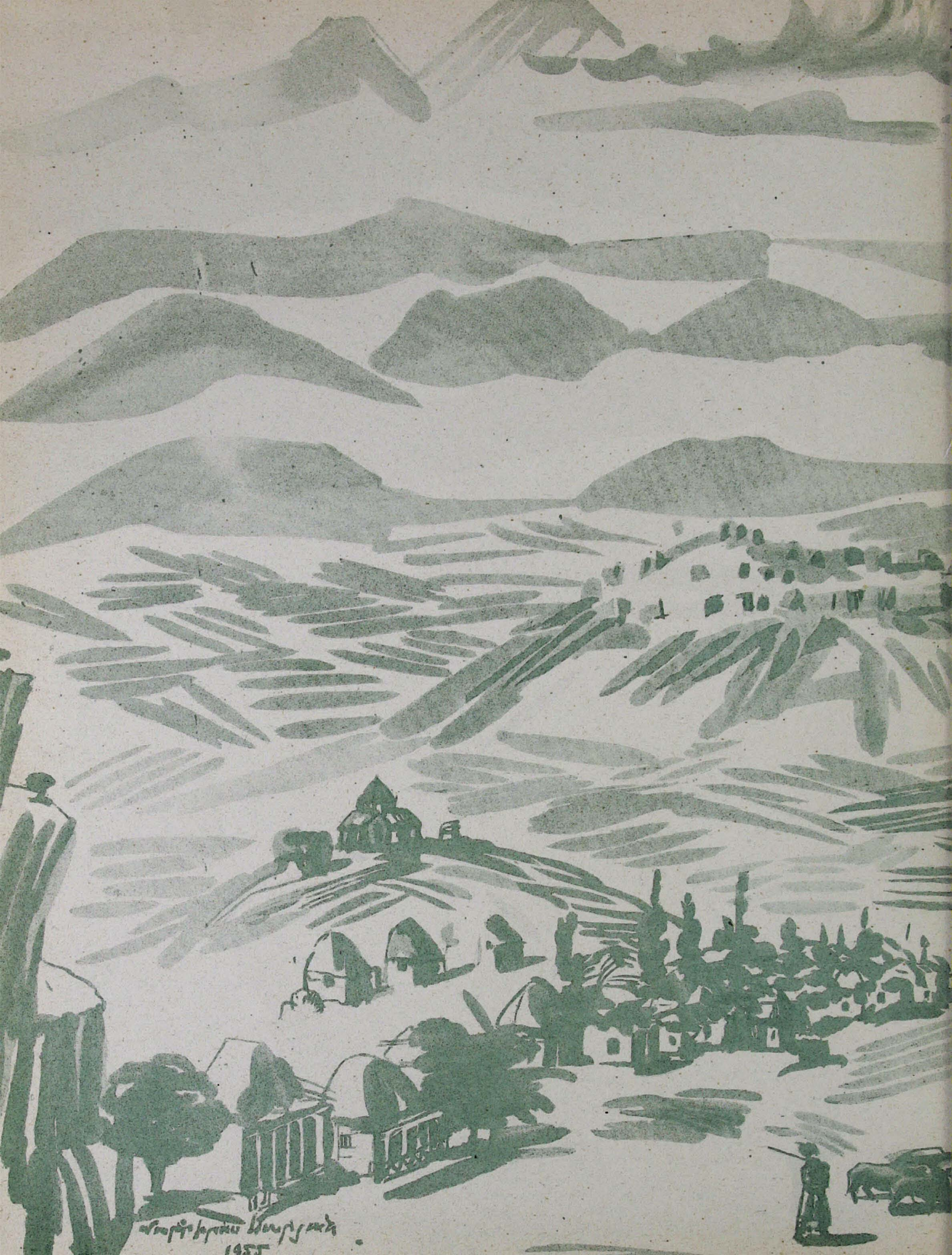
Տիրաժ 2100

Հանձնված է արտադրության 1||X 1959 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 5||V|| 1960 թ.:

Թուղթ 62X94¹/₈, տպ. 24,2 մամուլ, հրատ. 18,9 մամուլ,
 Գինը 22 ռ.

Հայկ. ՍՍՌ Կուլտուրայի մինիստրության Հրատարակչությունների
 և տնտեսագիտական գրականության Գլխավոր վարչության № 1 տպարան,
 Երևան, Ալավերդյան փող. № 63:

Վերջին օրերն Երևանի
1955

ՀԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳԻՒՆ ԳՐԱԴ.

FL 221

